

**DIŞ TİCARET HACMI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ
ASİMETRİK İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

İrem ÖZCAN

**Mayıs 2019
DENİZLİ**

**DIŞ TİCARET HACMI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ
ASİMETRİK İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
İktisat Ana Bilim Dalı
İktisat Programı**

İrem ÖZCAN

Danışman: Doç. Dr. Reşat CEYLAN

**Mayıs 2019
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

İKTİSAT Anabilim Dalı, İKTİSAT Bilim Dalı öğrencisi İrem ÖZCAN tarafından Doç.Dr. Reşat CEYLAN yönetiminde hazırlanan “Dış Ticaret Hacmi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 24.05.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. İsmail ÇEVİŞ

Jüri Başkanı

Doç.Dr. Reşat CEYLAN

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Metin TETİK

Jüri Üyesi

26/06/2019... tarih ve 25/01... sayılı kararıyla onaylanmıştır.
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun

Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İrem ÖZCAN

ÖNSÖZ

Öncelikle bu tez çalışmasının her aşamasında bana yol gösteren; çok değerli vaktini ayırarak düşünceleri ve önerileriyle benden yardımlarını esirgemeyen; beraber çalışmaktan onur duyduğum danışman hocam Doç. Dr. Reşat CEYLAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca benim yanımda olan her türlü zorluk karşısında bana destek olan ve bu tezin ortaya çıkmasında büyük emekleri olan sevgili ailem ve özellikle annem Ulviye ONGUN'a sonsuz teşekkürler.

Benim için çok önemli olan bu dönemde, her zaman yanımda olan, anlayış gösteren, destek ve güç veren değerli eşim Bilal ÖZCAN'a çok teşekkür ederim.

Yoğun çalışma dönemimde varlığı ile bana umut, inanç ve neşe veren canım kızım Ceyla ÖZCAN'a teşekkür ederim.

ÖZET

DIŞ TİCARET HACMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ÖZCAN, İrem

Yüksek Lisans Tezi

İktisat ABD

İktisat Programı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Reşat CEYLAN

Mayıs 2019, VIII+108 sayfa

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki coğrafi keşifler ve sanayi devriminden beri iktisatçıların ilgisini çeken konulardandır. 19. yüzyılın ortalarından sonra dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu genel olarak kabul edilmiştir. Ancak bu etki iktisatçılar tarafından farklı yorumlanmıştır. Bazı iktisatçılar dış ticareti büyümenin motoru olarak görürken bazıları bunu abartılı bir düşünce olarak değerlendirmiş ve dış ticaret ekonomik kalkınma için faydalı olsa da dış ticaretin ekonomik büyümenin motoru olarak yorumlanamayacağını belirtmişlerdir. Günümüzün gelişmiş ülkeleriyle yeni sanayileşen ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinde, artan dış ticaretin çok büyük bir etkisinin olduğu artık genel olarak kabul edilen bir gerçektir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin bir kısmında dış ticarete dayalı büyüme stratejisi uygulanmasına rağmen yüksek büyüme performansı elde edilememiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koymak olup, 2006:Q1-2018Q:2 verileri kullanılmıştır. Öncelikle Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Zivot Andrews birim kök testleri kullanılmış ve eşbütünleşme analizi için ARDL modeli uygulanmıştır. Analizde sermaye stoku, işgücü, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret hacmi değişkenleri kullanılmıştır. Bulgular seriler arasında %1 anlamlılık seviyesinde eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. ARDL modelinde uzun dönem analizde ticaret ve sermaye stoku artışının ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Daha sonra Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testi ile ampirik çalışma tamamlanmıştır. %5 anlamlılık seviyesinde ticarete yaşanan artışın GSYİH' daki azalışın granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Dış Ticaret, ARDL Modeli, Asimetrik Nedensellik.

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE ASYMMETRIC RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH: A CASE OF TURKEY

ÖZCAN, İrem

Master Thesis

Department of Economy

Economy Programme

Advisor of Thesis: Assoc.Prof. Reşat CEYLAN

May 2019, VIII+108 page

The relationship between foreign trade and economic growth is one of the subjects that attracted the interest of economists since the geographical discoveries and the industrial revolution. It was generally accepted that foreign trade had a positive effect on economic growth after the mid-19th century. However, this effect has been interpreted differently by economists. While some economists saw foreign trade as the engine of growth, some considered this as an exaggerated idea and stated that although foreign trade was beneficial for economic development, foreign trade could not be interpreted as the engine of economic growth. It is now generally accepted that there is a huge impact of the increasing foreign trade on the level of economic development of today's developed countries and the newly industrialized countries. However, in some developing countries, although foreign trade-based growth strategy was implemented, high growth performance could not be achieved. The aim of this study is to demonstrate the economic growth and foreign trade relations in Turkey, 2006: Q1-2018Q: 2 data is used. Augmented Dickey Fuller (ADF) and Zivot Andrews unit root tests were used and ARDL model was applied. Capital stock, labor force, foreign direct investment and trade variables were used in the analysis. The results show that there is a 1% significance level co-integration between the series. In the long-term analysis of ARDL model, it was observed that the increase in trade and capital stock positively affected the economic growth. The empirical study was completed by the asymmetric causality test developed by Hatemi-J (2012) for the causality analysis. It is concluded that increase in trade at the level of 5% significance is the granger cause of the decrease in GDP.

Keywords: Economic Growth, International Trade, Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL), Asymmetric Causality Test

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	v
TABLolar DİZİNİ.....	vi
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

1.1.Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri.....	4
1.1.1.Ekonomik Büyüme Kavramı.....	4
1.1.2.Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi.....	5
1.1.3.Ekonomik Büyümenin Kaynakları.....	7
1.1.3.1.Sermaye.....	7
1.1.3.2.Doğal Kaynaklar.....	10
1.1.3.3.Emek.....	10
1.1.3.4.Teknoloji.....	11
1.2.Büyüme Teorileri.....	12
1.2.1.Klasik Büyüme Teorisi.....	14
1.2.2.Keynesyen Büyüme Teorisi.....	15
1.2.3. Harrod - Domar Büyüme Teorisi.....	16
1.2.4. Neo- Klasik Büyüme Teorisi.....	18
1.2.5. İçsel Büyüme Teorileri.....	21
1.2.5.1.AK Modeli.....	24
1.2.5.2.Yaparak Öğrenme, Bilginin Yayılması.....	24
1.2.5.3.Beşeri Sermaye ve Büyüme Modeli (Lucas Modeli).....	25
1.2.5.4.Ar-Ge (Araştırma-Geliştirme) Modeli.....	26
1.3 Dış Ticaret Teorileri.....	26
1.3.1. Klasik Dış Ticaret Teorisi.....	26
1.3.2. Neo - Klasik Dış Ticaret Teorisi.....	28
1.3.3. Yeni Dış Ticaret Teorisi.....	29
1.3.4. Alternatif Dış Ticaret Teorileri.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI VE TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Ampirik Bulgular.....	35
2.2. Türkiye’de Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi.....	47
2.2.1. Atatürk Dönemi (1923-1939).....	48
2.2.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1940- 1946).....	51
2.2.3. Demokrat Parti Dönemi (1947- 1960).....	52
2.2.4. Planlı Kalkınma Dönemi (1960-1980).....	54
2.2.5. 1980 Sonrası Dönem.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK YÖNTEM UYGULAMA VE BULGULAR

3.1. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem.....	65
3.2. Tanımlayıcı İstatistikler.....	68
3.3. Durağanlık Kavramı ve Birim Kök Testleri.....	70
3.3.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi ve Sonuçları.....	72
3.3.2. Zivot-Andrews Birim Kök Testi ve Sonuçları.....	74
3.4. Eşbütünleşme Yaklaşımı.....	77
3.4.1. ARDL Sınır Testi ve Diğer Eşbütünleşme Testlerine Karşı Avantajları....	78
3.4.2. ARDL Sınır Testi ve Eşbütünleşme Sonuçları.....	81
3.4.3. ARDL Modeli Uzun Dönem Analizine İlişkin Ampirik Sonuçları.....	82
3.4.4. ARDL Modeli Kısa Dönem Analizine İlişkin Ampirik Sonuçları.....	83
3.4.5. CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları.....	83
3.5. Asimetrik Nedensellik Testi ve Sonuçları.....	86
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	92
KAYNAKLAR.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	108

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1.Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri.....	65
Şekil 2.Yıllar İtibariyle Sermaye Stoğu Değişimi.....	66
Şekil 3.Yıllar İtibariyle İşgücünde Meydana Gelen Değişim.....	67
Şekil 4.Yıllar İtibariyle Dış Ticaret Hacminde Meydana Gelen Değişim.....	67
Şekil 5.Yıllar İtibariyle GSYİH’da Meydana Gelen Değişim.....	68
Şekil 6.CUSUM Test Sonuçları.....	84
Şekil 7.CUSUMQ Test Sonuçları.....	85

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1. Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisini Konu Alan Ampirik Çalışmaları.....	38
Tablo 2. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri USD (1923-1939).....	50
Tablo 3. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri USD (1940-1946).....	52
Tablo 4. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri USD (1947-1960).....	53
Tablo 5. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri USD (1960-1979).....	55
Tablo 6. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri USD (1980-2017).....	64
Tablo 7. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler.....	69
Tablo 8. ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	74
Tablo 9. Zivot ve Andrews Birim Kök Sonuçları.....	77
Tablo 10. ARDL Sınır Testi ve Eşbütünleşme Sonuçları.....	81
Tablo 11. ARDL Modeli Uzun Dönem Analizine İlişkin Ampirik Sonuçları.....	82
Tablo 12. Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları.....	83
Tablo 13. Diagnostik Test Sonuçları.....	85
Tablo 14. Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları.....	88

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AR-GE	Araştırma Geliştirme
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller)
ARDL	Autoregressive Distributed Lag
CUSUM	Ardışık Hataların Kümülatif Toplamı Testi (Cumulative Sum)
CUSUMQ	Ardışık Hata Karelerinin Kümülatif Toplamı (Cumulative Sum of Squares)
ECM	Hata Düzeltme Modeli (Error Correcting Modeli)
EKK	En Küçük Kareler Yöntemi
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırım
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
K	Sermaye Stoğu
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
L	İşgücü
M	İthalat
NX	Net İhracat
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Co-Operation and Development)
OLS	Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (Ordinary Least Squares)
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TR	Ticaret
TUİK	Türkiye İstatistik Kurumu
USD	Amerikan Doları
VAR	Vektör Otoregresif
Y	GSYİH

GİRİŞ

Ülkeler için hedeflenen ekonomik gelişmelerden biri de kişi başına düşen reel geliri arttırmaktır. Bu hedefe ulaşmak, reel gelir artışının nelere bağlı olduğunun bilinmesine ve reel gelir artışını sağlayacak faktörlerin iyileştirilmesine bağlıdır. Reel gelir artışını sağlayacak faktörlerin neler olduğu konusunda literatürde farklı teoriler yer almaktadır. Klasik iktisatçılara göre ekonomik büyüme ülkede var olan emeğin ve sermayenin bir fonksiyonudur. Ayrıca klasik iktisatçılar, sermayeyi biriktirilmiş emek olarak değerlendirmişlerdir. Bu sebeple büyüme büyük ölçüde emeğe dayanır. Klasik teoriye göre dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki faydası sadece statik yani doğrudandır. Statik fayda ülkenin uluslararası maliyet farkları sebebiyle diğer ülkeler ile dış ticaret yaparak nispeten ucuza ürettiği malları ihraç edip; daha yüksek fiyata üretebildiği ürünleri ithal etmesi ile elde ettiği reel gelir artışı olarak tanımlanabilir. Statik faydalar, üretim olanakları eğrisi sabitken kaynakların yeniden tahsis edilmesiyle oluşan verimlilik artışı ve buna bağlı olarak gelirin yükselmesidir. Klasik teoriye göre dış ticaretten sağlanan gelir, uzmanlaşmadan kaynaklıdır.

Harrod-Domar büyüme modelinde ise uzun dönem ekonomik büyümenin belirleyicisi olarak dış ticaret ve yatırımların önemi üzerinde durulmaktadır. İlk bakışta dış ticaret ve büyümenin, sadece ihracata dayalı olduğu düşünülse de ihracat kadar ithalatın gelir esnekliği de bu yaklaşımın merkezindedir. Örneğin, ithalatın gelir esnekliği sabit kalırsa, ihracata dayalı büyüme tek başına uzun dönemde ödemeler bilançosu sınırlandırmalarına yol açabilir. Bunun nedeni, ihracata dayalı büyüme stratejisinin, ithalatın rolü nedeniyle uzun dönemli istikrarlı bir büyümeye neden olamamasıdır. Bu durumda tipik ihracata dayalı büyüme stratejisi başarısız olabilir. Keynesyen akım, teknolojik değişimler ve bu değişimlerin büyümeye etkisi üzerinde durmamaktadır.

Neo-Klasik iktisatçılara göre ise ekonomik büyümenin kaynağı sadece emekle açıklanamaz. Bu iktisatçılara göre, büyüme emek ve sermayenin bir fonksiyonudur. Üretim fonksiyonunun yapısı gereği işgücü başına ürün artışı, işgücü başına sermaye stoku artışı ile ilişkilidir. Ekonomik büyümenin sağlanması için işgücü artışı ile birlikte işgücü başına sermaye stoku da artış göstermelidir. Neo-Klasik iktisatçılar dış ticaretin ülkenin büyümesinde hem statik hem de dinamik faydalar yaratacağını savunur.

Dinamik kazançlar, ülkenin üretim yapısında, rekabet gücünde ve emeğin verimliliğinde oluşan iyileşmeler nedeniyle gelirin uzun dönemde artmasını ifade eder. Dış ticaret yapan ülkede pazar genişlemesi sebebiyle tam kapasite kullanıma geçilmesi ile meydana gelen ölçek ekonomileri ve dış ticaret sayesinde ülkede artan rekabet ortamı, maliyetlerin azalmasına, kaynakların daha verimli kullanılmasına ve tüm ekonomide üretkenlikte büyük bir artışa neden olur. Aynı zamanda dış ticaret, ileri üretim teknolojilerine uyum sağlama ve inovasyon yardımıyla becerilerin artışı sağlar. İhracatçılar yabancı girişimcilere taşeronluk yaparak veya uluslararası pazar rekabeti sırasında inovasyonu ve gelişmiş teknolojiyi öğrenmiş olurlar. Kısacası dış ticaret artışı üretim olanakları eğrisinin yukarı kayması sebebiyle gelirin toplu olarak artışı sağlar. Bu dinamik faydalar, dış ticaretin büyüme etkileri olarak adlandırılmaktadır.

İçsel büyüme modellerinde bilgi, beşerî sermaye, AR-GE, teknolojik gelişme ve piyasa genişliği gibi faktörler vurgulanmıştır. Dış ticarete katılan bir ülkenin üreticilerinin sadece piyasa genişliğine bağlı olarak ölçek ekonomilerinden doğan yararları toplamakla kalmayacakları, bununla birlikte daha büyük bilgi ve beşerî sermaye havuzu içinde bulunmanın avantajlarını elde edecekleri ileri sürülmüştür. Dış ticarete katılan firmaların, etkin bir rekabet ortamı içinde olacaklarından, sürekli yenilik peşinde koşacakları, böylece verimlilik ve karlılığın artacağı belirtilmiştir.

Teorik olarak dış ticaretin ekonomik büyümeye yol açacağı ifade edilse de gelişmekte olan ülkelerin bir kısmında dış ticarete dayalı büyüme stratejisi uygulanmasına rağmen yüksek büyüme performansı elde edilememiştir. Bu durum dış ticaret hakkındaki olumlu görüşlerin değişmesine yol açmıştır. Dış ticaretin az gelişmiş ülkelere fayda sağlamadığı hatta sanayilerinin gelişmesinin önüne geçtiği ileri sürülmüştür. Böylece dış ticaretin kalkınma üzerindeki olumlu etkileri kabul edilmeyip, gelişmiş ülkelerin daha da gelişmesine; gelişmekte olan ülkelerin sanayilerinin gerilemesine neden olduğu savunulmuştur.

Gelişmiş ülkelerin dış ticaret artışı sayesinde zenginleşmeleri gelişmekte olan ülkeleri dış ticareti artırma bakımından etkilemiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı ardından, dünya genel olarak ithalat ikamesine dayalı sanayileşmeye yönelmiş daha sonra dış ticaret stratejileri 1960'lı yıllardan itibaren ihracata dayalı büyüme stratejisi

haline gelmiştir. Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrasında ithal ikamesine dayalı strateji benimsenmiştir. Bu strateji 1960’tan sonra geçilen planlı kalkınma dönemiyle birlikte daha da kurumsallaştırılmıştır. Tüketim mallarının bir kısmı ithal ikame stratejisi kapsamında ülkede üretilmiştir. Ancak daha sermaye yoğun olan ve daha ileri düzeyde teknoloji kullanılarak üretilen yatırım ve ara mallarının ülkede üretilmesi konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Benimsenen ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin sonucunda meydana gelen ihracat gelirlerindeki düşüklük sebebiyle yaşanan döviz krizi, 70’li yılların başından itibaren finansal kriz halini almıştır. İthal ikame politikalar gereği korunan yerel sanayi yurt dışı ile yeterli rekabet gücüne sahip olmayınca ülkede ciddi ekonomik krizler oluşmuştur. Sonuç olarak ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin devam edilemez hale gelmesi sebebiyle 24 Ocak 1980 kararları alınmıştır. Böylece Türkiye’de 1980’den itibaren ekonomi ve dış ticaret liberalleşmeye başlamıştır. İthal ikamesine dayalı politikalar yerini dışa dönük sanayileşme stratejisine bırakmıştır. Bu sayede ihracat sektörü, ekonomi için önemli bir itici güç haline gelmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

1.1.Ekonomik Büyüme Ve Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

1.1.1.Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, ekonomide bulunan tüm ekonomik birimlerin toplam gelirlerini gösteren, reel gayri safi yurt içi hasıla verisi ile ölçülür. Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeridir. Ekonomik büyüme; genel olarak bir ekonominin üretim kapasitesinde meydana gelen ve sayısal olarak ölçülebilen genişleme veya artışları ifade eden kavram olarak kabul edilmektedir. Büyüme daha fazla üretim yapılması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan büyüme; üretim kapasitesindeki artışla birlikte ulusal gelirin artması şeklinde yorumlanabilir.

Ekonomik büyümenin değerlendirilmesinde Nominal GSYİH veya Reel GSYİH ölçümü kullanılabilir. Nominal GSYİH, iki sebeple değişiklik gösterir. Birincisi üretim miktarında değişiklik olması, diğeri ise piyasa fiyatlarının değişmesidir. Reel GSYİH ölçümünde ise dönemler arasındaki fiziki üretim farkı dikkate alınır ve üretilen mal ve hizmetler aynı fiyatlarla değerlendirilir. Böylece fiyat artışlarındaki etki arındırılmış olur.

Ekonomik büyüme ülkede yaşayanların yaşam standartlarını arttırma konusunda bir yöntem olarak kullanılabilir. Bireylerin yaşam standartlarının daha iyi gözlemlenmesi ve diğer ülkelerle karşılaştırılma yapılabilmesi için reel GSYİH'nın ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilen kişi başına reel GSYİH kullanılır.

Büyüme iki farklı üretim artışı ile mümkün olur. İlki, ekonomi tam istihdam seviyesinde iken ekonomiye yeni üretim faktörlerinin dâhil edilmesi ya da teknolojik ilerleme sonucu üretim kapasitesinin artmasına dayanan orta ve uzun vadeli üretim artışıdır. Diğeri ise, ekonomi eksik istihdam durumunda iken talep artışı sebebiyle

kapasite kullanım oranlarının artırılması sonucunda üretim kapasitesindeki artıştır (Berber, 2006:2-5).

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma terimleri farklı kavramlardır. Ekonomik büyüme ile reel GSYİH’da gerçekleşen bir artış ifade edilirken; ekonomik kalkınma ekonomik büyümenin de dahil olduğu bir dizi göstergede iyileşme sağlanmasıdır. Bir ülkede yaşayan bireylerin refah düzeylerinin artırılmasına ek olarak o ülkede ekonomik ve sosyo-kültürel düzende iyileşmeler söz konusu ise ekonomik kalkınmadan bahsedilir.

1.1.2.Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

Ekonomik büyüme oranı, bir ekonomide bir önceki yıla göre kaydedilen gelir artışıdır. Buna göre; büyüme oranı GSYİH ile ölçülmektedir. Bir değişkenin, belirli bir dönemde yüzdesel değişimi, o değişkenin büyüme hızını verir. Ekonomik büyüme, ülkede mal ve hizmet üretiminde kaydedilen net artış olduğu için, ülkedeki GSYİH’deki artış hızı aynı zamanda büyüme hızını gösterir. Buna göre bir ekonomiye ait yıllık büyüme hızı ve büyüme oranı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{Büyüme Oranı} = \frac{Y(t) - Y(t-1)}{Y(t-1)} \times 100 \quad (1)$$

$Y_{(t)}$: t yılı için reel GSYİH

$Y_{(t-1)}$: t-1 yılı için reel GSYİH

Toplumsal refah düzeyini ölçmek için kişi başına düşen gelirin kullanılması daha etkilidir. Çünkü kişi başına düşen gelir, toplam gelirin nüfusa bölünmesi ile elde edildiği için, o ülkede yaşayan bireylerin toplam gelir büyüklüğünden ortalama ne kadar pay aldığını gösterir. Ayrıca bir ülkedeki gelir dağılımının en önemli göstergesi de kişi başına düşen gelir büyüklüğüdür (Yıldırım, 1996, s.668; Atılğan, 2004, s.28).

Ekonomik büyümenin kişi başına düşen gelirden kaydedilen yıllık büyüme hızıyla değerlendirildiği ifade edilmişti. Bu aynı zamanda ortalama büyüme hızı olarak da tanımlanabilir.

Şöyle ki;

g : ölçülen dönemdeki büyümenin hızı ve X_t : t yılı için kişi başına düşen milli gelir

$$g = (X_{t+1} - X_t) / X_t \quad (2)$$

$$X_{t+1} = gX_t + X_t \quad (3)$$

$$X_{t+1} = X_t (1+g) \quad (4)$$

Buradan hareketle g , t yılını izleyen m yıl boyunca fert başına reel hasılanın her yıl ortalama olarak hangi hızla arttığını, kısaca ortalama büyüme hızını gösterir

$$X_{t+m} = X_t (1+g)^m \quad (5)$$

$$g = (X_{t+m} / X_t)^{1/m} - 1 \text{ olarak gerçekleşir (Kahiloğulları, 2010:4).} \quad (6)$$

Sanayi devrimine kadar ekonomik büyüme durgun bir şekilde ilerlemiştir. Bu dönemde ekonomik büyüme, tarımsal üretimdeki artışlar ya da savaş gelirleri gibi dışsal faktörlere bağlı iken ekonomide doğal afetlerin meydana gelmesiyle ya da salgın hastalıkların baş göstermesi ile küçülme yaşanıyordu. Sanayi devrimiyle birlikte büyük ölçüde değişen üretim yapısı ekonomik büyümeye de farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Sanayi devrimi öncesinde süreklilik arz etmeyen, aynı zamanda periyodik olmayan bu rassal dalgalanmalara çok önem verilmezken, sanayi devrimi sonrası iktisadi dalgalanmaları anlamak son derece önemli hale gelmiştir (Kalça ve Ekinci, 2008: 2).

Konjonktürel dalgalanma kavramı ile ilgili en sık kullanılan tanım Burns ve Mitchell (1946) tarafından ortaya atılmıştır:

Konjonktürel dalgalanma, ekonomik faaliyetlerin şirketler tarafından yerine getirildiği ülkelerde toplam ekonomik faaliyetlerde meydana gelen dalgalanma türüdür. Bir konjonktür, ekonomik faaliyetlerin genelinde eş zamanlı olarak yaşanan genişleme ve ardından yine genel olarak yaşanan daralmadır. Meydana gelen dalgalanmalar tekrar eder nitelikte olmalarına rağmen belirli bir periyotları yoktur. Konjonktürel dalgalanmaların süresi bir yıldan on yıla kadar olabilir. (Burns ve Mitchell, 1946; 3)

Türkiye'nin büyüme performansında dalgalanmalar gözlemlenmektedir. Bazı yıllar eksi değerde kaydedilen ekonomik büyüme oranı, sonraki dönemlerde yüksek düzeyde olabilir. Büyüme oranlarındaki bu dalgalanmalar yatırım ve tüketim kararlarında aşırı iyimser ve kötümser beklentilere neden olmuştur. Türkiye'de GSYİH

büyümesi dikkat çekici bir şekilde düzensiz bir şekilde ilerlemekte olup, bu durum ekonomik istikrarsızlığa yol açmaktadır (Tarı ve Kumcu, 2005 s.157).

1.1.3.Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Büyümenin kaynakları, Sermaye, Emek, Teknolojik Gelişme ve Doğal Kaynaklardır. Doğal kaynaklar sabit nitelikte olduğu ve tükenebildiği için sermaye, emek ve teknolojik gelişme ülke üretiminde görülen büyük artışın başlıca kaynağı olarak ele alınmaktadır.

1.1.3.1.Sermaye

Sermaye, üretim esnasında emeğin verimliliğini artırıcı nitelikteki ve daha önce yine emek faktörü tarafından üretilmiş olan, her türlü makine, teçhizat, tesis ve hammaddeleri ifade eder.

Sermaye birikimi, gelirin bir kısmının harcanmayarak, tasarruf edilip ilerde üretimi arttırmak niyetiyle yatırıma yönlendirilmesidir (Berber, 2006: 28). Sermaye mallarının ülkeler arasında dağılımı farklıdır. Sermaye birikimi, gelişmekte olan ülkeler için büyük bir öneme sahiptir çünkü bu ülkelerin sermaye birikimleri yetersizdir. Düşük gelire sahip olan bu ülkelerde tasarruflar düşük ve buna bağlı olarak da yatırımlar düşüktür. Bu durum ekonomik birikimleri sermaye birikimlerine olan katkılarının düşük olmasına sebep olmakta ve yine bu yüzden bu ülkeler düşük gelir düzeyinde kalmaktadırlar.

“Sermaye” kavramı, üç ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar, “fiziki sermaye”, “beşerî sermaye” ve “sosyal sermaye” olgularıdır.

Fiziki sermaye, üretim aşamasına dahil olan makine, teçhizat ve diğer ekipmanlardır. Fiziki sermayenin doğal kaynaklar ile karıştırılmamasına dikkat edilmelidir. Doğal kaynaklar doğada hazır olarak bulunmaktadır; su ve petrol bunlara örnek verilebilir, fabrika, makine, yol gibi fiziki sermaye malları ise insanlar tarafından üretilmektedir.

Beşerî sermaye, kişide var olan ve insanın niteliğini ortaya koyan bilgi, beceri ve deneyim gibi olumlu özelliklerdir. Geleneksel büyüme teorilerinde; tasarrufların, fiziksel sermayenin ve nüfusun ekonomik büyüme için ana unsurlar oldukları savunulur.

Geleneksel büyüme teorilerinde teknolojik ilerlemenin sabit veya dışsal olduğu varsayılır. İçsel büyüme teorilerinde ise teknolojik ilerleme büyüme için son derece önemli bir kavramdır. Ülkeler işgücünün daha kalifiye olmasını sağlamak adına beşerî sermaye yatırımları yaparlarsa; bu durum ürün çeşitlenmesine yol açacak, teknolojilerin uygulanmasını hızlandıracak ve ekonomik büyümeyi tetikleyecektir (Koç, 2013: 242). Aynı zamanda beşerî sermaye, kalitesi ve miktarına bağlı olarak üretime fayda sağlamakta olduğundan fiziki sermaye ile aynı özelliktedir (Karagül, 2002: 29).

Sosyal sermaye ise, “İnsanlar arasında bağlantı kuran, kurumlar, ilişkiler, tavırlar ve değerlerin ekonomik ve sosyal gelişmeye yaptıkları katkılar.”dır (Grootaert-Van Bastelaer, 2002: 2). Sosyal sermaye kaynakların, farklı bir şekilde değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme tarzından uzun dönemde yarar sağlanması halinde ülke refahında iyileşme sağlanabilecektir.

Kişiler arası güven, etkili ve güçlü iletişim, ortak değerler, aidiyet ve aynılık duygusu sosyal sermayenin kapsamını oluşturan kavramlardır. OECD'nin 2001 yılında gerçekleştirdiği çalışmada iletişim ağı, sosyal normlar ve güven konuları sosyal sermaye ile ilgili önemli olgular arasında yer almıştır (OECD, 2001: 41). Sosyal sermaye kültürel bir anlayıştır. Bu anlayışa sahip olan bir toplumda yaşayan bireyler, beraber hareket edebilme ve ortaklaşa iş yapabilme konularında birikim sahibidirler.

Demokrasinin doğru şekilde ilerlemesi ve piyasa ekonomisinin çalışması için de sosyal sermaye birikiminin varlığı oldukça önemlidir. Bunlar yeterince gelişmezse piyasa ekonomisinde verimlilik ve demokrasi uygulamalarında aksaklıklar yaşanabilecektir. Ortaklaşa ve organize bir şekilde çalışabilmek belirli bir sosyal sermayeye birikimi gerektirir. Tıpkı diğer sermaye türlerinde olduğu gibi sosyal sermaye verimli olarak kullanılırsa daha anlamlı olur ve miktarı artar (Cohen ve Prusak,2001:3). Sosyal sermaye ülkede sadece bir grup insan tarafından kullanılması halinde ortaya çıkan ve gelişen bir kavram değildir. Örneğin bir grup kendi arasında çok

kuvvetli ilişkiler kurarak parçalanamaz hale gelirse ve gruptan olmayan kişiler ile ortak iş yapmazsa bu noktada sosyal sermayenin azalmasından söz edilebilir. Benzer şekilde kamu kurumlarında devamlılığı olmayan politikalar uygulanması ve her siyasi değişiklik sonucu politikaların etkilenmesi ülkede sosyal sermayeyi olumsuz etkileyebilir. Sosyal sermaye yazınındaki genel kabul, ülkenin “gelişmişlik seviyesi” ile “sosyal sermaye miktarı” kavramlarının birbirini desteklediği yönündedir (OECD,2001:41). Gelişmemiş ülkelerde sosyal sermaye seviyesinin de yüksek seviyede olmadığı ifade edilebilir. Bu ülkelerde yönetim kalitesinin düşüklüğünün ve ekonomik zayıflıkların sebebinin sosyal sermaye yetersizliği olduğu düşünülebilir. Gelişmiş ülkelerde de kimi zaman sosyal sermaye miktarlarında düşüşler yaşansa da bu düşüşün kısa zamanda giderildiği gözlemlenmektedir.

Günümüzde beraber iş yapabilme, karşılıklı güven ve dayanışma eksikliği gibi sosyal sermaye unsurlarının eksikliği sebebiyle hedeflediği gelişme seviyesini yakalayamayan ancak temelde ekonomik gelişme için gerekli büyüme performansını göstermiş birçok ülke vardır. Bu ülkelerde beklenen gelişme seviyesinin yakalanamama sebebi sosyal sermaye birikiminin yetersizliğidir (Atalay, 2007, 340).

Sosyal sermaye kavramını sadece sosyolojik bir olgu olmaktan uzaklaştırıp, ekonomi alanına yaklaştıran araştırmacı Francis Fukuyamadır. 1995 yılında yayımladığı çalışmasında, ekonomik güçleri farklı olan ülkeleri sosyal sermaye bakımından incelemiştir. Fukuyama'nın (1995) elde ettiği sonuçlar şu şekildedir. Amerika'da bireysellik tehdit edici boyutlardadır. İtalya ve Çin gibi ülkelerde sağlam aile bağları toplumsal yapıyı oluşturmaktadır. Ancak bu bağlar aşırı siyasi kontroller sebebiyle zayıflama tehdidi altındadır. Japonya ve Almanya'nın güçlü ekonomilerinin arkasında üretim aşamasında, çeşitli ve kapsamlı organizasyonlar sayesinde daha verimli çalışan sosyal sermaye vardır (Fukuyama, 2001).

KOSGEB'in 2007 yılında yapmış olduğu çalışmada ise güven göstergeleri, diyaloglarda dürüstlük, sosyal hareketlilik, aile ilişkileri ve toplumsal kültür gibi sosyal sermayeyi besleyen ve oluşturan etkenler, ekonomik büyüme göstergeleri olarak kullanılmış ve ekonomik büyümede ölçüm unsurları olarak değerlendirilmiştir (KOSGEB, 2007).

Sosyal sermaye ekonomik büyüme için gerekli olsa da tek başına kalkınma ve ekonomik büyümeyi sağlayamaz. Ekonomik olarak gelişme elde edememiş, kaynaklarını verimli kullanamayan, az gelişmiş bir ülkede sosyal sermaye seviyesinin artırılması ile ekonomik kalkınma elde edilmesi beklenemez. Sosyal sermaye birikimini meydana getiren unsurlar fiziki ve insani sermaye miktarını ve niteliğini artır. Sosyal sermaye seviyesi toplumda kullanılabilir durumdaki fiziki ve insani potansiyelin ortaya çıkarılması açısından oldukça önemlidir. Toplumda sosyal sermaye seviyesi artışı ile ekonomik gelişme, bilgi teknolojilerinin dağıtılması ve bu teknolojilerin en azından bir kısmının üretimi sağlanabilir (Atalay, 2007, 341).

1.1.3.2.Doğal Kaynaklar

Üretim için ihtiyaç duyulan girdilerin bir kısmı doğadan elde edilir. Yer üstünde akarsular, göller, ormanlar, toprak gibi doğa faktörleri; yer altında ise madenler, yeraltı suları, petrol gibi tabiat faktörleri doğal kaynaklara örnektir.

Ülkenin doğal kaynak bakımından zengin olması büyümeyi olumlu etkiler fakat büyümenin tek kaynağı değildir. Bunun en önemli göstergesi petrol şokunun yaşandığı 1973-1982 yılları arasında gözlemlenmiştir. Petrol bakımından zengin ve petrol ihracatçısı olan birçok ülke bu ihracat gelirlerini kendi ekonomik büyümeleri için kullanamamışlardır. Sınırlı doğal kaynaklara sahip Japonya ise son elli yılda iyi bir ekonomik büyüme performansı sergilemiştir. Bu da bize önemli olanın büyük doğal kaynaklara sahip olmak değil bu kaynakları etkili ve büyümeye katkı sağlayacak şekilde kullanmak olduğunu göstermektedir.

1.1.3.3.Emek

Bir ülkenin iş gücü miktarı ülkenin nüfus artışına bağlıdır fakat artan nüfusun tamamı iş gücü olarak değerlendirilmemektedir. İş gücüne 15-64 yaş aralığındaki aktif nüfustan eğitim, sağlık, askerlik gibi sebeple çalışamayanların çıkarılmasıyla ulaşılır. İş gücü artış hızı nüfusun genişlemesiyle belirlenmektedir. Ancak önemli olan sadece nüfus artışı elde etmek değil, nitelikli bir nüfus artış sağlayabilmektir. Çünkü hem nicelik hem de nitelik olarak nüfus artışının ekonomi üzerindeki etkisi büyük olsa da

ekonomik büyüme, iş gücünün miktarı ve kalitesi ile belirlenmektedir. Nüfus üretim, bölüşüm ve tüketim aşamalarının her birinde yer alır. Eğer ülkede sermaye, teknoloji ve doğal kaynaklar yeterli miktarda bulunuyorsa ve ülkede istihdam koşulları yeterli ve işgücü kalifiyeyse, ülkede nüfus artışına paralel olarak artan işgücü miktarının marjinal verimliliği azalan verimler yasaının işlediği noktaya kadar ortalama verimlilikten fazla artış gösterecektir. Bu süreçte de ekonomik büyüme üzerindeki etkisi olumlu olacaktır.

1.1.3.4.Teknoloji

Teknoloji, üretim aşamasında girdilerin çıktıya dönüşme yöntemidir. Teknolojik gelişme sayesinde, çıktı miktarında artış kaydedilir ya da üretilen mal veya hizmet daha kaliteli hale gelir.

Ekonomik büyümenin temel ve en önemli belirleyicilerinden biri olan teknoloji ile verimlilik arasında bir ilişki bulunmuş ve teknolojik ilerlemenin verimliliğin ana unsuru olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde görülen uzun dönemli büyümenin kaynağı olarak teknolojik gelişmeler gösterilmiştir. (Chen, 2009:128)

Teknolojik gelişmelerle birlikte var olan sermaye ve emeğin daha verimli kullanımı sağlanmış böylece kimi durumda daha az emek ve sermaye ile aynı miktarda ürün elde edilirken kimi durumda ise aynı miktarda emek ve sermaye ile daha çok çıktı elde edilebilmiştir. Bir ülkede teknolojinin gelişimi bilimsel çalışmalara bağlıdır. Bilimsel çalışmaların gelişimi ise eğitim düzeyinin artmasından geçer. Sanayileşmiş ülkelerin eğitim düzeylerinin daha yüksek olması bu ülkelerde bilimsel çalışmaların daha çok yapılarak teknolojik ürün yaratma oranının daha yüksek olmasını sağlamıştır. Dünyadaki bilimsel ve teknolojik araştırmaların neredeyse tamamı genelde sermaye yoğun çalışmakta olan gelişmiş ülkeler tarafından yapılmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerin emekten tasarruf edip verimlilik artışı elde etmelerini sağlamakta ve ekonomik büyümelerine olumlu etki etmektedir.

1.2.Büyüme Teorileri

1961 yılında Kaldor, iktisatçıların yirminci yüzyıl büyüme analizlerinden öğrendiklerini özetlemek ve ileriye dönük çalışmalara gündem belirlemek amacıyla altı biçimlenmiş olgu açıklamıştır. Bu altı olgu aşağıda başlıklar halinde sunulmuştur (Jones ve Romer, 2010: 224).

1. İşgücü verimliliği sabit bir oranda artış göstermiştir.
2. İşgücü başına sermaye miktarı da sabit bir oranda artış göstermiştir.
3. Reel faiz oranı (ya da sermayenin getirisi) kararlı bir oranda kalmıştır.
4. Sermaye-hasıla oranı kararlı bir gelişme göstermiştir.
5. Sermaye ve işgücü ulusal gelirden kararlı, değişmeyen paylar almıştır.
6. Hızlı büyüyen ülkelerin büyüme oranlarında yüzde 2-5 seviyesinde olan kayda değer bir farklılık vardır.

Jones ve Romer, 2010 yılında yapmış oldukları çalışmada ilan edilen ilk beş olgunun ders kitaplarına girecek kadar kabul gördüğünü ifade ederek kendisini yüceltseler de Kaldor'un tek bir durum değişkenine odaklanmasını eleştirmişlerdir. Jones ve Romer'e göre Kaldor'un odak noktası olan fiziksel sermayeye eklenmesi gereken dört değişken vardır. Bunlar; fikirler, kurumlar, nüfus ve beşeri sermayedir. Yine aynı çalışmada Kaldor'un ilan ettiği olguların güncellenmesi gerektiği belirtilerek, günümüz dünyasına ait altı biçimlenmiş olgu ortaya koymuşlardır. Savunulan yeni olgular aşağıda başlıklar halinde sunulmuştur. (Jones ve Romer, 2010: 224)

1. Yerel ve dünya ölçeğinde piyasaların genişliği ve kapsamı çok artmıştır. Mal, fikir, finansman ve insan akımları kolaylaşmıştır. Kentleşme ve küreselleşmeyle, hem işçiler hem de tüketiciler için piyasalar çok genişlemiştir (Jones ve Romer, 2010: 225, 229-233).
2. Nüfus ve kişi başına GSYİH artış hızı yükselmiştir. (Jones ve Romer, 2010: 225, 233-236).
3. Ülkelerin kişi başına GSYİH büyüme hızları, teknolojiye ulaşma seviyelerine bağlı olarak farklılık gösterir. Bu durumun sebebi, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalama hızının son yıllarda artmasıdır. Örnek vermek gerekirse bu hız Japonya'da

6,5, Çin’de 1980-2004 yılları arasında 8.2 iken, 1870-1913 yılları arasında dünyada en hızlı büyüme Arjantin’de ortalama yüzde 2.5’tir (Jones ve Romer, 2010: 225, 236).

4. Sermaye ve işgücü gibi girdiler, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıklarının ancak yarısından azını açıklayabilmektedir. Ülkelerin az gelişmesinin nedeni sadece işçi başına daha az fizik ve beşeri sermayeye sahip olmaları değildir. Bu ülkeler aynı zamanda sahip oldukları girdileri daha düşük bir verimlilikte kullanmaktadırlar. Az gelişmiş ülkelerin çok farklı büyüme oranlarına sahip olmalarının nedeni kurumları arasındaki farklılıklardır. (Jones ve Romer, 2010: 225, 237-239).

5. Dünyada işgücünün bilgi ve beceri seviyesinde sürekli bir artış yaşanmaktadır (Beşeri sermayenin artış hızı önemli seviyededir.) (Jones ve Romer, 2010: 225).

6. Toplam işgücü içerisinde bilgi ve beceri seviyesi nispeten düşük olan işgücünün oranı giderek azalırken, gelirden aldıkları paylar kararlı bir seyir izlemiştir. Farklı bir ifade ile, beşeri sermayenin becerisiz işgücüne oranla miktarı artsa da görece fiyatında bir düşüş oluşmamıştır. Örneğin, A.B.D.de eğitim seviyesinde büyük ilerleme kaydedilmiş olsa da, lise eğitilmiş işgücünün aldığı ücrette bir düşüş olmamıştır (Jones ve Romer, 2010: 225, 240, 241).

Kaldor’un savunduğu biçimlenmiş olgular Neo-Klasik büyüme modelleri tarafından kabul görmüş ve açıklanmıştır. Jones ve Romer’in ilan ettiği güncellenmiş yeni olguları açıklamak için yeni bir büyüme modeline ihtiyaç duyulmuştur. Bu yeni modern büyüme modelleri fikirler, kurumlar, nüfus ve beşeri sermaye değişkelerinin birbiri ile olan ilişkilerini açıklamalıdır. Kaldor’un fikirlerinde vurguladığı konu fiziki sermaye iken, çağdaş büyüme teorisinin odak noktası beşeri sermaye olmalıdır (Jones ve Romer, 2010: 241-242).

Büyüme teorilerinin ilgilendiği konular arasında ülkedeki üretim faktörlerinin hangi oranda olduğu, hangilerinin öne çıktığı, ekonomik büyümeyi sağlayan unsurlar arasında uyumlu bir gelişme hızı tespit etmek yer alır. Aynı zamanda kişi başına milli geliri yükseltme hedefine ulaşılması konularını inceler. Büyüme literatüründe klasik teoriden içsel büyüme modellerine kadar ortak hedef, büyümenin kaynağını ortaya koymaktır (Büyükerşen, 1991: 259).

Ekonomi bilimi klasik dönemle birlikte kabul görmeye başlasa da, büyüme konusu klasiklerden önce de tartışılmıştır. Gerçekleştirilen analizler ve teorilerin, kronolojik olarak dönemin makro iktisat okullarıyla birlikte güncellendiği gözlemlenebilir. Zira her okulunun kabul ettiği makroekonomik politikalarla uyumlu ve kendine has büyüme teorisi bulunmaktadır (Berber, 2006: 49).

1.2.1. Klasik Büyüme Teorisi

Avrupa’da 15. yüzyıl ve 18. yüzyıl döneminde varlık gösteren Merkantilist doktrine göre, zenginliğin başlıca kaynağı dış ticaret fazlası ve elde edilen değerli madenlerdir. Bu sebeple, nüfus artışı ile birlikte ihracatı olabildiğince artırıp, ithalatı da azaltarak büyüme elde edilmektedir. Merkantilist düşünceye tepki olarak ortaya çıkan Fیزیokratlar ise tarıma önem vermiş, büyümenin temel kaynağı olarak tarımı görmüşlerdir (Takım, 2010: 316).

Ünlü klasik iktisatçı A. Smith, bir ülkenin zenginleşebilmesini o ülkenin sahip olduğu üretken emek miktarı veya mevcut emeğin üretim gücünün artışına bağlamıştır. Üretken emek miktarının artması için ulusal gelirden üretken emeğe ayrılan payın artması gerektiğini, mevcut emeğin üretim gücünün artması için ise makineleşmenin ve işbölümünün artması gerektiğini savunmuştur. Makineleşmede ve işbölümünde artış sağlanması için ise sermaye artışının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Smith’in bu görüşleri doğrultusunda klasik büyüme modelinde ekonomik büyüme kaynakları olarak emek ve sermaye faktörlerinin öne çıktığı görülmektedir. Smith(1776)’e göre dünya serveti sabit değildir, servette bir ülkenin üretebildiği her türlü mal, hizmet ve dış ticaret sayesinde artış sağlanabilir. Dış ticaret ise bir tarafın kaybedip diğer tarafın kazandığı ve dolayısıyla toplamı sıfır olan bir süreç değildir. Smith’e göre dış ticaret sayesinde her iki taraf da getiri elde edebilir. Smith bu fikirlerini ifade ettiği “Ulusların Zenginliği” eseriyle birlikte dış ticaret ilk kez bilimsel bir şekilde yorumlanmış ve merkantilist teori geride bırakılmıştır. Smith aynı zamanda, dış ticaretin neden yapılması gerektiğini ve taraflara nasıl getiri sağlayacağını açıklamıştır. Smith’e göre dış ticaret uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesine yol açar. Dış ticaret sayesinde ülkede refah seviyesi artış gösterir (Aktaş, 2016:12).

Klasik iktisat teorisi temelde ülkenin zenginleşmesi ile ilgilendiği için uzun dönemli büyüme modelleri geliştirmiştir. Smith, Ricardo, Malthus gibi ekonomistler modern büyüme teorilerinin geliştirilmesinde başlangıç noktası oluşturmuşlardır. Rekabetçi davranışın özellikleri ve denge dinamikleri, azalan getirilerin önemi ve bunun fiziki ve beşerî sermaye ile ilişkisi, kişi başına düşen milli gelir ve nüfusun büyüme oranı arasındaki ilişki, teknolojik ilerlemenin etkisi ile emeğin artan getirisi klasik ekolün en önemli katkılarından (Barro ve Sala-i-Martin, 2004: 16).

Smith'in kuramına göre işbölümünü tetikleyen temel olgu pazar büyüklüğüdür. "Smith'e göre herhangi bir toplumdaki üretim düzeyi verimli emekçilerin sayısına ve verimlilik düzeyine bağlıdır. Verimlilik ise, uzmanlaşmaya ya da iş bölümünün ölçüsüne bağlıdır. İş bölümünün ölçüsünü etkileyen iki koşul vardır. İlki yaygın uzmanlaşmanın gerçekleşmesi için gelişmiş bir piyasa ya da ticari mübadele ekonomisinin olmasıdır. Pazar ekonomisinin olduğu yerde de uzmanlaşma derecesi pazarın büyüklüğü ile bağlantılıdır (Hunt, 2005 92) Smith'e göre kar ve faiz haddi düşünce, büyüme doğal sınırına ulaşmış olur ve durgunluk dönemine geçilir. Dolayısıyla, klasik teoriye göre büyüme sadece kısa dönemde gerçekleşir, uzun dönemde ise ekonomi kesin bir şekilde durgunluğa düşecektir (Kazgan 2008, 95).

1.2.2. Keynesyen Büyüme Teorisi

Keynes, geliştirmiş olduğu Makro Ekonomik Denge Modeli ile direkt büyümeyi değil, ekonominin durgunluk durumundan hangi yollarla sıyrılacağını, statik olarak ortaya koymuştur. Keynes işsizliği vurgulayarak; üretim ve arz kapasitesinde önemli olan yatırım harcamalarını ikinci planda tutmuştur (Alkın,1992 s.122).

Keynes (1936), ekonomik istikrarın sağlanması ve ekonomik büyümenin elde edilmesi amacıyla genişleyici para ve maliye politikaları önermiştir. Bu tavsiyeler, büyüme aşamasından ziyade durgunluk durumunda olan ekonomilere hitap etmektedir. Bu yüzden Keynes'in tavsiyeleri dinamik değil, statik bir analizdir, yani uzun dönem büyüme üzerinde durulmamıştır. Diğer yandan efektif talep tüketim ve yatırım harcamalarının toplamı şeklinde kabul edilip, büyümenin belirleyicisi olduğuna vurgu yapılmıştır. Klasik teori eleştirilerek talep yetersizliğinin işsizliğin sebebi olduğu ifade

edilmiştir. Buna göre, toplam talepteki artış stokları azaltacak, böylece artan yatırımlar büyümeyi tetikleyecektir (Günsoy ve Kar 2008: 77).

Keynes'e göre gelir seviyesi tasarruf ve tüketim miktarını belirler. Keynes aynı zamanda gelir seviyesinin bir çarpan katsayısı ile yatırımlar tarafından belirlendiğini tespit etmiştir. Ancak yatırımların kapasite artırıcı özelliği statik nitelikte olan bu modelde dikkate alınmamıştır (Hiç, 1994 s.41). Bu eksiklik Harrod ve Domar gibi Post-Keynesyen olarak bilinen ekonomistlerce giderilmeye çalışılmıştır.

1.2.3. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Keynes yaklaşımında kısa dönemde eksik istihdam sorununu çözmeye yönelmişken, uzun dönemli büyümeye yönelik bir analizden bahsetmemiştir. Bu eksikliği gidermek amacıyla ekonominin üretim kapasitesinin artırılmasından çok, tam istihdam seviyesinde üretim yapması için gerekli tasarruf ve yatırım dengesi araştırılmıştır. Harrod-Domar modelinde Keynezyen teori geliştirilmiş ve yatırımların sadece talep ve gelir etkisi yaratmadığı aynı zamanda, kapasite artırıcı etkisinin de olduğunu vurgulamıştır. Bu modele göre büyümenin sağlanması için sermayenin marjinal veriminin veya tasarrufların artırılması gerekir. Harrod-Domar modelinde sabit oranlı (Leontief) üretim fonksiyonu varsayımı yapılmıştır. Bu sebeple 'bıçak sırtı' olarak tanımlanan bir noktada kendiliğinden denge oluşur. (Atamtürk 2007, 90)

“Harrod, amacının Keynesyen ekonomiye dinamik bir boyut kazandırmak olduğunu belirtir” (Harrod 1939, 15). Harrod'un çalışmasına yapılan en büyük katkı Domar tarafından 1947 yılında yapılmıştır. “Harrod eksik istihdamdan yola çıkarak tam istihdam dengesini veren büyümenin yollarını aramıştır. Domar ise tam istihdam dengesinden yola çıkarak, tam istihdamın sürdürülmesini sağlayacak büyüme oranı üzerinde durmuştur.” (Özgüven, 1988, 98)

Bu iktisatçıların oluşturduğu büyüme modeline göre net yatırımın ekonomi üzerinde iki yönlü etkisi vardır. İlk olarak net yatırım üretime yönelik bir talep oluşturmaktadır. İkinci olarak çıktı üretmek için ekonominin kapasitesi artırılmalıdır. Sonuçta gerçekleştirilen net yatırımın hem talep etkisi hem de kapasite etkisi vardır. Bir

dönemde, net yatırım miktarı dönemin net tasarrufuna eşitse ve gelir ile çıktı düzeyi arasında denge kurulacak ise, planlanan tasarrufla planlanan yatırımın birbirine eşit olması gereklidir.

Modelin varsayımları;

- Sermaye hasıla oranının sabit olduğu varsayılır.
- Sermaye ve emek girdileri kullanılır. Bu girdiler arasında ikame yoktur; bu iki girdi birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu girdilerle tek bir mal üretilir.
- Malın üretiminde sermaye ve emek girdisi sabit bir oranda kullanılır. Bir girdinin miktarının artması diğer girdinin miktarı sabit ise daha fazla mal üretimini sağlamaz.
- Üretilen mal, tüketim ve yatırım amacıyla kullanılır (Çıktının tüketilmeyerek tasarruf edilen kısmı yatırım olarak değerlendirilir.)
- Sabit oranlı (Leontief tipi) bir üretim fonksiyonu vardır.
- Planlanan tasarruflar getirinin sabit bir oranıdır. Marjinal ve ortalama tasarruf eğilimleri birbirine eşittir.
- Emek arzı dışsaldır, modelin dışında belirlenir ve sabit bir oranla arttığı kabul edilir.
- Sermaye stoğundaki artış yatırıma eşittir.
- Sermaye aşınmaz veya yıpranmaz.
- Büyüme tasarrufların bir fonksiyonudur.
- Teknolojik ilerleme yoktur.

Sermayenin tam kullanılması halinde tasarrufları ve yatırımları birbirine eşitleyen büyüme hızı 'gerekli büyüme' hızı olarak tanımlanır. Mevcut büyüme hızına ise 'fiili büyüme' oranı denir. Gerekli büyüme hızı ile fiili büyüme hızı eşitlendiğinde, çıktı ve sermaye sabit bir oranda ve birlikte büyürler. Bu duruma 'durağan durum büyümesi' denir ve bu durum Harrod- Domar modelinde geçerlidir. Aynı zamanda bir modeldeki değişkenlerin aynı sabit bir hızla büyüdükleri durum dengeli büyüme diye nitelendirildiğinden, Harrod-Domar modelindeki durağan durum büyüme, aynı zamanda dengeli bir büyümedir ve dolayısıyla da modelde dengeli büyüme de mümkündür (Ünsal, 2007: 90).

Harrod- Domar modeline göre ekonomide yüksek bir büyüme performansının elde edilmesi için aşağıda sıralanan koşulların sağlanması gerekir (Vaitsos, 2003, 10)

- Yatırım/tasarruf oranlarının yüksek olması
- Sermaye verimliliğinin yüksek olması
- Teknolojik ilerlemenin sağlanması
- Kişi başına düşen gelirin artması için nüfus artış hızının düşük olması

Harrod- Domar modelinde, ekonomik büyüme, milli gelirdeki artışla değerlendirilir. Modelde sermayenin verimliliği yerini Sermaye/Hasıla oranına bırakmaktadır. Yatırım oranı ile fiili büyüme hızının, istikrarlı ve dengeli bir büyümeyi sağlaması için gerekli büyüme hızına eşit olması gereklidir. Sonuçta modele göre, büyüme süreci boyunca her dönemde yaratılan mal ve hizmetlerin tümünün arz ve talep fazlalığı ya da eksikliği oluşturmaması gereklidir. Bu denge ise yatırım tasarruf eşitliği ile sağlanmaktadır. Harrod – Domar modelinin önemli çıkarımlarından birisi, bir dönemin sermaye birikiminin bir sonraki dönem için çıktının kaynağı olmasıdır.

1.2.4. Neo-Klasik Büyüme Teorisi

Keynes, gelir düzeyini sadece tasarrufun veya tüketimin belirlediğini savunurken, Neo-Klasik teoride tasarrufun belirleyicisi olarak hem gelir hem de faiz oranından bahsedilir (Baldwin, 1972: 45).

Harrod-Domar sonrası öne çıkan düşünce sistemi Neo-Klasik büyüme teorisidir. Bu model Solow'un çalışmasını temel alır. Solow (1957: 312-320) Neo-Klasik teorisinin dinamik yönünü açığa çıkarmıştır.

Solow'un teorisinde yer alan varsayımlar (1956):

1. Üretim faktörleri için ölçeğe göre azalan verim, üretim fonksiyonu için sabit getirili bir teknoloji vardır. (Cobb-Douglas)
2. Nüfus artış oranı sabittir ve modele dışsal olarak eklenir.
3. Tasarruf oranındaki artış durağandır ve büyüme üzerinde sürekli etkisi yoktur.
4. Teknolojik gelişme modele dışsal olarak eklenir.
5. Kapalı bir ekonomide devletin ekonomiye müdahalesi minimum düzeydedir.
6. Beşerî sermayedeki üretkenlik farklılıkları dikkate alınmaz (Jones, 2007: 40).

Bu büyüme modelinde çıktı miktarının artış göstermesi, üretim faktörlerindeki artışa dayanır. Üretim fonksiyonu olarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılır. Bu üretim fonksiyonunda ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Ölçeğe göre sabit getiri geçerli olduğu için, girdiler iki katına çıktığı zamana üretim miktarı da iki katına çıkacaktır. Böylece ekonomik büyüme artış oranı, girdi seviyesindeki artış oranı kadar olur. Üretim fonksiyonu yapısı sonucu işgücü başına ürün artışı, işgücü başına sermaye stoku artışı kadardır. Ekonomik büyümenin sağlanması için işgücü artışı ile birlikte işgücü başına sermaye stoku da artış göstermelidir.

Kişi başına sermaye, üretim ve tüketim aynı oranda değişmektedir. Eğer ekonomi denge noktasında ise, kişi başına gelir ve tüketimdeki artış teknoloji artışı ile aynıdır. Bu durumda gelir artışını ve büyümeyi sağlayan temel etken tasarruf değil teknolojik ilerlemedir. Bu şekilde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere yakınsayacağı fikri savunulur (Atamtürk 2007, 91).

Solow modeli, üretim fonksiyonu ve sermaye birikim denklemlerini temel alır. Üretim fonksiyonu belirtildiği ve aşağıda görüleceği gibi, birinci dereceden homojen ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile aşağıdaki gibi Cobb – Douglas türü bir fonksiyondur.

$$Y = F (K, L) = K^{\alpha} L^{(1-\alpha)} \quad (0 < \alpha < 1) \quad (7)$$

İşçi başına çıktı miktarını elde edebilmek için ($y = Y/L$) üretim fonksiyonu eşitliğinin her iki tarafı L 'ye bölünür. İşçi başına sermaye (k), ($k = K/L$) olarak ifade edilebilir. Buradan $y = k^{\alpha}$ denklemi elde edilir.

Neo-Klasik modelin üzerinde durduğu konu sermaye birikiminin açığa çıkardığı büyüme sürecidir. Neo-Klasik büyüme modelinde durgun durum büyüme dengesinin yaşanması için yani sermaye-emek oranının sabit olması için sermaye birikim eşitliği de aşağıdaki şekilde yazılır.

$$\dot{K} = sY - d K \quad (8)$$

Yukarıdaki eşitlikte \dot{K} sermaye stoku miktarının birim zamanda gösterdiği değişimdir. Bu eşitliğe göre sermaye stokundaki artış, iki şarta bağlıdır. Birincisi gelirin

(Y) tasarruf (s) edilmiş kısmı ile brüt yatırım (sY) yapılmış olmasıdır. İkinci şartı ise, üretim esnasında sermaye stokunda oluşan aşınma ve yıpranmalardır (d). Bu yıpranmalar sermayeyi azaltır.

İşçi başına üretim miktarı ve işçi başına sermaye olgularının da modele dahil edilmesi ile modelin iki temel denklemi aşağıdaki gibi şekillenmiş olur.

$$y = k^{\alpha} \quad (9)$$

$$\dot{k} = sy - (n + d)k \quad (10)$$

Solow modeline göre, ekonomi uzun dönemde, sermayenin azalan getirisi sebebiyle durağan duruma yaklaşır. Geçici olarak yatırım oranında (s) veya nüfus artış hızında (n) bir artış büyüme hızını değiştirirse de modele göre uzun dönemde bu değişiklik etkisiz olmaktadır.

Neo-Klasik modelde işçi başına sermayenin durağan durum miktarı $\dot{k} = 0$ şartı ile ifade edilir. Bu şartla birlikte daha önceki eşitliklerden faydalanılarak aşağıdaki kişi başı sermaye birikim denklemi elde edilebilir.

$$\dot{k} = sk^{\alpha} - (n + d)k \quad (11)$$

Sonuçta Solow modeline göre ekonomi başlangıç sermaye durumundan bağımsız olarak, sürekli durağan durum değerine doğru yönelecektir. Bu yönelmenin sebebi azalan getiriler varsayımıdır.

Solow modelinde büyüme bıçak sırtı denge şartlarından ve denge sağlayıcı kuvvet olan devletin müdahalesinden kurtulmuştur. Ancak bu modelde gelişmenin ileri aşamalarında gelişmiş ülkelerin durgun duruma girecekleri öngörülmüştür. (Demir ve diğerleri 2005) Teknolojinin dışsal olarak modele dahil edilmesi, ülkelerin birbirine kendiliğinden yakınsayacağı varsayımı, üretim faktörlerinin azalan getirili olması, üretim fonksiyonunun ise sabit getirili olması içsel büyüme teorisi tarafından eleştirilmiştir (Atamtürk 2007,91).

1.2.5. İçsel Büyüme Teorileri

80'li yılların ortalarında Neo-Klasik büyüme teorileri yerini yeni büyüme teorilerine bırakmaya başlamıştır. Çünkü yeni büyüme teorilerinin Neo-Klasik teorilere göre büyüme sorunlarına daha uygun çözümler ürettikleri görülmüştür. Ayrıca uzun dönemde büyümenin nasıl sağlanacağı yeni büyüme teorileri tarafından daha etkin bir şekilde açıklanmaktadır (Aghion ve Howitt, 1998: 151).

Önceki teoriler, üretkenlikteki artış oranını olduğu gibi alır, fakat üretkenlikteki gelişmelerin bazen hızlı bazen de yavaş olduğu konusunda açıklama yapmaz. Geleneksel analiz, özellikle Solow modeli; teknolojik değişim, nüfusun büyüme oranını içselleştirecek ve üretkenlik değişikliğini açıklayacak şekilde genişletilmiş ve yeni büyüme teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teorilerde; beşeri sermaye, bilgi ve bireysel eğitimin rolü öne çıkmıştır. Büyüme ve beşeri sermaye arasında karşılıklı ilişki öne çıkmaktadır. Bir taraftan gelişmiş ekonomiler doğru beslenme, okullaşma, işyerinde eğitim gibi yöntemlerle “bireye yatırım” olgusunu sürekli hale getirmişlerdir. Diğer taraftan, yapılan yatırımlar sonucu sağlıklı ve kalifiye hale gelen işgücü, gelişmiş yaşam standartları elde edilmesini sağlayacak üretkenliğe sahiptir. Yeni büyüme teorilerinde Solow modeline beşeri sermaye dâhil edilmiş ve beşeri sermayenin iktisadi büyüme sürecine etkileri araştırılmıştır. Beşeri sermayenin yanı sıra, üretkenlik artışının bir diğer kaynağı olarak özel sektör tarafından geliştirilen teknolojik ilerlemenin önemine vurgu yapılmıştır (Abel ve Bernanke, 1998: 207).

İçsel büyüme modeline göre ekonomide sürdürülebilir büyümenin sağlanması için gerekli şartlar aşağıda sıralanmıştır (Grosman ve Helpman, 1991).

- 1-Fiziksel sermaye yatırım oranı
- 2-Beşeri sermaye yatırım oranı
- 3-Nüfus artış hızı
- 4-Kamu harcama seviyesi
- 5-İhracat oranı

6-Patent haklarının korunması

7-Siyasi istikrar

8-Dışa açıklık

Bu şartlar sürdürülebilir büyümenin sağlanması için içsel etkenlerin faaliyete geçmesini ve uyumunu gerekli kılar. Özellikle işgücünün verimini artırmak için eğitim gibi sosyal harcamalar noktasında devletin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç Neo-Klasik modellerle içsel modellerin farklılıklarından biridir (Atamtürk 2007,92).

Neo-Klasik teori ile içsel büyüme teorisi arasındaki temel fark, teknoloji fonksiyonundadır. Birincisi, teknolojik ilerlemeyi dışsal olarak ele alırken, ikincisi teknolojik ilerlemeyi, maddi sermaye, beşerî sermaye ya da araştırma ve geliştirme harcamaları gibi farklı kaynaklara yönlendirilen bir yatırımın dönüşü şeklinde açıklamaktadır. İçsel büyüme teorisinin ana çıkarımı, uluslararası ticareti, rekabeti, değişimi ve yeniliği teşvik eden politikaların büyümeyi destekleyeceğidir. Ancak eğer uygulanan politikalar, belirli mevcut endüstrileri koruyarak ya da destekleyerek değişimi kısıtlama ya da yavaşlatma etkisine sahip ise zamanla büyümeyi yavaşlatması muhtemeldir (Belloumi, 2014 :269-287).

Sabit getirili üretim fonksiyonu kullanılan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yerine, yatırım ve üretim aşamasında yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda yeni bilgilerin oluşması sebebiyle, içsel büyüme modellerinde artan verimlere dayalı bir üretim fonksiyonu kullanılır. Bu bilgi artışı, tüm ekonomiye yayılarak genel bir verimlilik artışı oluşur. Sonuç olarak teknolojik ilerleme ekonominin içinde oluşmaktadır (Romer, 1990 :79). İçsel büyüme modellerine göre, üretim aşamasında meydana gelen bilgi birikimi, ekonominin geneline yayılır. Bunun sonucunda, fiziksel sermaye sebebiyle var olan azalan getiri yerini artan getiriye bırakmaktadır. Modelin üretim fonksiyonu ise aşağıdaki gibidir (Romer, 1986: 1012).

$$Y = AK^{\alpha+\beta} L^{1-\alpha} \quad (12)$$

Yukarıdaki üretim fonksiyonunda, fiziksel sermaye katsayısının üssel değerinde β katsayısı görülmektedir. Bu kat sayı, fiziksel sermayeden kaynaklanan bilgi birikiminin ekonominin geneline yayılma etkisini göstermektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi Neo-Klasik büyüme modelinde her bir üretim faktörü azalan getiriler varsayımı altında çalışır. Ancak “İçsel büyüme modellerinde azalan getiri yoktur. AK tip içsel büyüme modeli de bu temel özelliğe sahiptir ve basit bir yapısı vardır, modelin fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilebilir.”(Rebelo, 1996 :510)

$$Y = AK \quad (13)$$

Formülde A, teknoloji düzeyini göstermektedir. K, fiziksel sermaye, beşeri sermaye, yaparak öğrenme etkenlerinden, birini ya da bir kaçını göstermektedir. Bu eşitlik, işgücü başına sermaye ve gelir olarak gösterilirse, $Y = AK$ olarak yazılır. Modelde sermaye birikim oranı ise aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$\gamma k = \frac{\dot{k}}{k} = \frac{sf(k)}{k} - (n + \delta) \quad (14)$$

Yukarıda, γk , sermaye birikim oranını gösterir. n, işgücü arzı artış hızını; δ , aşınma-yıpranma oranını ifade eder. Aynı zamanda sermayenin ortalama verimliliği teknolojik seviye ile aynıdır. Yani, $f(k)/k = A$. Sonuç olarak sermaye birikimi aşağıdaki biçimde gösterilebilir.

$$\gamma k = sA - (n + \delta) \quad (15)$$

Yukarıdaki eşitlikten yola çıkarak, teknoloji düzeyi yani A pozitif ise, sermayenin ortalama ve marjinal verimliliği sabit olur. Bu sebeple A da sabittir. Sermaye birikiminin pozitif olması için, $sA > (n+\delta)$ şartı sağlanmalıdır. Bu çıkarıma göre modelde dışsal teknolojik gelişme yaşanmadan sermaye birikimi oluşabilmektedir. AK tipi içsel büyüme modeline göre, ekonomi durağan durum denge seviyesine ulaşmışsa kişi başına gelir, sermaye ve tüketim aynı oranda büyür. Bu durum

$$\gamma = \gamma^* = sA - (n + \delta) \text{ biçimde gösterilebilir.} \quad (16)$$

Çalışmanın bu kısmında iktisat yazınında var olan önemli büyüme modelleri incelenmiştir. Klasik ekolden başlayarak günümüze kadar ekonomik büyümeyi

açıklamayı hedefleyen bu modellerin dönemlerinin gerekliliklerini içerdiği görülmektedir.

1.2.5.1.AK Modeli

Model, Sergio Robelo (1991) tarafından geliştirilmiştir. Neo-Klasik modelde dışsal olduğu kabul edilen teknoloji modele dahil edilmiştir.

AK modelinde üretim fonksiyonu;

$$Y=F(K,L)= AK^{\alpha} (HL)^{1-\alpha} \quad (17)$$

A: Dışsal ve sabittir, H: İşgücünün sahip olduğu bilgi beceri ve tecrübe, K: Sermaye, L: İşgücü

Modelde işgücü başına düşen sermaye miktarı artarsa verimliliğinin de artacağı varsayılır. Böylece eldeki sermaye ve beşerî sermayenin beraber hareket etmesi sağlanmış olur. Gerekli düzenlemeler yapıldığında;

$$H=K/L \quad (18)$$

$$Y=F(K,L)= AK^{\alpha} (HL)^{1-\alpha} \quad (19)$$

$$Y=AK \quad (20)$$

$$y=Ak \quad (21)$$

eşitliğine ulaşılır. A sabit bir değerdir ve eklenen her sermaye ile aynı miktarda çıktı elde edildiğini ifade eder. Böylece azalan verimler kanunu geçerliliğini kaybetmiş olur. Modele göre fiziksel sermaye artışı olursa, bu durum beşerî sermayenin verimliliğinde de artışa neden olmakta, aynı zamanda, yeni bilgi ve teknolojiler üretmesini sağlamaktadır.

1.2.5.2. Yaparak Öğrenme, Bilginin Yayılması (Arrow-Romer)

Arrow (1962) ve Romer (1986) tarafından geliştirilen modelde teknoloji ve bilginin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Bir ekonomide fiziksel sermaye yatırımları devam ettikçe, zaman içerisinde yaparak öğrenme süreci oluşur. Bu süreçle meydana gelen bilgi zamanla tüm sektörler iletilir ve pozitif dışsallık meydana gelir. Bilginin iletilmesi ve yayılmasıyla meydana gelen dışsallıkla üreticilerin

teknolojik üretim seviyesi artar (Ateş, 1998:4). Pozitif dışsallık sebebiyle bilgi bir kişi tarafından kullanıldıktan sonra diğer kişiler tarafından da kullanıldığı için, ölçüğe göre artan getiriye sahiptir.

Modelde firmaların üretim aşamasında yaparak öğrenme faaliyetleri sonrasında teknoloji kasıtlı olmadan tıpkı bir yan ürün gibi ortaya çıkar. Arrow, kimi sektörlerde zamanla maliyetlerde azalma olduğunu, kalitenin yükseldiğini ve üretimin hızlandığını gözlemleyerek bu durumu öğrenme olarak tanımlamıştır (Taban, 2011: 117). Modele göre firmalar üretime devam ettikçe yeni üretim yöntemleri ve yeni ürünler meydana gelmektedir. Sonuç olarak firmaların verimliliği ve üretimi artmakta bu da ekonomide üretim seviyesini arttırmaktadır.

1.2.5.3. Beşerî Sermaye ve Büyüme Modeli (Lucas Modeli)

Lucas'ın 1988 yılında yayınladığı “On The Mechanics of Economic Development (Ekonomik Kalkınmanın Mekanikleri Üzerine)” çalışmasına göre ekonomik büyümenin ana kaynağı beşeri sermayedir. Lucas beşeri sermayeyi, eğitilmiş ve beceri sahibi işgücü olarak tanımlar. Beşeri sermaye kişisel bilgi, beceri ve yeteneklerin toplamı olarak da ifade edilir. Bu modelde yatırımlar eğitim yatırımı olarak değerlendirilir. Ülkelerin farklı büyüme performansına sahip olmalarının nedeni beşeri sermaye farklılıklarıdır. Beşeri sermayenin iyileştirilmesi devletin görevidir (Yülek, 1997:9).

Beşeri sermaye modelinde üretim fonksiyonu;

$$Y = F (K, N^e) \text{ 'dir.} \quad (22)$$

Üretim fonksiyonunda çıktı seviyesi (Y) fiziki sermaye (K) ve etkin emek N^e tarafından belirlenir. Emegın etkinliği yetenek seviyesi, üretimde çalıştığı zaman ve ülkedeki işgücü arzı ile belirlenir. Emegın üretimde çalıştığı zaman ve ülkedeki işgücü arzı ile çıktı seviyesi arasında pozitif ilişki söz konusudur. Eğitimin önemini vurgulayan modellere göre beşeri sermayenin daha iyi eğitilmesi gerekir. Çünkü eğitim düzeyi arttıkça yeni teknolojilerin kullanılması, üretilmesi ve geliştirmesi kolaylaşacaktır. (Berber, 2006: 180).

1.2.5.4. AR-GE (Araştırma- Geliştirme) Modeli

Romer'in (1986) yılında yayınladığı *Increasing Returns and Long-Run Growth* (Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme) adlı makalesi içsel büyüme modellerinin temeli olarak kabul edilmektedir. Bu makalede Arrow'un yaparak öğrenme modeli geliştirilmiş ve AR-GE'yi öne çıkaran büyüme modelleri ortaya atılmıştır (Taban, 2011:124).

Modele göre bilgi tesadüfen veya kendiliğinden elde edilmez. Firmaların yeni teknikler ve yöntemler elde etmek için araştırmaya ihtiyacı vardır. Yeni teknolojilere ulaşmak amacıyla geliştirme faaliyetleri sonrasında bilinçli olarak çalışılmalı ve ARGE faaliyetlerine önem verilmelidir. Romer'in geliştirdiği modelde bilgi birikimi kamusal bir mal gibi değerlendirilmekte ve firmaların yeni keşfedilen bir ürünü alabilmesi için ödeme yapması (patent hakkı) gerekmektedir (Berber, 2006:181).

Ekonomideki durgun durumun, teknolojinin içselleştirilmesi ile giderilebileceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda uluslararası rekabette başarı elde edilebilmesi için teknolojik ilerleme gerektiği vurgulanmıştır. Böylece ülke ekonomisinde ürün çeşitliliği elde edilmiş olup aynı zamanda dış ticarete üstünlük sağlanabilecektir (Ünsal, 2007:251).

1.3.Dış Ticaret Teorileri

1.3.1. Klasik Dış Ticaret Teorisi

Sanayi devriminin ardından el tezgâhlarının yerini kitlesel üretim yöntemleri almıştır. Böylelikle makineler tarafından seri halde üretilen ürünlerin satılması gündeme gelmiştir. Bir ülkede üretilen ürünlerin satılması diğer ülkelere ihracat yapmasına bağlı hale gelmiştir (Seyidoğlu, 2003).

Klasik iktisat teorisinin temellerini atan A.Smith, 1776 yılında yayınladığı 'Ulusların Zenginliği' isimli kitabında ortak çıkarların zenginlik yaratacağı fikrini savunur. Smith aynı zamanda ülkelerin dış ticaret yapma nedenlerini, dış ticarete konu

olan malların fiyatlarının oluşma mekanizmasını ve dış ticaret yapan ülkelerin refahlarının nasıl etkilendiğini Mutlak Üstünlükler Teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Bu teoriyi açıklamadan önce modelde bulunan varsayımlar sıralanacaktır.

- İki ülkeli, iki mallı analiz modeli kullanılmıştır. Üretim aşamasında iki faktör kullanıldığı kabul edilmiştir.
- Ekonomi tam çalışma durumundadır.
- İç ve dış dengenin birlikte sağlandığı varsayılmıştır.
- Ticarete katılan ülkelerde üretim faktörleri miktarı sabittir.
- Üretim faktörleri ülke içinde hareketli ülkeler arası tam hareketsizdir.
- Ülkeler aynı üretim teknolojisini kullanır.
- Malların üretim maliyeti sabittir. Aynı zamanda taşıma maliyeti yoktur.
- Analizler arz odaklıdır.
- Modelde kamu kesimi yer almaz. Dolayısıyla dış ticareti engelleyici veya kısıtlayıcı nitelikte tarifeler veya kotalar bulunmaz.

Mutlak Üstünlükler Teorisine göre, iki-ülkeli bir modelde, diğerine göre daha az maliyetle mal üreten ülke, o malda uzmanlaşmalı; düşük maliyetle ürettiği malı ihraç edip, iç maliyetleri yüksek olan malı ithal etmelidir (Seyidoğlu, 2003).

Adam Smith'e göre dış ticaret sayesinde kaynaklar daha verimli kullanılır. Dış ticaret artırılmaya çalışılırken yeni pazarlar keşfedilir. Yeni pazarlar ile büyüyen satış hacmi, işbölümünü artıracaktır. İşbölümü emeğin verimliliğini artırır. Aynı zamanda dış ticaret üretim fazlasının satılabilmesine olanak sağlar. Bunun yanında eğer arz eksikliğinden dolayı üretilmeyen bir mal var ise bu mal yurt dışından satın alınır. Bu şekilde ekonomide aksayan arz talep dengesi yeniden sağlanmış olur (Hunt 2005 s.163).

Smith sonrasında Klasik Dış Ticaret Teorisinde, Ricardo tarafından geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi yer alır. Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisine göre eğer bir ülke her iki malda da mutlak maliyet üstünlüğüne sahip ise teorik olarak dış ticaret sona erer. Ancak Ricardo'ya göre, böyle bir durumda bile dış ticaretin durması söz konusu değildir. Ricardo dış ticaretin devam etmesi gerektiğini savunmuş ve ticaretin her iki ülkenin çıkarına olduğu sonucuna vardığı Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini geliştirmiştir.

Ricardo uluslararası ticarete mutlak üstünlüklere odaklanılmasının kapsamı daraltacağını ifade etmiş ve ülkeler arasındaki üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durmuştur. Bir ülkenin, karşılaştırmalı olarak daha fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşarak daha az üstün olduğu malları ithal etmesi halinde zenginliğini artıracığını savunmuştur (Husted ve Melvin 1993 s.63)

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin emek-değer teorisine dayanması, işgücünün ülke içinde tam hareketli ülkeler arası hareketsiz olduğu varsayımı, talep koşullarının göz ardı edilmesi, statik bir model olması, sabit maliyetler ve tam uzmanlaşma varsayımı nedeni ile eleştirilmişse de döneminde dış ticareti açıklayan en güçlü kuramdır. Aynı zamanda geçerliliğini uzun yıllar korumuş olup uluslararası ticaretin temelini oluşturduğu kabul edilmektedir (Caves v.d. 1999 s.67).

1.3.2.Neo-Klasik Dış Ticaret Teorisi

Klasik dış ticaret teorisi, emek-değer teorisine dayandığı için, emek dışındaki faktörlerin maliyet ve dış ticarete etkisini ihmal ettiği yönünde eleştirilmiştir. Mill, klasiklerin önem vermediği talep unsurunu modele dahil etmiştir. Aynı zamanda karşılıklı talep kanununu ortaya koymuş olup karşılıklı talep kanunu Mill'in ardından Neo-Klasik iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Mill ayrıca, "karşılıklı talep yoluyla dış ticaretin teknolojik gelişmeyi etkileyeceğini ifade etmiştir." Mill'e göre, ihraç edilen malların çeşitlenmesini sağlayan veya maliyetini azaltan teknolojik ilerleme, ihraç mallarında verimliliği artırır. Aynı zamanda ülkenin karşılıklı taleple belirlenen ithal mallarını daha ucuza elde etmesini sağlar, böylece dış ticaret kazancını yükseltmiş olur (Mill 1965 s.600-601).

Neo-Klasik dış ticaret teorisi karşılaştırmalı üstünlük teorisini temel alır. Ancak emek maliyeti yanında ek olarak diğer faktörleri de dahil eden fırsat maliyeti yaklaşımını savunur. Heckscher-Ohlin teorisine göre verimlilik farklılıkları dış ticareti harekete geçirmek için yeterlidir. Verimlilik farkının sebebi ise faktör donanımlarının farklı olmasıdır. Bu yaklaşım ticaretin ülkeler arasındaki faktör gelirlerinin eşitlenmesine neden olarak, yurt içi tekellerin yok olmasını sağlar. Bunun sonucunda gelir paylaşımı düzelir.

Heckscher-Ohlin Teorisine göre dış ticaretin oluşum şekli, ülkede bol ve ucuz olan üretim faktörünün yoğun olarak kullanıldığı mallarda uzmanlaşılması ve ihraç edilmesi bunun yanında, malların üretiminde kullanılan faktörün kıt olduğu malların ithal edilmesidir. Ohlin'e göre dış ticaret yapılması için bir takım malların bir bölgede diğer bölgeye göre daha ucuza üretilmesi gerekir. Malın ucuz olması için, o bölgede diğer bölgeye göre daha ucuz olan üretim faktörleri yoğun olarak kullanılmalıdır. Ülke, ucuz olarak ürettiği malı ihraç ederken, diğer bölgelerde daha ucuza üretilen malları da ithal eder. Sonuç olarak her bölgede ihracat, üretimlerinde ucuz faktörlerin fazla miktarlarda kullanıldığı mallardan oluşur ve büyük oranda pahalı faktör içeren mallar ithal edilirken, büyük oranda ucuz faktör içeren mallar ihraç edilir (Ohlin,1933 s.29).

Heckscher-Ohlin Teorisinde ülkede bulunan üretim faktörleri miktarına önem verilse de emek ve sermaye faktörlerine yapılan vurgu devam ettirilmektedir. Ülkeler emek-zengini ve sermaye-zengini şeklinde mallar ise emek-yoğun ve sermaye-yoğun şeklinde gruplandırılır. Aynı zamanda, ülkelerin aynı üretim teknolojisine sahip olduğu; üretimde sabit verim şartlarının geçerli olduğu ve ülkelerin benzer talep koşulları ile karşı karşıya olduğu varsayılır (Seyidoğlu 2003).

Heckscher-Ohlin modeli ve ondan geliştirilen türev teoriler uluslararası iktisat literatüründe genel kabul görmüştür. Ancak bu modellerdeki dış ticaret teorileri analitik olarak gelişmiş ve mantıken tutarlı bulunsalar da bilgi ve bilgi ile ilgili unsurları içermedikleri yönünde eleştirilmiştir. Ayrıca 1950'lerin başından itibaren, ampirik testler Heckscher-Ohlin modeline duyulan güveni sarsmıştır. Son yıllarda bilgi toplumsal dönüşüme uğramıştır. Aynı zamanda üretim sürecine belirgin bir şekilde yansımaya başladığı için dış ticaret teorileri önemli açılımlar elde etmiştir.

1.3.3.Yeni Dış Ticaret Teorisi

Leontief, 1951 yılında Neo-Klasik dış ticaret teorisinin geçerliliğinin sorgulanmasına neden olacak ampirik sonuçlar yayınlamıştır. Çalışmasına göre sermaye zengini olan ABD, Heckscher-Ohlin teorisinin öngördüğünün aksine, sermaye yoğun malları ithal ve emek yoğun malları ihraç etmektedir (Leontief 1954, 3-32). Bu durumun sebebi daha sonra yine Leontief tarafından ABD'deki yüksek işçi

verimliliğine bağlansa da, faktör donanımı teorisi ile ilgili yeni tartışmalara ve Neo-Klasik Dış Ticaret Teorisinin sarsılmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar, sonrasında emek ve sermaye dışındaki etkenlerin, özellikle bilginin üretim ve dış ticaretteki önemini açığa çıkararak yeni teoriler geliştirilmiştir.

Neo-Klasik dış ticaret teorisinin dış ticaret kavramının geçirdiği güncel değişimi anlatma konusunda beklentileri karşılayamaması sonucu “yeni ticaret teorileri” şeklinde isimlendirilen modeller geliştirilmiştir. Bu modeller çoğunlukla eksik rekabet, ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomilerine dikkat çekerler (Çakmak 2006; 30-47).

Yeni Ticaret Teorisi Krugman (1979) ile Grossman ve Helpman'ın (1993) çalışmaları ile ortaya atılmıştır. Yeni Ticaret Teorisi klasik dış ticaret teorisini göz ardı etmekten çok, ticareti yalnız göreceli faktör donanımına veya karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırmaz. Özellikle ölçek ekonomilerinin ve azalan maliyetlerin önemini vurgular. Aynı zamanda ürün farklılaştırılması ve ürün çeşitlendirme konusunda piyasanın uyum sürecini ve dış ticarete etkilerini incelemektedir. Bu çalışmalarda, tam rekabet varsayımı terk edilmiştir (Krugman 1979 s469-479, 1980 s 950-959).

1.3.4. Alternatif Dış Ticaret Teorileri

Alternatif dış ticaret teorilerinin odaklandığı konu çeşitli büyüklük ve yapıdaki ekonomilerde farklı özellikli ürünlerin karşılıklı ticaretini açıklamaktır.

Nitelikli işgücü teorisi Keasing (1965 ve 1966) ve Kenen (1965) tarafından geliştirilmiş olup, bu teoride gelişmiş ülkelerin birbirleri ile yaptığı ticaretin nedeni nitelikli işgücü farklılıklarına bağlanır. Bu teoride tüketilmiş kaynaklar kavramı geliştirilmiştir. Nitelikli işgücünün yoğun olarak kullanıldığı ve sermayenin yoğun olarak kullanıldığı mallar türetilmiş kaynaklara dahil edilmiştir. Böylece iki farklı mal grubu aynı kategoride analiz edilmiş olur. Bu teoriye göre nitelikli işgücünün çok olduğu ekonomiler, bu faktörün yoğunlukla kullanıldığı malların üretiminde uzmanlaşır ve ihracatını gerçekleştirirler.

Teknoloji açığı teorisi 1961 yılında Posner tarafından geliştirilmiştir. Bir ürün veya üretim yöntemi geliştiren ülkenin, bu ürünün veya yöntemin ilk ihracatçısı olacağını, ancak zaman içerisinde bu teknoloji diğer ülkeler tarafından öğrenildiğinde, diğer ülkelerin sahip olduğu diğer avantajlar (işgücü, doğal kaynak, vb) sayesinde maliyet/ rekabet üstünlüğünü ele geçirip ithalatçı konumuna düşeceğini savunmuştur. Bu teoriye göre ihracatın sürekliliğinin yapılacak yeniliklere bağlı olduğu düşünülür (Posner 1961 s. 323-341).

Tercihlerde Benzerlik Teorisi Linder (1961) tarafından geliştirilmiştir. “Linder’e göre, gelir düzeyi ve tercihleri uyumlu olan sanayi ülkeleri karşılıklı dış ticaret yapmaya daha elverişlidir. Yurt içi satış yapmak amacıyla üreten sanayi ürünlerinin kendi ülkelerine benzer tercihleri olan ülkelere ihraç edilme olasılığı yüksektir. İç pazar için üretilen mallarda bir süre sonra dış pazar arayışı başlar, çünkü iç pazar doyum noktasına gelmiştir (Linder 1961 s.91-94). Tercihlerde benzerlik hipotezi, doğrudan yurt dışına yönelik olarak üretilen malların ticaretini açıklama konusunda beklentileri karşılayamadığı şeklinde eleştirilmiştir.

Ürün dönemleri teorisi 1966 yılında R. Vernon tarafından geliştirilmiştir. Bu teoride gelişmekte olan ülkelerin kaydettiği hızlı ihracat performansları açıklanmıştır. Kimi ürünlerin üç süreçten geçtiği gözlemlenmiştir. Aynı ürünü üretmenin zamanla daha kolaylaşacağı savunulur. İlk süreçte ürün, yurt içi pazar için üretilir; yurt dışında satışa sunulsa bile ürün üretildiği ülkede güncellenip geliştirilerek son halini alır. İkinci süreçte, firma artan ihracat talebini karşılamak için, ürünün bir kısmını dış piyasada daha ucuza imal edebileceğini fark eder. Son süreçte ise geliştirme aşaması tamamlanır, yurt içinde üretmek daha pahalıysa, üretime yurt dışında devam edileceğinden icat eden ülke ihracatçı konuma düşer (Vernon 1966 206-207).

Endüstri içi ticaret teorisi, Modern teorilere kadar ülkeler arasındaki ticareti açıklayan endüstriler arası ticaret şeklindeki kuramlar genel kabul görmekteydi. Faktör donanımı olarak birbirine benzer ülkeler arasındaki ticaretin artması endüstri-içi ticaret teorisinin doğmasına neden olmuştur. Bu teori kendisinden önce ortaya konan teknoloji ve talebe dayanan modern teorilerin geliştirilmesiyle ortaya atılmıştır. Modern dış ticaret teorileri bugünkü dünya ticaretini açıklamada ulaştığı en kapsamlı teori konumundadır.

Endüstriler arası ticaret farklı türdeki ürünlerin ihracat veya ithalatında karşılaştırmalı üstünlüklerin baz alınmasına dayanır. Bir ekonominin endüstriler arası ticaretteki konumu o ekonominin karşılaştırmalı üstünlük yapısına göre şekillenir. Eğer bir sektörde endüstri içi ticaret yoğun olarak karşımıza çıkıyorsa bu sektörde açık bir karşılaştırmalı üstünlük durumunun olmadığı düşünülür. Bu sebeple endüstri içi ticaret karşılaştırmalı üstünlüğü ifade etmez.

Endüstriler arası ticaret söz konusuysa, dış ticaretten elde edilen gelir uzmanlaşmaya ve ürünlerin alışverişine dayanmaktadır. Endüstri içi ticaret söz konusu ise, uluslararası ticaretten sağlanan kazanç karşılaştırmalı üstünlük sonucu ulaşılan kazançların çok üzerindedir. Çünkü endüstri içi ticaret ülkelere daha geniş piyasalara yayılma olanağı sunar.

Endüstri içi ticaret, bir ülkenin ürettiği belirli bir mal grubunda hem ithalatçı hem de ihracatçı konumunda olması şeklinde gerçekleşebilir. Bu durum genellikle gelişmiş ülkelerde ve tüketici tercihlerinin çok farklılaştığı pazarlarda yaşanır.

Endüstri-içi ticaretin olup olmadığını belirlemek ve varsa ölçmek amacıyla pek çok endeks olsa da Grubel ve Lloyd tarafından 1971 yılında geliştirilen endeks dış ticaret literatüründe genel kabul görmüştür (Greenaway ve Milner, 1987, 44). Grubel ve Lloyd çalışmalarında 1968-1969 yılları ticaret verilerini kullanarak farklı ekonomik ve sosyal seviyelerdeki, 9 sanayileşmiş OECD üyesi ülke ile Avustralya'nın endüstri-içi ticaretini analiz etmiş ve endüstri-içi ticaret değerlerini belirlemek amacıyla bir endeks oluşturmuşlardır. i endüstrisi için endüstri-içi ticaret, aynı endüstrinin ithalatına karşılık gelen bir endüstrinin ihracat değeri olarak tanımlanmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1971:496). Bu ifadeye göre;

$$R_{ij} = (X_{ij} + M_{ij}) - |X_{ij} - M_{ij}| \quad (23)$$

Eşitlikteki X_i ve M_i ifadeleri sırasıyla, (yerli ülke para birimi üzerinden) aynı endüstrideki ihracat ve ithalat miktarını ifade eder. Sonuç olarak, endüstri-içi ticaret, endüstrideki dış ticaret hacminden (X_i ve M_i), net ithalat veya ihracatının çıkarılmasıyla $|X_{ij} - M_{ij}|$ elde edilen değer şeklinde tanımlanabilir. Farklı endüstri ve ülkelerin değerlendirilmesi aşamasında ölçümlerin karşılaştırmasını kolaylaştırmak amacıyla, her

bir endüstri için dış ticaret hacmi yüzdesel şekilde gösterilir. Sonuç olarak endüstriler arası ticaret ve endüstri-içi ticaret sırasıyla aşağıda yer alan denklemler yardımıyla ifade edilir (Grubel ve Lloyd, 1971:496):

$$A_i = [| X_i - M_i | / (X_i + M_i)] \times 100 \quad (24)$$

$$B_i = (X_i + M_i) - | X_i - M_i | \times 100 / (X_i + M_i) \quad (25)$$

Endeks değerleri 0 ile 100 arasında yer almaktadır. İhracat ve ithalat eşit olarak gerçekleşirse endüstri-içi ticaret değeri (Bi), 100; ithalatın yapıldığı ancak ihracatın yapılmadığı durumda (veya tersi) endüstri-içi ticaret değeri (Bi), 0 olmaktadır. Dolayısıyla endeks ölçümü 100'e ne kadar yakınsa endüstri-içi ticaret o kadar yoğundur (Grubel ve Lloyd, 1971:496).

Endüstri içi ticaret teorisi faktör donanımlarındaki farklılıkları ele almaktadır. Ancak çarpıcı özelliği ölçek ekonomileri ve azalan maliyetlerin dış ticaret üzerindeki etkilerini de dikkate almasıdır. Piyasa koşullarının farklılaşması, piyasaların her zaman tam rekabet piyasası olmaması hatta piyasalarda aksak rekabet koşullarının yaşanması analizlerin güncel piyasa şartlarına uygun şekilde güncellenmesini sağlamıştır. Aynı zamanda gelişmişlik seviyesi benzer olan ve kişi başına gelirin yüksek olduğu ülkelerdeki tüketici tercihlerinin genellikle benzer olacağını savunarak bu benzerliğin dış ticarete olan yansımalarını ele alır.

Alternatif dış ticaret teorileri arasında yer alan endüstri içi ticaretin varlığını sınavan ve derecesini ölçen Grubel Lloyd endeksine kadar yaşanan süreçte, dış ticaret teorilerinin gelişim aşamaları değerlendirilirse, dış ticarete meydana gelen değişikliklerin ortaya konan teorilerin şekillendirdiği gözlemlenebilir. Örneğin, merkantilist dönemde dış ticarete devlet desteği ve buna ek olarak güçlü bir donanmaya ihtiyaç duymaktaydı. Zamanla, özellikle sanayi devrimin etkilerini göstermesiyle birlikte merkantilist düşünce yerini klasik görüşe bıraktı. Klasik görüş merkantilist düşüncenin tersine devlet müdahalesine karşıdır. Çünkü sanayi devrimi ardından verimlilik ve maliyet kavramları önem kazanmış, dış ticaretin herkesin yararına olabileceği öngörüsü serbest ticareti tercih edilir hale getirmiştir. Devlet müdahalelerinin verimliliği azaltacağına yönelik çıkarımlar müdahaleci zihniyetin terk edilmesine yol açmıştır.

Klasiklerin arkasından malların homojen ve piyasaların tam rekabet yapısında olması gibi benzer varsayımlarla dış ticareti açıklamaya amaçlayan Neo-Klasik düşünürler, maliyetin emek dışı yönlerini ve talebin dış ticarete etkilerini de analizlerine dâhil etmişlerdir. Teknolojik ilerleme ve ölçek ekonomileri kavramlarını analiz dışında bırakan Neo-Klasik görüş, dış ticaretin büyük oranda endüstriler arası ticaret olarak yapıldığı yıllar için yeterli açıklamalar ortaya koymuştur.

Teknolojinin ilerlemesi dış ticareti ve dış ticaret teorilerinin güncellenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Tam rekabet piyasaları varsayımı terk edilip yerini aksak rekabet piyasaları almış, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı terk edilerek, yerini ölçeğe göre artan getiri düşüncesi almıştır. Analizlerde teknoloji ve talebin yapısı yer almaya başlamıştır. Uluslararası fiyat ülkeler arasında değil küresel firmaların rekabeti ile oluşmaktadır. Ülkelerde uzmanlaşma faktör donanımları ya da karşılaştırmalı üstünlüklerine göre şekillenmemektedir. Günümüzde bir ülke aynı malın hem ihracatçısı hem de ithalatçısı olabilir ve dış ticaret çoğunlukla endüstriler arası değil endüstri içi gerçekleşmektedir. Dış ticaret kazançları da bu şartlar dâhilinde oluşur. Bu değişiklikler dış ticaret teorilerini de doğal olarak değiştirdiğinden artık modern dış ticaret teorileri genel kabul görmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET BÜYÜME İLİŞKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI VE TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Ampirik Bulgular

Teknolojinin beşerî sermaye ile birlikte üretkenliği artıracak diğer ana unsur olduğu savunulur. Gelişmiş ülkelerin büyümesindeki üretkenlik artışına atıfta bulunularak, uluslararası ticaret, ekonomik büyüme ve teknolojik ilerleme arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan pek çok model geliştirilmiştir. Uluslararası ticaretin teknoloji yayılımı ile ekonomik büyümeyi artırdığı görülmüştür. Amaçları bu olmasa da ileri teknoloji sahipleri uluslararası ticaret aracılığıyla, teknolojiyi diğer ülkelere öğretirler. Diğer yandan uluslararası ticaret pazarın genişlemesine, bilgi aktarımının hızlanmasına ve rekabet artışına neden olur. Uluslararası ticaret ve teknik alışveriş arasındaki ilişkinin gelişmesi ülkenin uzun dönem ekonomik büyümesini sağlayacaktır (Chen 2009:128).

Uluslararası ticaret, gelir düzeyi, yatırım seviyesi ve ülkedeki teknik bilgi düzeyinde artışa neden olur. Yatırımdaki artış, inovasyon ve teknolojik ilerleme zamanla üretkenliğin ve rekabet gücünün artmasını sağlar; bu durum dış ticareti tetikler ve ticaret arttıkça gelirden daha fazla oranda artış yaşanır. Bu olumlu geri bildirim devam eder ve dış ticaretin artması, buna bağlı olarak gelirin yükselmesi ve ekonomik kalkınma arasında bir döngü oluşmasına neden olur. Bununla birlikte yaşanan deneyimler, başarılı ihracat performansının, makroekonomik istikrar, ihracat sektörüne yatırım için yeterli teşvikler, insan kaynaklarına yatırım gibi kapsamlı politikalar ile desteklenmesi gerektiğini göstermiştir. Her şeyden önce, bu politikalar tutarlı, şeffaf olmalı ve uzun süre boyunca düzenli olarak sürdürülmelidir (Arodoye ve Iyoha 2014: 124).

Haberler (1988) geleneksel dış ticaret teorilerinde dış ticaretin hem statik (doğrudan) faydalar hem de dinamik (dolaylı) faydalar getirdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, statik faydalar, üretim olanakları eğrisi sabitken kaynakların yeniden tahsis

edilmesiyle oluşan verimlilik artışı ve buna bağlı olarak gelirin yükselmesidir. Dinamik faydalar ise, üretim olanakları eğrisinin yukarı kayması sebebiyle gelirin toplu olarak artışıdır. Bu dinamik faydalar, ticaretin büyüme etkileri olarak adlandırılmaktadır.

Haberler'e (1988) göre dış ticaretin az gelişmiş ülkelerdeki dinamik faydaları ile ilgili dört hayati nokta vardır. İlk olarak, dış ticaret, ekonomik kalkınma için vazgeçilmez maddi kazanımlar (sermaye malları, makine ve ham ve yarı mamul malzemeler) sağlar. İkincisi ve daha da önemlisi dış ticaret, teknolojik bilginin yaygınlaştırılması, fikirlerin iletilmesi, bilgi, beceri, yönetsel yeteneklerin ve girişimciliğin ithalatı için araçtır. Üçüncüsü dış ticaret, aynı zamanda sermayenin özellikle gelişmekte olan ülkelere az gelişmiş ülkelere uluslararası dolaşımını sağlar. Dördüncüsü, serbest uluslararası ticaret, iyi bir anti-tekel politikası olup aynı zamanda sağlıklı bir serbest rekabet ortamının oluşmasını sağlar (Arodoye ve Iyoha 2014: 123).

Finch ve Michalopoulos'a (1988) göre ihracat artışının geliri ve tüm ekonomiyi tetiklediği tek kanal talep odaklı değildir. Örneğin, küçük ve korumalı ekonomilerin uluslararası ticarete katılması ölçek ekonomileri yaratır. Daha fazla piyasa rekabeti ile karşılaşılması, kaynakların daha verimli kullanılmasına ve tüm ekonomide üretkenlikte büyük bir artışa neden olur. Dahası, açık ticaret politikaları, yeni teknolojilere daha hızlı adapte olmayı beraberinde getirir. Uluslararası ekonomik gelişmelere uyum daha fazla esnekliğe olanak sağlar (Finch ve Michalopoulos) (1988.132).

Dış ticaret, ithalat ve daha ileri üretim teknolojilerine uyum sağlama ve inovasyon yardımıyla becerilerin artışını sağlar. İhracatçılar yabancı girişimcilere taşeronluk yaparak veya uluslararası pazar rekabeti sırasında inovasyonu ve gelişmiş teknolojiyi kullanırlar. İthal ikame malların üreticileri yabancı firmalarla rekabetle yüzleşirler. Sermaye yoğun ürünler söz konusu ise, gelişmiş ülkelerle rekabet edebilmek için daha sermaye yoğun üretim tesislerine uyum sağlamaya zorlanırlar (Frankel ve Romer,1999 394).

Jörg 2001 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında beşerî sermaye birikimi ve makine ithalatının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ithalatın artması teknolojinin yayılmasını kolaylaştırır (Jörg, 2001).

Coe v.d.'e (1997) göre gelişmiş ülkeler tarafından elde edilmiş olan ilerleme, dış ticaret sayesinde gelişmekte olan ülkelere aktarılır. Aynı zamanda araştırmacılar ülkelerin farklı ara malı ve sermaye malı ithal ederek üretimlerini arttırdıklarını ortaya koymuşlardır (Coe v.d, 1997, 134-149).

1970'li yıllardan itibaren ihracat ve ihracat artışını içeren üretim fonksiyonuna dayalı regresyon analizleri kullanılarak çıktı miktarı ve ihracat ilişkisi araştırılmıştır. Bu çalışmalar üç temel grup halinde toplanabilir. Birinci grup, dış ticaretin ekonomik büyümeye yol açtığı yönünde sonuçlar elde eden çalışmalardır. Bu çalışmalar, ihracat yapan ülkelerin diğer ülkelere göre ekonomik olarak daha hızlı büyüyeceklerini savunur. Çünkü ihracat farklı dışsallıklar oluşturarak ekonomik büyümeyi tetikler. Ekonomik büyüme ve dış ticaret ile ilgili yapılan çalışmalarda ikinci grup ihracatın ekonomik büyümeye yol açmadığı yönünde sonuçlar elde eden çalışmalardır. Bu çalışmalar Neo-Klasik teoriyi doğrular şekilde nedenselliğin yönünün yerel faktör donatımından ihracat arzının verimliliğine doğru olduğunu savunur. İthalat artışının teknoloji yayılımını artırarak büyümeyi teşvik ettiği yönünde sonuçlara da ulaşılmıştır. Üçüncü grupta yer alan çalışmalar ise dış ticaret ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu yönünde bulgular elde eden çalışmalardır. Dış ticaretin artması sonucu ülkede gelir artışı ve ekonomik büyüme olacağı, bu gelir artışı sebebiyle ticaretin daha çok artacağı savunulur. Tez çalışmasının bu bölümünde bu yayınlar ve sonuçlarına değinilecektir. Çalışmalar, incelenen ülkeler, uygulanan yöntem ve sonuçları bakımından farklılık göstermektedir. İlişkinin ülke grupları için incelendiği çalışmalar olduğu gibi tek ülke uygulamaları da vardır. Bu durum ekonomik teoriye uygun bir şekilde ampirik çalışmalarda da farklı bulgulara ulaşılabileceğini ve ilişkinin ülkeler arasında farklılık gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koyar.

Tablo 1. Dış Ticaret ve Büyüme İlişisini Konu Alan Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Dönem/Ülke	Metot	Bulgular
Jung ve Marshall (1985)	1950-1981 37 ülke	Granger Nedensellik	4 ülke için pozitif ilişki 33 ülke için ilişki yok
Chow (1987)	1960-1970 8 yeni sanayileşmiş ülke	Sims Granger Nedensellik Testleri	6 ülkede çift yönlü, bir ülke için pozitif, bir ülke için ilişki yok
Marin (1992)	1960-1997 Almanya, Japonya ve Birleşik Krallıklar	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik	Pozitif ilişki
Henriques ve Sadorsky (1996)	1870-1996	VAR modeli	Büyümeden ihracata doğru ilişki
Shan ve Tian (1998)	1990-1996 Şangay	Toda ve Yamamoto nedensellik	Büyümeden ihracata doğru ilişki
Frankel ve Romer (1999)	1985 63 ülke	OLS t-testi IV	Pozitif ilişki
Ekanayake (1999)	1960-1997 Hindistan, Endonezya, Kore, Malezya, Pakistan, Filipin, Sri-Lanka ve Tayland	Engle-Granger, Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik	Pozitif ilişki
Afxentiou ve Serletis (2000)	1970-1993 50 gelişmekte olan ülke	Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik	İhracata dayalı büyüme geçerli değil
Smith (2001)	1950-1997 Costa Rica	Johansen ve Engle Granger eşbütünleşme	Pozitif ilişki
Hatemi-J (2002)	1960-1999 Japonya	Granger nedensellik	İhracat ve büyüme arasında karşılıklı bir ilişki
Saatçioğlu ve Karaca (2004)	1950-2000 Türkiye	Granger nedensellik	1950-1980 yılları arasında ilişki yok, 1980-2000 arasında pozitif ilişki
Mamun ve Nath (2005)	1976-2003 Bangladeş	Granger nedensellik	Pozitif ilişki

Schneider (2005)	1970-1990 47 ülke	EKK	Pozitif ilişki
Karagöl ve Serel (2005)	1955-2002 Türkiye	Johansen eş bütünleşme ADF	Uzun dönem eşbütünleşik
Keong, v.d. (2005)	1960-2001 Malezya	Granger nedensellik	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Kabul edilmiştir.
Silverstovs ve Herzer (2006)	1960-2001 Şili	Granger nedensellik	Pozitif ilişki
Yapraklı (2007)	1970-2005 Türkiye	Johansen eş bütünleşme ADF	İhracattan çıktı seviyesine doğru tek yönlü nedensellik
Hacıoğlu (2007)	1980-2005 Türkiye	Granger nedensellik ve ARDL	Pozitif ilişki
Kaushik v.d. (2008)	1971-2005 Hindistan	Granger nedensellik	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Kabul edilmiştir
Shan ve Sun (2010)	1987-1996 Çin	Granger nedensellik ADF VAR	Çift yönlü nedensellik
Herrerias ve Orts (2010)	1964-2004 Çin	Johansen eşbütünleşme ve ECM	Pozitif ilişki
Uddin vd. (2011)	1973-2006 Bangladeş	Johansen eşbütünleşme, ECM ve Granger nedensellik	İhracat ve büyüme arasında karşılıklı bir ilişki
Lorde (2011)	1960-2003 Meksika	Johansen eşbütünleşme ve ECM	Uzun dönemde büyümeye dayalı ihracat
Alimi ve Muse (2013)	1970-2009 Nijerya	Granger nedensellik	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Ret
Belloumi (2014)	1970-2008 Tunus	Granger nedensellik	İlişki yok
Machado v.d. (2014)	1995-2013 Brezilya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti	EKK	Pozitif ilişki
Nosakhare ve Iyoha (2014)	1981-2010 Nijerya	Johansen kor.Granger	Pozitif ilişki

--	--	--	--

Sağlam ve Egili (2015)	1999-2013 Türkiye	Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik	Kısa dönemde çift yönlü uzun dönemde ihracattan büyümeye doğru (tek yönlü) ilişki
Korkmaz ve Aydın (2015)	2002-2014 Türkiye	Granger nedensellik	İthalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki
Hina vd (2016)	1974-2016 Pakistan	ARDL	Pozitif ilişki
Şerefli (2016)	1975-2014 Türkiye	Granger nedensellik	Büyüme ve dış ticaret arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Jung ve Marshall (1985), 1950-1981 döneminde 37 gelişmekte olan ülke ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında Granger nedensellik testi yardımıyla büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiş ve nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır. Analize dâhil edilen 4 ülkede ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Jung ve Marshall 1985 1-12).

Chow (1987), çalışmasında ihracata dayalı büyüme modelini uygulayan ülkeler arasında bulunan Arjantin, Brezilya, Hong Kong, İsrail, Güney Kore, Meksika, Singapur ve Tayvan'ı incelemiştir. Analizinde Sims Granger nedensellik testleri uygulamıştır. Brezilya, Hong Kong, İsrail, Kore, Singapur ve Tayvan'da, ihracat ve büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Meksika'da büyümeden ihracata doğru bir nedensellik tespit edilmiş ve Arjantin'de ise herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. (Chow 1987 s.265-276).

Marin (1992), 1960-1987 yılları arasında ABD, Almanya, Japonya ve Birleşik Krallık'ta ihracat, üretkenlik, ticaret haddi ve çıktı seviyesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Birleşik Krallık dışındaki tüm ülkelere ihracat, üretkenlik, ticaret haddi ile çıktı seviyesinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini gözlemlemiştir.

Sonuçlar özellikle ABD, Japonya, Birleşik Krallık ve Almanya için ihracata dayalı büyüme hipotezini destekler niteliktedir. (Marin 1992, 678-688).

Henriques ve Sadorsky (1996), 1970-1991 yıllarında Kanada'da reel ihracat artışı ve reel GSMH artışı arasındaki ilişkiyi VAR modeli yardımıyla incelemiş ve büyümeden ihracata doğru ilişki tespit etmişlerdir (Henriques ve Sadorsky 1996, 540-555).

Shan ve Tian (1998), 1990-1996 dönemindeki Şangay'a ait verileri kullanarak Toda ve Yamamoto nedensellik testleri yardımıyla büyümeden ihracata doğru ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır. (Shan ve Tian 1998, 195-202).

Frankel ve Romer (1999) 63 ülkeden elde ettikleri verileri kullanarak dış ticaret, yurt içi ticaret ve kişi başına gelir değişkenleri ile ticaretin büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Gerçekleştirdikleri çalışmada ticaretin büyüme üzerindeki etkisinin önemini gösteren sonuçlar elde etmişlerdir. Dış ticaretin GSYİH içindeki payının %1 oranında artmasının, kişi başına geliri %1,5- %2 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Çalışmaya göre ticaret, fiziksel ve beşerî sermaye birikimini hızlandırır ayrıca aynı sermaye düzeyinde elde edilen çıktı miktarını yükselterek gelir artışına neden olur. Yurt içi ticaret için de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Daha geniş ve dolayısıyla yurt içi ticaret yapmaya daha elverişli ülkelerin daha fazla gelir elde ettikleri görülmüştür. Ülke genişliğinin %1 oranında artması gelirin %10 oranında artmasına neden olmaktadır. Bu durumun sebebi yurt içi ticaretin tıpkı dış ticaret gibi sermaye birikimini hızlandırması ve aynı sermaye düzeyinde daha çok çıktı elde edilmesini sağlamasıdır (Frankel ve Romer.1999 s. 394).

Ekanayake (1999) çalışmasında ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmada 1960-1997 yılları arasında sekiz Güney Asya ülkesindeki ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi iki aşamalı Engle-Granger, Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik analizi ile değerlendirilmiştir. Bulgulara göre analize dâhil edilen ekonomilerin hepsinde ihracat ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır (Ekanayake, 1999 s. 43-56).

Afxentiou ve Serletis(2000),EngleGranger eşbütünleşme ve Granger nedensellik yöntemlerini kullanarak 50 gelişmekte olan ülkenin 1970-1993 yıllarını kapsayan verilerini analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgular reel ihracat artışı ve reel GSMH artışı arasında ihracata dayalı büyüme teorisini destekleyecek nitelikte değildir (Afxentiou ve Serletis, 2000 s.141-163).

Smith (2001), ihracat ile büyüme ilişkisini Kosta-Rica için 1950-1997 yıllarına ait verileri kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada Johansen eştünleşme, Engle-Granger eştünleşme testleri uygulanmıştır. Eştünleşme sınaması sonuçları ihracat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisi olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme modeli sonuçları ise ihracat artışının büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır (Smith, 2001 s.6-9).

Hatemi-J (2002), Japonya'dan 1960-1999 yılları arasında elde ettiği verilerle ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi uygulayarak incelemiş ve ihracat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Hatemi-J, 2002 s.25-33).

Saatçioğlu ve Karaca (2004), Türkiye'den elde ettikleri 1950-2000 yılları arasını kapsayan verilerle, GSYİH ve ihracat serilerini kullanarak ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Türkiye'de 1950-1980 yılları arasında ithal ikameye dayalı büyüme anlayışı, 1981-2000 yılları arasında ise ihracata dayalı büyüme anlayışı hâkim olmuştur. Dolayısıyla bu iki anlayışın hâkim olduğu dönemler ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Ayrıca araştırmacılar 1950-2000 dönemi için de farklı bir model kullanmışlar ve sonuçta çalışmada üç farklı model yer almıştır. Öncelikle her bir model için yaptıkları birim kök testi ile serilerin aynı düzeyde durağan olduğu tespit edilmiş, ardından Engle Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri yapılmıştır. Sonuç olarak 1950-2000 yılları arasında Türkiye'de GSYİH'dan ihracata doğru; 1980-2000 yılları arasında ise ihracattan GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ancak ithal ikameye dayalı büyüme stratejisinin izlendiği 1950-1980 yılları arasındaki dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. (Saatçioğlu ve Karaca 2004, s.30-40)

Mamun ve Nath (2005), Bangladeş'te ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı araştırmışlardır. Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik yöntemlerini kullanarak, Bangladeş'e ait 1976-2003 yılları arasındaki üçer aylık verilerle analiz gerçekleştirilmiştir. Uzun dönemde ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. (Mamun ve Nath 2005, 361-364).

Schneider (2005), bir ülkedeki yenilikçilik ve ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, yüksek teknoloji ticaretinin, fikri mülkiyet haklarının ve doğrudan yabancı yatırımların rolünü incelemiştir. Ampirik analiz, 1970'ten 1990'a kadar gelişmiş ve gelişmekte olan 47 ülkenin veri seti kullanılarak EKK yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar yüksek teknolojili ithalatının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde içsel yenilikleri açıklamaya uygun olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda yüksek teknolojili ithalatın ekonomik büyüme üzerinde de güçlü bir etkisi olduğu ortaya konmuştur (Schneider 2005, 529-547).

Karagöl ve Serel (2005), gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında Türkiye'de ihracat ve GSMH arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmacılar 1955-2002 yılları arasındaki verilerle çalışmış ve ilk olarak durağanlık analizi için ADF testini kullanmışlardır. Serilerin birinci farklarının durağan olduğu ortaya konulduktan sonra yapılan Johansen eş bütünleşme testi serilerin uzun dönemde eş bütünleşik olduğunu göstermiştir (Karagöl ve Serel 2005 1029-1040).

Keong vd. (2005), gerçekleştirdikleri çalışmada 1960-2001 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Granger nedensellik analizi yapılmış ve Malezya'da ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır (Keong v.d. 2005 13-22).

Yapraklı (2007), Türkiye'deki ihracata dayalı büyüme hipotezini analiz etmek için 1970-2005 yılları arasındaki verileri kullanmıştır. Modele GSMH ve toplam ihracat değişkenlerinin yanı sıra toplam sanayi ihracatı, toplam tarım ihracatı ve toplam maden ihracatı verilerini de eklenmiştir. Çalışmada durağanlık analizi için ADF birim kök testi kullanılmış; sonrasında seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Karagöl ve Serel (2005) gibi Johansen eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Serilerin uzun dönemde eş bütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Toplam ihracat ve sanayi ihracatından

GSMH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır (Yapraklı 2007; 97-112).

Silverstovs ve Herzer (2006), 1960-2001 dönemi yıllık verileriyle Şili için ihracata dayalı büyüme hipotezini Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Bulgulara göre Şili için ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır (Silverstovs ve Herzer 2006, s.319-324).

Halıcıoğlu (2007), çalışmasında Türkiye'deki ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiştir. 1980-2005 yıllarına ait verileri kullanarak eşbütünleşme yaklaşımı çerçevesinde hata düzeltmeye dayalı Granger nedensellik analizi yapmıştır. Elde edilen bulgular ihracattan sanayi üretimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur (Hacıoğlu, 2007 s.2-6).

Kaushik vd. (2008), Hindistan için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği araştırılmış, 1971-2005 yıllarına ait yıllık veriler kullanılarak yapılan Granger nedensellik analizine göre ve ihracata dayalı büyüme hipotezi kabul edilmiştir (Kaushik vd. 2008 155-170).

Shan ve Sun (2010), dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki iki taraflı ilişkiyi test etmişlerdir. Çıktı seviyesi, ihracat, ithalat, yatırım, işgücü ve enerji tüketimi değişkenleri kullanılmıştır. Büyümeye dayalı hipotezler bu çalışmada ihracata dayalı büyüme hipotezleri, büyümeye dayalı ihracat hipotezleri ve bu ikisinin birleşiminden oluşan çift yönlü nedensel hipotezler olmak üzere üç grupta incelenmiştir. VAR modeli kurularak, Çin ekonomisinden elde edilen, 1987-1996 yıllarındaki aylık veriler yardımıyla Granger nedensellik testi ve ADF testi ile analiz yapılmıştır. İhracata dayalı kalkınma hipotezi ihracattan çıktı seviyesine doğru tek taraflı nedensellik olduğunu ifade etmekte iken sonuçlara göre ihracat ve çıktı seviyesi arasında tek taraflı değil, iki taraflı nedensellik bulunmaktadır. Hem ihracat hem de çıktı seviyesindeki artış ülkenin büyümesine katkıda bulunmaktadır. Çin için düşünüldüğünde ihracat büyümenin lokomotifidir değil, aynı zamanda büyüme ihracatın lokomotifidir (Shan ve Sun 2010 1064).

Herreiras ve Orts (2010), Çin için 1964-2004 dönemine ait veriler kullanarak ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu ilişkiyi tespit etmek amacıyla Johansen eşbütünleşme ve ECM yöntemlerini kullanmışlardır. Bulgulara göre ihracattan büyümeye doğru nedensellik ilişkisi vardır (Herreiras ve Orts; 2010 s.34-51).

Uddin vd. (2011), 1973-2006 yılları arasında elde ettikleri verileri kullanarak Bagladeş için ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu ilişkiyi Johansen eşbütünleşme, ECM ve Granger nedensellik testlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlar, Bangladeş'te hem ihracata dayalı büyüme hem de büyümeye dayalı ihracat olduğu yönündedir (Uddin vd,2011 s.77-87).

Lorde (2011), Meksika'daki ihracat ve büyüme ilişkisini tespit etmek amacıyla 1960-2003 yıllarına ait verilerle Johansen eşbütünleşme ve ECM yöntemlerini kullanarak yaptığı çalışmasında ilişkinin yönünün büyümeden ihracata doğru olduğunu ortaya koymuştur (Lorde, 2011 s. 33-44).

Alimi ve Muse (2013), Nijerya'da ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini incelemişlerdir. 1970-2009 yıllarına ait yıllık veriler kullanılarak Granger nedensellik analizi yapılmış ve Nijerya'da ihracata dayalı büyüme hipotezi ret edilmiştir (Alimi ve Muse, 2013 s. 89-100).

Belloumi (2014), çalışmasında 1970-2008 yılları arasında Tunus'ta ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırım, ticarete açıklık, emek ve sermaye yatırımı değişkenleri arasındaki dinamik nedensel ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar, kısa vadede doğrudan yabancı yatırımdan ekonomik büyümeye veya ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırıma kayda değer bir Granger nedenselliğinin olmadığını göstermektedir. Ekonomik büyüme ve ticaret ile ilgili Granger nedensellik testi sonuçları ise, ticaretten ekonomik büyümeye veya ekonomik büyümeden kısa vadede ticarete önemli bir Granger nedenselliğinin olmadığını göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülke için pozitif verimlilik dışsallıkları üretebileceğine dair yaygın bir inanış olsa da, ampirik sonuçlar bunu teyit etmemektedir. Tunus'ta ekonomik büyümenin ana itici gücünün yurtiçi sermaye yatırımı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Belloumi 2014, s.269-287).

Nosakhare vd. (2014), 1981-2010 döneminde Nijerya'dan elde ettikleri veriler ile dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Dış ticaret ihracat, yabancı doğrudan yatırım ve döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Büyüme verisi olarak reel GSYİH kullanılmıştır. Birim kök testleri sonuçlarına göre reel GSYİH, ihracat, yabancı doğrudan yatırım ve döviz kuru değişkenleri fark durağandır. Johansen koentegrasyon testi değişkenlerin arasında uzun dönemde durağan bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Granger nedensellik testi ihracat ve doğrudan yabancı yatırım arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda kur ve uzun dönem GSYİH arasında ve doğrudan yabancı yatırım ve uzun dönem GSYİH arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara dayanarak, dış ticaret ile Nijerya'daki ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, ihracatın genişlemesi lehine ticaret politikalarının teşvik edilmesi önerilmektedir; çünkü ihracat, ekonomik büyümenin itici gücüdür (Arodoye vd. 2014: 128).

Machado v.d. (2014), 1995-2013 dönemine ait yıllık veriler kullanarak, EKK yöntemi ile Brezilya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyet'inde farklı ekonomik değişkenlerin kişi başına düşen milli geliri nasıl etkilediğini incelemişlerdir. İhracat hacminin artmasının büyümeyle olumlu yönde etkilediği ve yatırımların büyüme üzerinde olumsuz etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Machado, Ceretta ve Costa 2014 1-13).

Korkmaz ve Aydın (2015), yayınladıkları çalışmada Türkiye'de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. 2002 ve 2014 yıllarına ait verileri VAR modeli kullanılarak incelemişlerdir. Granger nedensellik testi sonucuna göre, Türkiye'de ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Korkmaz ve Aydın 2015; 47-76).

Türkiye için dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen diğer bir çalışma Şerefli'ye (2016) aittir. Araştırmacı 1975-2014 dönemine ait veriler ile çalışıp farklı sonuçlar elde etmiştir. İlk olarak ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme serilerinde birim kök testleri yapılarak serilerin durağanlık durumları ve entegrasyon

dereceleri saptanmıştır. İkinci olarak Granger nedensellik testi uygulanmıştır. İhracat ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığı tespit edilememiştir. Araştırmacıya göre Türkiye’de ekonomik büyüme sağlanması için ihracatımızda katma değeri yüksek ürünlerin yoğunluğunun artması gerekmektedir (Şerefli 2016; 136-143).

Sağlam ve Egeli (2015), 1999-2013 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye’deki ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. İlk etapta ADF, PP ve KPSS birim kök testleri yapılmış ardından Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular kısa dönem için ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü yani birbirini besleyen ve uzun dönem için ise ihracattan büyümeye doğru olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır (Sağlam ve Egeli, 2015 s.515-523).

Hina vd. (2016), tarafından gerçekleştirilen çalışmada Pakistan’dan elde edilen 1974-2016 dönemine ait veriler kullanılmıştır. ARDL yöntemiyle ticaret serbestliği, dış borç, enflasyon, sermaye birikimi, doğrudan yabancı yatırım ve ticaret değişkenlerinin büyüme (GSYİH) üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bulgulara göre; dış borç ve sermaye birikiminin büyüme üzerinde olumsuz etkisi varken; ticaret, enflasyon, ticaret serbestliği, yabancı doğrudan yatırımın büyüme üzerinde olumlu etkisi vardır (Hina vd. 2016 s.100).

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için, dış ticaret hacmi, sermaye stoku, işgücü ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmiştir. Bu ilişkinin ortaya konması amacıyla zaman serisi analizi kapsamında güncel ekonometrik metotlardan olan asimetrik nedensellik analizi ve ARDL metodu kullanılmış ve ekonomi politikasına katkı sağlamaya çalışılmıştır.

2.2. Türkiye’de Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi

Ülkeler ekonomi tarihi boyunca çeşitli politikalar uygulayarak ekonomik büyüme elde etmeye çalışmışlardır. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki farklı büyüme stratejisi uygulandığı görülmektedir. Dışa dönük yani ihracata dayalı büyüme stratejilerini benimseyen ülkeler ihracatı teşvik

ederek arttırmayı hedeflemektedirler. İçe dönük yani ithal ikameci kalkınma stratejisini benimseyen ülkeler ise, ithalata kısıtlamalar getirip yurt içindeki üretici firmaları ve endüstrileri desteklemektedir.

Türkiye’de ekonomik büyüme sağlamak amacıyla uygulanan politikaları, Atatürk Dönemi, İkinci Dünya Savaşı Dönemi, Demokrat Parti Dönemi, Planlı Kalkınma Dönemi, 1980 Sonrası Dönem şeklinde ayırmak mümkündür. Tez çalışmasının bu bölümünde Türkiye’de uygulanan politikalar ve bu politikaların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ile ilgili kısa bilgiler almaktadır.

2.2.1. Atatürk Dönemi (1923-1939)

29 Ekim 1923 tarihinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin, izleyeceği ekonomi politikasının temelleri kuruluşundan önce 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi’nde atılmıştır (Acar, 1995).

Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle, 1923-1929 yılları arasındaki dönemde ülkemizde serbest dış ticarete dayanan bir karma ekonomik sistem uygulanmıştır. Kurtuluş savaşının ardından 1925 yılına kadar hem ihracat hem de ithalat sürekli olarak artmıştır. Ancak 1926 yılından itibaren dünyada yaşanan ekonomik bunalımın etkisi ile Türkiye’de toplam dış ticarete bir azalma yaşanmıştır.

Bu dönemde, Lozan Anlaşması maddeleri sebebiyle, gümrük tarifeleri ve dış ticaret düzenlemeleri ile ilgili birtakım kısıtlamalar söz konusudur. Lozan Antlaşması ile uygulanmaya başlanan gümrük tarife kısıtlamaları 1928’de ortadan kalkarken, 1929’da Türkiye Gümrük tarifelerini değiştirme olanağına sahip olmuştur (Bulut, 2006).

1930 ve 1939 yılları arasındaki dönemde dünya ekonomisi büyük bir kriz deneyimi yaşamıştır. Türkiye içe dönerek kamu yardımıyla bir sanayileşme atağı yapmayı amaçlamıştır. 1929 yılında başlayan büyük ekonomik kriz nedeni ile hammadde fiyatları sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla düşmüş ve sermaye hareketlerinde daralma yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucu Türkiye de tıpkı diğer ülkeler gibi dış ticareti denetleyen ve korumacı politikalar uygulayarak, ithal ikameci yeni bir

stratejiye geçmiştir. İthal ikameci dış ticaret politikası şu şekilde ifade edilebilir, ithal ikamesi toplam arz içerisinde ithalatın yoğunluğundaki değişimdir. Eğer toplam arz içerisinde ithalatın yoğunluğu azaltılıyorsa, ithal ikameci politikalar izleniyordur. Eğer ithalatın toplam arz içerisindeki yoğunluğu artıyorsa yerli üretim ithalatla ikame ediliyordur (Alpar 1982, 48).

1929 yılında Lozan antlaşmasında var olan tarife kısıtlamalarının sona ermesinin ardından Türkiye, gümrük tarifelerini belirleme hakkına sahip olmuş ve ithal ikameci sanayileşme stratejisine paralel olarak yüksek gümrük vergileri uygulamaya koymuştur. Türkiye'nin dış ticaret ve sanayi politikalarında hâkim olan ithal ikameci sanayileşme stratejisi 1980 yılına kadar temel dış ticaret politikası olarak devam etmiştir (Argın ve Bakkalcı, 2011).

1929 yılında ABD'de başlayarak tüm dünyaya yayılan büyük buhran sebebiyle devletler müdahaleci ve korumacı politikalar uygulamayı seçmişlerdir. Türkiye de büyük buhranın etkilerini en aza indirmek için müdahaleci ve korumacı politikalar uygulamaya koymuştur. 1931 yılında ithalata kota konulmuş ve ihracatın denetlenmesi ile ilgili kanun yürürlüğe girmiştir. Aynı yıl Sanayi Kongresi düzenlenmiş ve ertesi yıl ekonomik düzene ve dış ticarete devlet denetimi ve müdahalesini artıran kanunlar yürürlüğe girmiştir (Özkale ve Kayalıcı, 2008).

Yürürlüğe giren bu kanunlarla dış ticaret açığının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda yapılan anlaşmalarla, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelere ithalat yapması sağlanmıştır. İthal ikameci yerli üretimi yapılan malların ithalatında sınırlamalar konulmuş; ikili anlaşmaya konu malların ithalatında serbesti uygulamasına gidilmiştir (Serin, 2001).

Bu dönemde 1936 yılından başlayarak dış ticaret bütçeleri oluşturulmaya başlanmıştır. 1936 yılından sonra dış ticaretin, karşılıklı anlaşmalarından sıyrılarak daha serbest olması hedeflenmiştir. Bu amaçla girişimlerde bulunulmuşsa da 1938 yılında dış ticaretin açık vermesi nedeniyle bu hedef doğrultusundaki politikalarından vazgeçilip yeniden dış ticarete sınırlamalar getirilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994).

Uygulanan sınırlayıcı politikalar sonucunda, 1930 yılından sonraki yıllarda, 1938 yılı haricinde dış ticaret fazlası verilmiştir. Bu dönemde otarşi durumuna benzer şekilde, dış dünya sadece gerekli olduğu hallerde kullanılmıştır (Argın ve Bakkalcı, 2011).

Tablo 2’de görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu 1923 yılından 1930 yılına kadar dış ticaret açığı vermiştir. 1930 ve 1938 yılları arasında uygulanan politikalar meyvesini vermiş ve durum aksine dönerek ihracat miktarı ithalat miktarını aşmış ve dış ticaret fazlası verilmiştir. Ancak 1927 ve 1938 yılları arasında dış ticaret hacminde daralma eğilimi söz konusudur. Bu durumun en önemli sebebi Türkiye’nin dış ticaret yaptığı ülkelerin krizden çok etkilenmiş olmalarıdır.

Tablo 2. Türkiye’nin Dış Ticaret Değerleri USD (1923-1939)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1923	50.790.000	86.872.000	-36.082.000
1924	82.435.000	100.462.000	-18.027.000
1925	102.700.000	128.953.000	-26.253.000
1926	96.437.000	121.411.000	-24.974.000
1927	80.749.000	107.752.000	-27.003.000
1928	88.278.000	113.710.000	-25.432.000
1929	74.827.000	123.558.000	-48.731.000
1930	71.380.000	69.540.000	1.840.000
1931	60.226.000	59.935.000	291.000
1932	47.972.000	47.972.000	47.972.000
1933	58.065.000	45.091.000	12.974.000
1934	73.007.000	68.761.000	4.246.000
1935	76.232.000	70.635.000	5.597.000
1936	93.670.000	73.619.000	20.051.000
1937	109.225.000	90.540.000	18.685.000
1938	115.019.000	118.899.000	-3.880.000
1939	99.647.000	92.498.000	7.149.000

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Dünya genelinde yaşanan büyük buhrana rağmen, 1930-1939 arasındaki

dönemde Türkiye yıllık olarak yaklaşık yüzde altı büyümüştür. 1923'te milli gelirimiz kişi başı 43 dolar iken, 1939'da 90 dolara yükselmiştir (Büyük, 2003:24). Bu çerçevede kurtuluş savaşından, ikinci dünya savaşına kadar geçen dönemde yaşanan dünya krizine rağmen ekonomik büyüme performansının başarılı olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde 1923 ve 1927 arası dış ticaret hacminin yüksek olduğu gözlenirken 1927 sonrası krizin etkisiyle dış ticaret hacminin oldukça düştüğü gözlenebilir. Türkiye izlediği politikalar ile ikinci dünya savaşına kadar iyi bir ekonomik büyüme performansı yakaladığı ifade edilebilir.

2.2.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1940- 1946)

1940-1946 dönemini kapsayan yıllar İkinci Dünya Savaşı Dönemi olarak isimlendirilse de Türkiye bu savaşa dahil olmamıştır. Ancak yine de bütçede savunma harcamalarına ağırlık verilmesi ve seferberlik sebebiyle ülkede kaynak aktarımı üretim sektörleri için kısıtlı seviyede kalmıştır. Bu sebeple reel sektörde küçülmeler yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi savaş şartlarında dış dünyaya kapalı ekonomi uygulamalarını tercih etmiş ve bunun sonucunda dış ticaret fazlası vermiştir. Bu durumun sonucu olarak altın ve döviz stoklarında artış meydana gelmiş ve ülke nispeten güçlü bir durum elde etmiştir (Aydoğan, 2002).

Savaş hazırlıkları ve savunma harcamaları artmış ve bütçede önemli yer almıştır. Sonuç olarak devletin para ihtiyacında artış yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak Varlık Vergisi, Milli Müdafaa Vergisi ve Muamele Vergisi gibi yeni vergiler uygulanmaya başlanmıştır. Diğer yandan kısa vadeli hazine bonoları ihraç edilerek Hazine'nin halka borçlandırılması ile para ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır (Acar, 1995).

Dış ticaret hacmi daha önceki döneme göre küçülmüş, ancak dış ticaret fazlası verilmiştir. Hükümet savaş yıllarında ihracatı artırmayı hedeflese de mevcut kambiyo uygulamaları nedeniyle istenilen artış elde edilememiştir (Bulut, 2006).

Tablo 3. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri USD (1940-1946)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1940	80.904.000	50.035.000	30.869.000
1941	91.056.000	55.349.000	35.707.000
1942	126.115.000	112.879.000	13.236.000
1943	196.734.000	155.340.000	41.394.000
1944	177.952.000	126.230.000	51.722.000
1945	168.264.000	96.969.000	71.295.000
1946	214.580.000	118.899.000	95.691.000

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 3'de 1940-1946 yılları arasındaki ithalat ve ihracat rakamları ile dış ticaret dengesi gösterilmiştir. Bu yıllarda dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın dış ticaret hacmini olumsuz etkilediği gözlemlenebilir. 1938'de ithalat ve ihracat toplamı 234 milyon dolar olarak gerçekleşmişken, 1940 yılına gelindiğinde bu rakamın 130 milyon dolara düştüğü görülmektedir.

2.2.3. Demokrat Parti Dönemi (1947- 1960)

İkinci dünya savaşının ardından 1950 yılına kadar olan dönemde devlet müdahaleciliği belirli sınırlar çerçevesinde devam etmiştir. 1947 yılından sonra dış ticaret açığı verilmeye başlanmış ve cari açık sürekli hale gelmiştir (Argın ve Bakkalcı, 2011).

Liberalleşme ve kısıtlı ticaret serbestisi anlayışı çerçevesinde 1946 yılında Türk Lirası %116 oranında devalüasyona uğramıştır. Böylece dış ticarete korumacı anlayışın geride kaldığı bir süreç başlamıştır. Bu süreçte ilk olarak ithalat ve ihracat artmıştır. Ancak ithalat artışı daha fazla yaşanmıştır. 1947 yılında IMF (Uluslar arası Para Fonu), Dünya Bankası, OECD (Avrupa Ekonomik İşbirliği) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması'na taraf olunmuştur. Bu anlaşmaya göre yeni gümrük kanunu 1949 yılında

yürürlüğe girmiştir (Boratav, 2003).

1956 yılına kadar cari açık sebebiyle oluşan döviz darboğazı sonucu Türk Lirası yüksek oranda devalüasyona uğramıştır. Bu şekilde dış ticaretteki tıkanıklığın giderilmesi hedeflenmişse de 1958 yılında moratoryum ilan edilmiştir. Bunun sonucunda IMF ile ilk anlaşma imzalanmıştır. Bu süreç devalüasyon- enflasyon döngüsünde devam etmiştir (Argın ve Bakkalcı, 2011).

Tablo 4’de görüldüğü gibi 1946 sonrası dış ticaret dengesi ithalat lehine değişme göstermiştir. Bu değerde 1951 sonrasında ise görülür artış gözlemlenmektedir.

Tablo 4. Türkiye’nin Dış Ticaret Değerleri USD (1947-1960)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1947	223.301.000	244.644.000	-21.343.000
1948	196.799.000	275.053.000	-78.254.000
1949	247.825.000	290.220.000	-42.395.000
1950	263.424.000	285.664.000	-22.240.000
1951	314.082.000	402.086.000	-88.004.000
1952	362.914.000	555.920.000	-193.006.000
1953	396.061.000	532.533.000	-136.472.000
1954	334.924.000	478.359.000	-143.435.000
1955	313.346.000	497.637.000	-184.291.000
1956	304.990.000	407.340.000	-102.350.000
1957	345.217.000	397.125.000	-51.908.000
1958	247.271.000	315.098.000	-67.827.000
1959	353.799.000	469.982.000	-116.183.000

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 4’de görüldüğü üzere, 1947- 1960 yıllarında geçmiş yıllardan kalan kronikleşmiş dış ticaret açığı devam etmektedir. İyi giden hava koşulları sayesinde, tarım ürünlerine dayalı ihracat hacmi ve dış yardımlar dış ticareti artıran etmenler arasındadır. 1953 yılında alınan istikrar tedbirleri sonucunda 1958 yılına kadar ithalat devamlı olarak azalan bir seyir izlemiştir. İhracatın büyük bir kısmını tarımsal ürünler oluşturduğu için hava koşullarına olan bağımlı olarak ihracat hacminde dalgalanmalar

yaşanmıştır (Boratav, 2003).

2.2.4. Planlı Kalkınma Dönemi (1960-1980)

1960-1980 yılları arasındaki süreç 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile başlamıştır. Bu dönemde yaşanan en büyük farklılık, 1961 anayasası ile kurulan ‘‘Devlet Planlama Teşkilatıdır.’’ Devlet Planlama Teşkilatı ekonomik büyümeyi ve ekonomik sıkıntıların giderilmesine yönelik, ‘‘Beş Yıllık Kalkınma Planı’’ hazırlamıştır. Böylelikle Türkiye, planlı kalkınma dönemine geçiş yapmıştır (Buluş, 2003).

Uygulamaya giren ilk beş yıllık kalkınma planı 1963 yılındadır. Birinci beş yıllık kalkınma planında ithalat kısıtlamaları uygulamaya koyulmuş ve tüm sanayi dallarında ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisi takip edilmiştir. İthalat yerine yerli üretim teşvik edilmiştir. Koruma ve özendirme programları ile sanayi ihracata yönlendirilmiştir (Çoban 2007: 30-31). İkinci beş yıllık kalkınma planında uygulamalar yumuşatılmak istenmiştir. Bu çerçevede gelişme aşamasındaki sanayi dallarının kuruluş zorluklarını aşincaya kadar gümrük politikaları ile geçici olarak korunmaları gündeme gelse de uygulamada bu sanayi dallarının korunması başarılamamıştır. İthalat yasakları devam etmiştir. 1970 yılında yaşanan döviz darboğazı sebebiyle uygulamaya koyulan önlem paketi ile %40 oranında devalüasyon yapılmıştır. Bu paketin ardından 3 yıl boyunca ihracat gelirlerinde ve işçi döviz gelirlerinde bir artış elde edilmiştir (Eren, 2010 s.207).

Genel olarak bu dönem değerlendirildiğinde dış ticaret amaç ve uygulamalarında daha önceki dönemlere göre farklı bir anlayış sergilenmemiştir. İthal ikameci politikaların devam ettiği görülmüştür. Ulusal sanayinin gelişmesine dayalı kalkınma hedeflenmiştir ancak sanayi ithalata bağımlı olduğu için 1966 yılı ve sonrasında dış ticaret açığında ciddi artışlar yaşanmıştır (Argın ve Bakkalcı, 2011).

Tablo 5. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri USD (1960-1979)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1960	320.731.000	468.186.000	-147.455.000
1961	346.740.000	507.205.000	-160.465.000
1962	381.197.000	619.447.000	-238.250.000
1963	368.087.000	687.616.000	-319.529.000
1964	410.771.000	537.229.000	-126.458.000
1965	463.738.000	571.953.000	-108.215.000
1966	490.508.000	718.269.000	-227.761.000
1967	522.334.000	684.669.000	-162.335.000
1968	496.419.000	763.659.000	-267.240.000
1969	536.834.000	801.236.000	-264.403.000
1970	588.476.000	947.604.000	-359.128.000
1971	676.602.000	1.170.840.000	-494.239.000
1972	884.969.000	1.562.550.000	-677.581.000
1973	1.317.083.000	2.086.216.000	-769.133.000
1974	1.532.182.000	3.777.501.000	-2.245.319.000
1975	1.401.075.000	4.738.558.000	-3.337.483.000
1976	1.960.214.000	5.128.647.000	-3.168.433.000
1977	1.753.026.000	5.796.278.000	5.796.278.000
1978	2.288.163.000	4.599.025.000	-2.310.862.000
1979	2.261.195.000	5.069.432.000	-2.808.236.000

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2.2.5. 1980 Sonrası Dönem

1970'li yıllarda yaşanan krizler, ekonomik gelişmeler ve yüksek enflasyon sebebiyle üretim düşmüş, işsizlik ve sosyo-ekonomik yapıda bozulmalar yaşanmaya başlanmıştır. 1980 yılında enflasyon %107 oranında gerçekleşerek tarihi seviyeye ulaşmıştır. Bu durumda ithal ikameci sanayileşme politikası devam edilemez hale gelmiştir. Devletin ekonomik hayata müdahalesinin azalması gerekliliği gündeme gelmiştir. Böylelikle "Neo liberal" ekonomi politikalarının uygulanacağı "24 Ocak 1980 Kararları" alınmıştır. Neo liberal politikaların amaçları,

- Arz yönlü ekonomik politikaların uygulanması
- Özelleştirmelerin uygulanması ve kamu kuruluşlarının halka devri
- Vergilerin indirilmesi
- Enflasyonun düşürülmesi ve sıkı para politikasının uygulanması
- Kamu harcamalarının düşürülmesi
- Devletin küçültülmesi
- Dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması olarak sıralanabilir (Argın ve Bakkalcı, 2011).

Alınan kararlar doğrultusunda, Türkiye’de artık ithal ikamesine bağlı sanayileşme stratejisi yerini ihracata dayalı sanayileşme stratejisine bırakmıştır. Bu strateji kapsamında alınan bazı kararlar şunlardır: Üretim girdilerinde rekabet ortamının sağlanması, kaynak kullanımında verimliliğin artırılması, devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesi, özel sektörün güçlendirilmesi, bunun yanında bankacılıkta rekabetin artırılması ve bankacılık sektörünün güçlendirilmesi, finans sektöründe sermaye piyasasının kurularak mali araç çeşitliliğinin artırılması (Köse, 2002 119-128).

Alınan kararların ardından Türkiye ekonomisi, liberal ekonomi kurallarını benimseyerek, dünya ile bütünleşmeye başlamıştır. Bu yıllarda yüksek faiz oranı ve döviz kurunun değer kaybetmesi gibi uygulamalarla ülkeye döviz girişi sağlanmış, böylelikle döviz darboğazı giderilmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003). Bunun yanında serbest dış ticaretin getirdiği rekabet ve yenilikler sanayi sektöründe olumlu gelişmelere yol açmıştır. Ülkenin başlıca ihraç ürünleri tarım ve tekstil sektöründen sanayi sektörüne doğru kaymıştır (Özcan 1998). Bütçe açıkları sebebiyle enflasyon artışının devam etmesi ve fiyatlar arası dengesizlikler ile 1991 Körfez Krizi 1994 krizinin meydana gelmesine neden olmuştur (Uludağ ve Arıcan, 2003).

1994 yılında enflasyon oranı %104 gibi çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Merkez Bankası piyasaya müdahale ederek döviz satmış ve faizi düşük tutmaya çalışmıştır. Bu durum döviz rezervlerinin erimesine neden olmuştur. Bankalar bu dönemde gelen ödeme talepleri sebebiyle ödeme güçlüğüne düşmüştür. Yaşanan bu

olumsuzluklar sebebiyle kriz meydana gelmiştir. Krizin etkilerinin en aza indirilmesi amacıyla 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu kararlar ile TL devalüe edilip, kamusal mal ve hizmetlerin fiyatları artırılmış böylelikle kamusal açıklar kapatılmaya çalışılmıştır. Bu sürecin sonucunda çıktı seviyesinde azalma yaşanmış, 1994 finansal krizi reel krize neden olmuştur (Argın ve Bakkalcı, 2011).

5 Nisan 1994 Kararları ardından 1995 yılında ekonomide hareketlilik yaşanmış ve talep artışı gözlenmiştir. Yüksek büyüme oranı ve iç talepteki canlılık sebebi ile 1996 yılında ithalat artış göstermiştir. Bu durum dış ticaret açığının daha da artmasına neden olmuştur. Gümrük Birliği'nin 1996 yılı sonrasında yürürlüğe girmesi sonucu Avrupa Birliği'nden yapılan ithalatta Ortak Gümrük Tarifesi uygulamasına geçilmiştir (Parasız, 1998 17).

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisi ve dış ticareti ile ilgili başlıca ilerleme gümrük birliği anlaşmasıdır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği Katma protokolü 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği ile sadece AB ile Türkiye'nin arasındaki dış ticaret ve gümrük vergileri konu olmayıp, üçüncü ülkeler ile ticarete de ortak bir gümrük vergisi uygulamasına geçilmesi amaçlanmıştır (Özcan, 1998). Anlaşma Türkiye ile en büyük dış ticaret ortağı olan Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki dış ticaretin daha da artması beklentilerine yol açmıştır. Bu beklenti ihracat rakamlarının oldukça üstünde olduğundan gerçekleşmemiştir. 1995 yılında 21,637 milyar USD olarak gerçekleşen ihracat, Gümrük Birliği anlaşmasının ardından %7,3 oranında artışla 23,224 milyar USD seviyesine ulaşmıştır. Bu durumun sebebi 1973'ten beri zaten AB ülkelerinin Türkiye sanayi mallarına hazır giyim kotaları haricinde sıfır gümrük uygulamasıdır (Hepaktan, 2008).

1997'de yaşanan Asya krizi ve 1998'de ortaya çıkan Rusya krizi ihracat artışının beklenen seviyeye ulaşamamasının sebebi olarak görülebilir. Uzakdoğu krizi ardından Uzakdoğu mallarının fiyatlarında düşme yaşanmış, dolayısıyla Türk ihraç malları fiyatları da bu düşüşten etkilenmiştir. Artan rekabet sebebiyle ihraç mallarının fiyatları düşürülmüştür. Sonuç olarak yapılan ihracat miktarı artış gösterse de değer olarak ihracatın artış hızı düşmüştür (Boratav, 2003: 86).

Bu gelişmeler sonucu özellikle Türkiye'nin tekstil sektöründe ihracat rakamları olumsuz etkilenmiştir. Türkiye ekonomisinin dengesinin kötüye gitmesi sebebiyle ekonomi yönetimi IMF ile Aralık 1999'da üç yıllık yeni bir anlaşma yapmıştır.

Yapılan anlaşmalar ve uygulanan ekonomi politikaları ekonominin düzelmesini sağlayamamıştır. Enflasyonu Düşürme Programı'nın ardından yaşanan ilk kriz 22 Kasım 2000 tarihindedir. Sistemde likidite açığı oluşmuş, bankaların yüksek likidite ve döviz talebi sebebiyle kur politikasının devam edebilirliğine karşı güvensizlik oluşmuştur. Bu durum spekülative hareketlerde artışa neden olmuştur. Spekülative ataklardan sonra bankalar arası gecelik faiz oranları %873'e kadar çıkmıştır (Karabıçak, 2004).

Finansal piyasalardan ani ve büyük miktarda sermaye çıkışlarının yaşanması Kasım 2001 krizinin sebebi olarak görülebilir. Artan sermaye çıkışları para krizi yaratmış ve para piyasalarında oluşan panik havası menkul kıymetler borsasına yayılmıştır. Sonuç olarak Merkez Bankası piyasayı ek likidite ile desteklemiştir. Aynı zamanda IMF 7,5 milyar USD ek rezerv sunmuştur. Bu iki gelişme artan faiz oranları ve döviz piyasasında yaşanan büyük satışları geçici de olsa çözümlenmiştir. Ancak sorunlar devam etmiş ve hazine yüksek faizle borçlanmak zorunda kalmıştır. Bu durum programda ek maliyetlere neden olmuştur (Şamiloğlu, 2002).

Türkiye'de Kasım 2000'de meydana gelen spekülative atağın ardından 2001 yılı şubat ayında siyasi bir kriz yaşanmış ve bu durum ikinci spekülative harekete neden olmuştur. Şubat 2001'de yaşanan spekülative gelişmelerin ardından bankalar arası faiz oranları %6200'e ulaşmıştır. Merkez Bankası müdahale etse de başarılı olamamış ve 22 Şubat 2001'de serbest dalgalı döviz kuru sistemine geçilmiştir (Tunca ve Karabulut, 2001 42).

Kasım 2000'de faiz krizi ve sonrasında Şubat 2001'de yaşanan kriz ardından yeni bir ekonomi politikası uygulanmaya başlanmıştır. Güçlü ekonomiye geçiş programı ve beraberinde yakalanan siyasi istikrar sonucunda Türkiye ekonomisi 2003

yılı itibariyle başarılı bir büyüme performansına sahip olmuştur. 2004 yılına gelindiğinde büyüme hızı %9,9 seviyesine yükselmiştir. Böylelikle OECD'deki ülkeler arasında en hızlı büyüme sağlayan ülke haline gelmiştir. GSMH'daki artış hızı %9,9, GSYİH artış hızı ise %8,9 seviyesine yükselmiştir. Bu rakamlar 1966'dan beri en yüksek büyüme hızına ulaştığımızı ifade etmektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin dış ticareti ve ihracatı da başarılı bir şekilde büyüme elde etmiştir.

2001 yılının diğer bir özelliği ekonomik uyum sürecinin dinamik sonuçlarının ortaya çıkmaya başladığı yıl olmasıdır. Türkiye ekonomisinde bu yıldan başlayarak iç kırılganlıklar göreceli olarak azalmış ve dünyaya entegre bir hale gelmeye başlamıştır (Argın ve Bakkalcı, 2011).

2002-2008 yılları arasında Türkiye'de özellikle büyüme performansında sergilenen başarı dış kaynaklıdır. Büyümenin yabancı fonlara, ihracata ve özellikle ithalata bağımlılığı artmıştır. 2002 yılından itibaren dış borçlanmada ve sıcak para da yaşanan gelişmeler ekonomiyi sıkıntılı bir döneme sokmuştur. Bu dönemde işsizlik oranı yükselmiş, reel faiz oranları artmış ve cari açıklar seviyesi ilerlemiştir. Ancak büyüme için gerekli olan yatırım seviyesinde ve sanayi sektöründe olumlu bir ilerleme kaydedilmemiştir. Türkiye'nin ana problemlerinden biri yatırım yetersizliğidir. Yabancı sermaye akımları var olan yetersizliği giderememiştir (Balmumcu, 2010:22).

2007 yılında ABD'de konut piyasalarında meydana gelen kriz ABD'de yatırım bankalarını iflasa sürüklemiş ve finansal kriz küresel krize dönüşerek tüm dünyaya yayılmıştır (Gökdemir, 2008).

Krizin nedenlerini tespit etmeye yönelik çalışmalar, ödeme güçleri zayıf olmasına rağmen az gelimli insanların kullandığı ve "eşik altı" olarak isimlendirilen konut kredilerine odaklanmıştır. Eşik altı konut kredilerinin özelliği, krediyi kullananlar için uygun krediler olmamasıdır. Bu krediler toplu olarak dünyadaki farklı finans şirketlerine satılmıştır. Böylece risk farklı bölgelere ve geniş alanlara yayılmıştır (Ersoy, 2011:18).

ABD'den yayılarak küresel boyut kazanan krizin başlangıcı olarak görülen

Mortgage sistemi, uzun yıllardan beri kullanılmakta olup gelişmiş ülkelerde gayrimenkul için başlıca finansman yöntemidir. Bu yöntemle gayrimenkul ipotek verilerek kredi alınır ve kira öder gibi konut sahibi olunur. Gayrimenkul sahibi olmak isteyen kişiler için uzun vadeli olması ve düşük faiz oranları sebebiyle mantıklı bir sistemdir. Mortgage sisteminde, gayrimenkulünü ipotek veren ve borçlu olan taraf borcunu önceden tespit edilen vadelerde ve tutarlarda ödemeyi taahhüt etmektedir. Vade geldiği zaman borçlu borcunu ödemez ise, alacaklı taraf daha önce ipotek koymuş olduğu gayrimenkulü satmak ve alacağını tahsil etme hakkına sahiptir (Alkan ve Bakkal, 2011:88).

Krizin oluşmasının sebeplerinden biri 2000'li yılların başında oluşmaya başlayan likidite bolluğudur. Likidite bolluğunu giderebilmek için uygun ödeme gücü olmayan bireylere dahi kredi vermiş olup, kredilerin çoğunluğu konut kredisi şeklindedir. Bu aşırı ve yersiz kredilendirme sonucunda konut fiyatlarında ve diğer varlık fiyatlarında yükselmeler yaşanmıştır. Krediler uygun olmayan kişiler tarafından kullanıldığı için, geri ödeme sıkıntısı baş göstermiş ve yükselmiş olan fiyatlar hızlı bir şekilde düşmüştür (Karagül, 2010:276).

Küresel mali kriz ardından Türkiye'de gözlenen ilk değişiklikler, ekonomik yavaşlama, iç talepte azalma ve yabancı kaynak girişindeki düşüştür. Aynı zamanda kapasite kullanım oranlarında da düşüşler yaşanmıştır. Doğrudan yabancı kaynak girişlerinde 2007 ve 2008 yılları karşılaştırıldığı zaman yaklaşık %15,9'luk bir azalma yaşanmıştır. Kısa vadeli yabancı fon bakımından değerlendirildiğinde 2007 yılında, 107 milyar dolar olarak gerçekleşen fon girişi, 2008 yılında yaklaşık 45 milyar dolar seviyesinde kalmıştır (Çınar ve Hepaktan, 2011:163).

2008 küresel krizi sebebiyle yaşanan ekonomik daralmaya bağlı olarak istihdamda azalma yaşanmıştır. İşsizlik oranları karşılaştırıldığı zaman 2007'de %10,3 olarak karşımıza çıkan işsizlik 2008'de %11 oranına yükselmiş; 2009 yılında ise %14 oranına çıkmıştır (Aras, 2010:12).

Krizin Türkiye'yi en çok etkilediği konulardan birisi dış ticarettir. Türkiye toplam ticaretinin yarıya yakını AB üyesi ülkeler ile gerçekleştirmektedir. 2008

yılında da bu durumun değişmemiş ve toplam ihracatımız içindeki oranı %48 olarak devam etmiştir (Çetin,2010:11). Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin verileri incelendiğinde, 2008 yılı Kasım ayında ihracat performansımızın, 2007 yılı Kasım ayı ile karşılaştırıldığında %22 oranında düşüş yaşandığı görülmektedir. Avrupa kıtası da krizden etkilenmiş ve 2009 yılında %4 ila %4,5 arasında daralma yaşamıştır. Bu durum normal olarak ülkemizin ihracat performansına olumsuz bir şekilde yansımıştır. İhracatımız 2010 yılında, 2009 yılı ocak ayına göre %25,7 oranında daralma kaydetmiştir (Danacı ve Uluyol, 2010:877).

Türkiye açısından ekonomik istikrarı tehdit eden riskler, hızla artan cari açık nedeniyle daha da belirginleşmiştir. Gelişmiş ülkelerde uygulanan genişletici para politikaları sebebiyle Türkiye'ye sermaye girişleri artmıştır. Bu durum kredi artışına neden olmuş ve kurun aşırı değerlenmesi yönünde baskı yaratsa da 2010 yılında krizin etkilerinin azaltılması yönünde adımlar atılmıştır. 2011 yılında, iç talepteki güçlü eğilime bağlı olarak ithalat artışı yaşanmıştır. (Öztürk v.d. 2012:300).

İhracat ve ithalat özellikle 2010 ve 2011'de artış göstermişse de ithalattaki artış ihracattan daha fazla olmuştur. Kriz yıllarında AB ülkelerindeki talep daralması sebebiyle, Türkiye ihracat pazarlarını farklılaştırmaya giderek Yakın ve Orta Doğu ülkeleri ile iş hacmini artırmış ve böylelikle AB ile daralan ihracat hacmi Yakın ve Orta Doğu ülkeleri ile kaydedilen artış ile dengelenmeye çalışılmıştır (Bayrak ve Kanca, 2013: 18).

2012 yılına gelindiğinde ekonomik büyüme yurt dışı satışları sayesinde kaydedilmiştir. İç talebin daraltılmasıyla, ihracattaki net artış sağlanmıştır. 2001 ekonomik krizi sonrası sürekli yükselen ihracat, küresel ekonomik kriz sebebiyle 2009'da azalsa da ardından yine artış sağlanmıştır (Karagöl, 2013: 75). Ayrıca, üretim sürecinde yoğun olarak kullanılan ithal girdilerin ülkede üretilmesine olanak sağlamak için çalışmalara başlanmıştır. Aynı zamanda Uzakdoğu'dan ülkemize gelen ucuz ithalata karşı bazı tedbirler uygulamaya konmuştur (Eğilmez ve Kumcu, 2015: 260).

2014'te TCMB tarafından temkinli bir sıkı para politikası uygulanmış aynı zamanda finansal istikrar amacı ile tasarruf oranlarında artış sağlanması hedeflendiği için

bu yıl Türkiye ekonomisinde durağan geçmiştir. Bu durağanlaşma uygulanan politikalarda ve dış ticaret faaliyetlerinde kendisini göstermiş ve ithalat tarafını şekillendirmiştir. İhracat tarafını şekillendiren konu ise ihracat pazarlarında meydana gelen jeopolitik olaylardır. Özellikle komşu ülkelerde yaşanan olumsuzluk gelişmeler ekonomimize yansımıştır. Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan anlaşmazlık sebebiyle gündeme gelen ambargolar kuzey komşularımızla yaptığımız ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca Irak ve Suriye’de yaşanan terör olayları da dış ticaretimizi doğrudan etkilemiştir. (Gürlelel, 2015: 26-29).

2015 yılının genel anlamda sakin geçmiş olduğu söylenebilir. Bu durumun sebebi aynı yıl içerisinde iki genel seçim yapılmış olması, yaşanan terör olayları ayrıca jeopolitik gelişmelerdir. Bu dönemde ülkede ithalatın azaltılmasına yönelik tedbirler alınmış aynı zamanda artan döviz kuru sebebiyle Türk Lirası değer kaybedince ithalat rakamımızda düşüş yaşanmıştır (Gürlelel, 2016: 26-29).

2016 yılının Türkiye için sıkıntılı bir yıl olduğu söylenebilir. Küresel düzeyde ekonomide var olan durgunluk, yaşadığımız bölgeden kaynaklı sorunlar ve özellikle siyasi alandaki olumsuzlukların sürmesi bunun yanında ülkemizde meydana gelen terör olayları ile darbe girişimi ekonomiyi olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Mert vd. 2017: 34).

2016 yılında siyasetin ekonominin gölgesi altında şekillenmesiyle hem yurtiçi hem de yurtdışı piyasalarda dalgalı bir ortam oluşmuştur. En yüksek hacimle ticaret yaptığımız AB ülkelerine ihracatımız olumlu şekilde ilerlemiştir. Buna rağmen ihracata dayalı sektörlerin ithal mamul ile ara mallarını kullanıyor olması ve Türk Lirası’nda ki değer kayıpları ihracatın yarattığı olumlu havayı dağıtmıştır (Mert vd., 2017: 135).

2016 yılında küresel boyutta bir durgunluk yaşanmıştır. Aynı zamanda yakın coğrafyamızda savaşlar ve siyasi gerginlikler yaşanmış, ülkemizde ise darbe girişimi ve terör olaylarının etkisi ile büyüme oranı %3,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu performans 2008 krizinden sonra toparlanma yılı olan 2009 sonrası elde edilen en düşük büyüme performansıdır. Bu durumu tersine çevirerek ekonomik büyüme hızının artırılması amacıyla bir takım çözüm yolları aranmıştır. Örneğin özel sektöre finansman

sağlamak amacıyla TOBB Nefes Kredisi, KOSGEB ve Kredi Garanti Fonu aracılığıyla krediler verilmiş, vergi indirimleri sağlanmış, üretimi artırmak amacıyla teşvikler verilmiştir. Çalışmalar sonuç vermiş ve 2016 yılının son döneminden başlayarak yine hızlı bir büyüme performansı elde edilmiştir. Büyümede elde edilen başarı 2017 yılında da devam etmiştir. 2018-2020 dönemi içeren orta vadeli programda %5,5 olarak tahmin edilen büyüme oranı, %7,4 olarak öngörülen değeri aşmıştır. (TOBB ekonomik rapor 2017 s.23)

2016 yılının ortasından itibaren ekonomi genel olarak dünyada iyileşme sürecine girmiş ve bu durum 2017 yılında da devam etmiştir. Mali durumda yaşanan bu toparlanma ve ekonomik büyüme sağlayan politikaların devamı yatırımcıların risk iştahını artırmıştır. 2016 yılında çevremizde meydana gelen savaş ve siyasi gerginlikler, yaşanan terör olayları, darbe girişimi gibi olumsuzluklar ülkemize yönelik endişeleri artırmışsa da bu durum 2017 yılında azalmıştır. Bu duruma 2017 yılında elde edilen başarılı büyüme performansı eklenince ülkemize sermaye girişleri artırmıştır. 2017 yılında ihracatımızda son iki yılda yaşanan gerileme sona ermiş ve önemli ölçüde artış sağlanmıştır. Bu durumun sebebi dünya ekonomisinin durgunluktan çıkması ve dünya ticaret hacminde büyüme elde edilmesinin yanı sıra ihracatımızın yarıya yakınına gerçekleştirdiğimiz AB ülkelerinin ekonomilerinin yeniden güçlenmeye başlamasıdır. 2017 yılında ekonomideki canlanma, üretim ve iç talepteki artış, sebebiyle ithalat rakamında artış gözlenmiştir. Bu artışın diğer bir sebebi ihracatımızda yoğun olarak ithal girdi kullanılmasıdır. İhracatımız 2017 yılında bir önceki yıla karşılaştırıldığında yaklaşık %10 oranında artış göstermiş, ithalat %17,7 oranında artmıştır. İthalat ihracattan daha fazla artış gösterdiği için dış ticaret açığı %36,9 oranında dış ticaret hacmi ise %14,6 artmıştır (TOBB ekonomik rapor 2017 s.23).

Tablo 6. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri USD (1980-2017)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1980	2.910.122.000	7.909.364.000	-4.999.242.000
1981	4.702.934.000	8.933.374.000	-4.230.439.000
1982	5.745.973.000	8.842.665.000	-3.096.692.000
1983	5.727.834.000	9.235.002.000	-3.507.168.000
1984	7.133.604.000	10.757.032.000	-3.623.429.000
1985	7.958.010.000	11.343.376.000	-3.385.367.000
1986	7.456.726.000	11.104.771.000	-3.648.046.000
1987	10.190.049.000	14.157.807.000	-3.967.757.000
1988	11.662.024.000	14.335.398.000	-2.673.374.000
1989	11.624.692.000	15.792.143.000	-4.167.451.000
1990	12.959.288.000	22.302.126.000	-9.342.838.000
1991	13.593.462.000	21.047.014.000	-7.453.552.000
1992	14.714.629.000	22.871.055.000	-8.156.426.000
1993	15.345.067.000	29.428.370.000	-14.083.303.000
1994	18.105.872.000	23.270.019.000	-5.164.147.000
1995	21.637.041.000	35.709.011.000	-14.071.970.000
1996	23.224.465.000	43.626.642.000	-20.402.178.000
1997	26.261.072.000	48.558.721.000	-22.297.649.000
1998	26.973.952.000	45.921.392.000	-18.947.440.000
1999	26.587.225.000	40.671.272.000	-14.084.047.000
2000	27.774.906.000	54.502.821.000	-26.727.914.000
2001	31.334.216.000	41.399.083.000	-10.064.867.000
2002	36.059.089.000	51.553.797.000	-15.494.708.000
2003	47.252.836.000	69.339.692.000	-22.086.856.000
2004	63.167.153.000	97.539.766.000	-34.372.613.000
2005	73.476.408.000	116.774.151.000	-43.297.743.000
2006	85.534.676.000	139.576.174.000	-54.041.499.000
2007	107.271.750.000	170.062.715.000	-62.790.965.000
2008	132.027.000.000	201.964.000.000	-69.936.000.000
2009	102.143.000.000	140.928.000.000	-38.786.000.000
2010	113.883.000.000	185.544.000.000	-71.661.000.000
2011	134.907.000.000	240.842.000.000	-105.935.000.000
2012	152.462.000.000	236.545.000.000	-84.083.000.000
2013	151.803.000.000	251.661.000.000	-99.859.000.000
2014	157.610.000.000	242.177.000.000	-84.567.000.000
2015	143.839.000.000	207.234.000.000	-63.395.000.000
2016	142.530.000.000	198.618.000.000	-56.088.000.000
2017	157.020.000.000	233.800.000.000	-76.780.000.000

Kaynak: www.tuik.gov.tr

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK YÖNTEM UYGULAMA VE BULGULAR

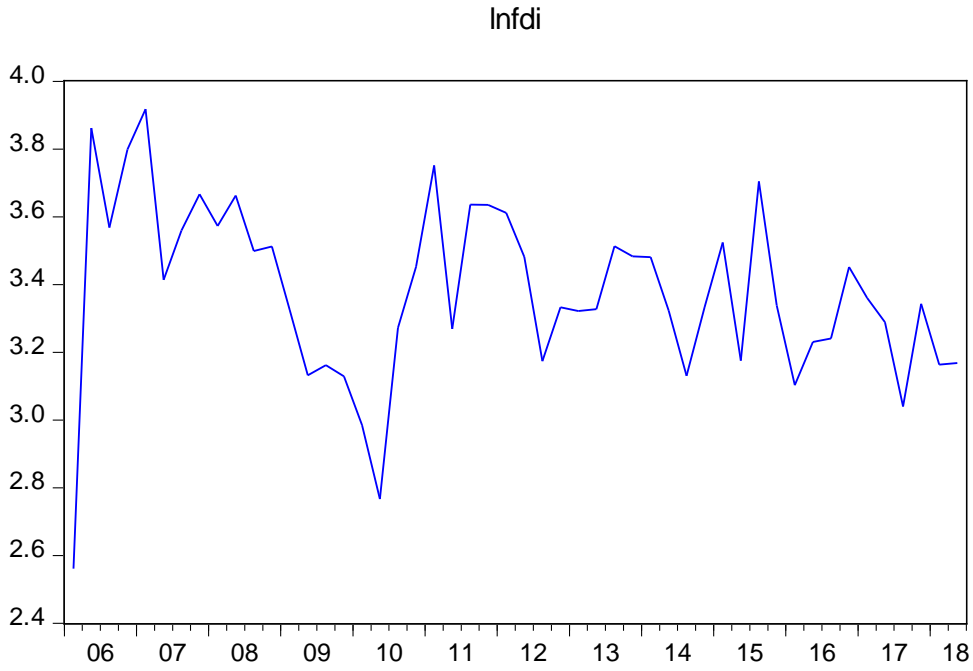
3.1. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, dış ticaret hacmi ve GSYİH arasındaki dinamik ilişki incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle analizde kullanılacak olan değişkenlere ait veri seti oluşturulmuştur. Dış ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırım ve GSYİH serilerinin verileri Dünya Bankası'ndan, sermaye stoku verileri Penn World Table veri tabanından ve işgücü verileri ise ILO veri tabanından temin edilmiştir. Değişkenlere ait veri setinin frekansı çeyreklik olup, dönem aralığı 2006:Q1 – 2018:Q2'dir.

Modelde yer alan değişkenlere ait tahmin sonuçlarında, elde edilecek katsayıları esneklik olarak yorumlayabilmek ve örneklem ölçeğini küçültebilmek amacıyla değişkenlerin logaritmaları alınarak analize devam edilecektir.

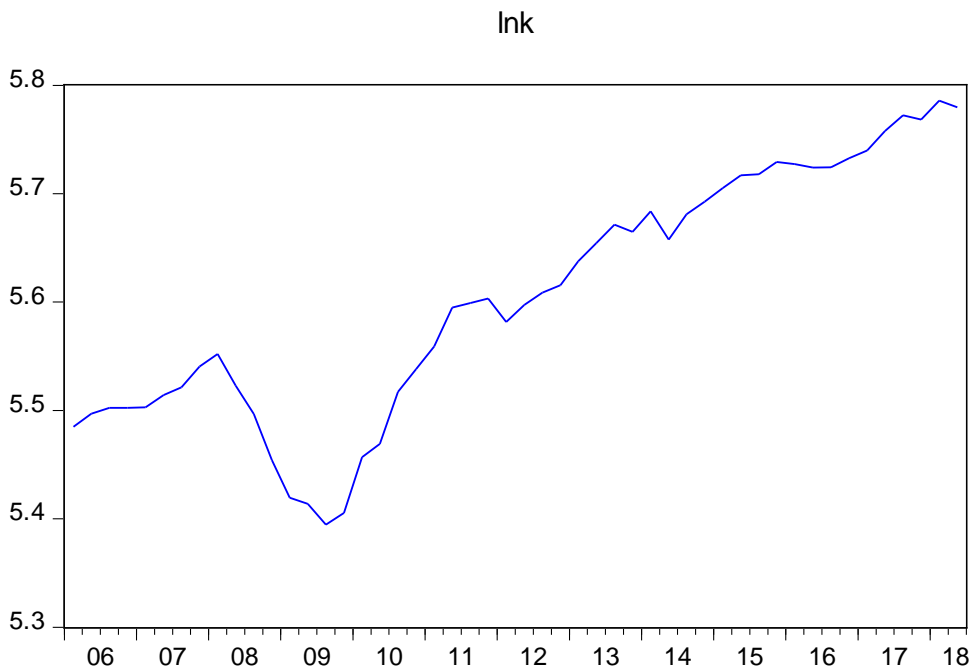
Değişkenlere ilişkin grafikler aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri

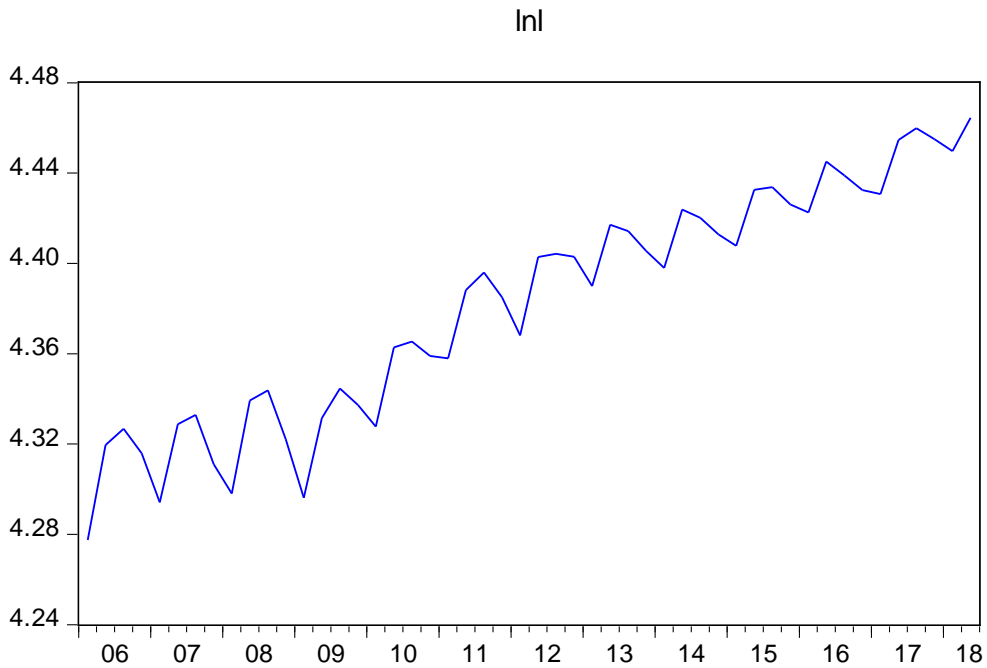
Şekilde doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ele alınan yıllar itibariyle değişimi sunulmuştur. Serinin oynak bir seyir izlediği görülmektedir. Bu durum küresel ekonomideki dalgalanmalar ve ülkemize yönelik risk algısındaki değişimler ile açıklanabilir.

Şekil 2. Yıllar İtibariyle Sermaye Stoku Değişimi

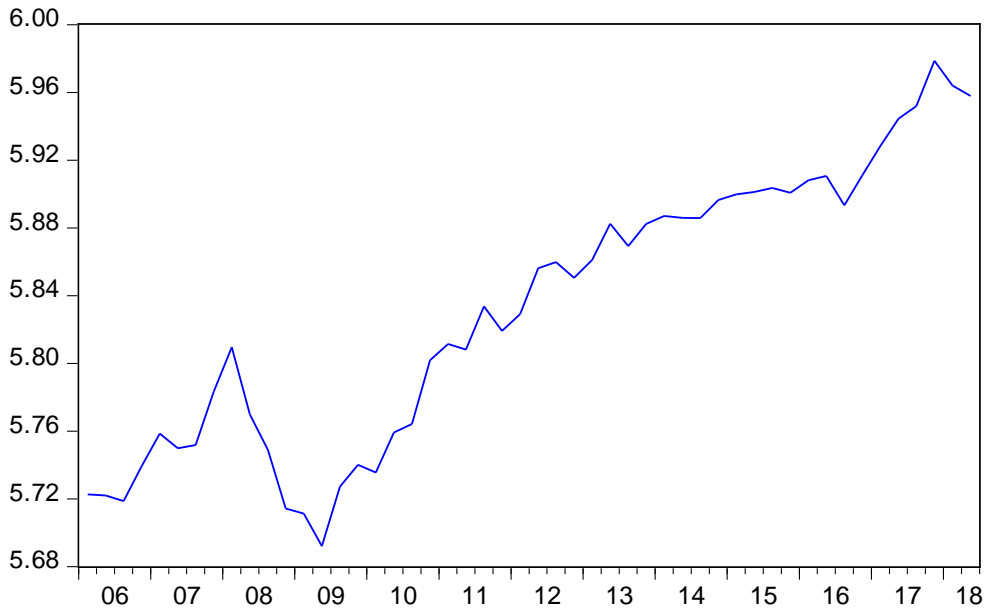
Sermaye stokunun yıllar itibariyle değişimi incelendiğinde kriz yılı olan 2008 ve sonrasında bir düşüş yaşandığı göze çarpmaktadır. 2008'den sonra ise krizin etkisinin azalması ve piyasaların normal seyrine dönmesi ile birlikte sermaye stokunda tekrar artış yaşanmaya başlandığı görülmektedir.

Şekil 3. Yıllar İtibariyle İşgücünde Meydana Gelen Değişim

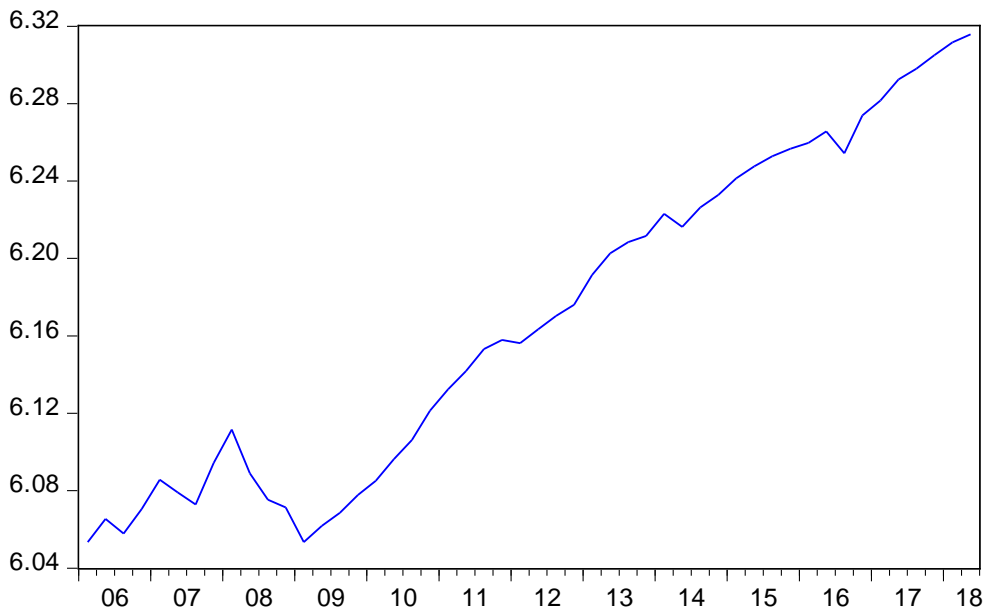
Şekil 3. incelendiğinde, analize dâhil edilen yıllarda Türkiye'de işgücünde sayısal olarak artış trendinin olduğu anlaşılmaktadır. Artan işgücünün ekonomik büyümeye olumlu olarak etki sağlaması için, işgücüne her bir katılımın istihdama dönüşmesi gerekmektedir.

Şekil 4. Yıllar İtibariyle Dış Ticaret Hacminde Meydana Gelen Değişim
Inxm

Şekil 4. incelendiğinde Türkiye’de analize dâhil edilen yıllar itibariyle dış ticaret hacminin küresel ekonomik kriz yaşanan dönem dışında genel bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Şekil 5. Yıllar İtibariyle GSYİH’de Meydana Gelen Değişim
Iny

GSYİH değişkeninin yıllar itibariyle değişimi incelendiğinde ekonomik

büyümede konjonktürel dalgalanmalar yaşanmasına rağmen genel olarak artış elde edildiği görülmektedir.

3.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Analizde kullanılan değişkenlerle ilgili tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 7. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	LN _Y	LN _{TR}	LN _L	LN _K	LN _{FDI}
Ortalama	6.16	5.83	4.38	5.60	3.37
Medyan	6.16	5.84	4.39	5.60	3.34
Maksimum	6.31	5.97	4.46	5.78	3.91
Minimum	6.05	5.69	4.27	5.39	2.56
Standart Sapma	0.08	0.08	0.05	0.11	0.26
Çarpıklık	0.17	-0.04	-0.21	-0.09	-0.45
Basıklık	1.61	1.73	1.84	1.80	3.78

GSYİH değişkeninin ortalama değeri 6,16 , medyan değeri 6,16 , maksimum değeri 6,31 , minimum değeri 6,05 , standart sapması 0,08 , çarpıklık değeri 0,17 ve basıklık değeri 1,61'dir.

Dış ticaret hacmi değişkeninin ortalama değeri 5,83 , medyan değeri 5,84 , maksimum değeri 5,97 , minimum değeri 5,69 , standart sapması 0,08 , çarpıklık değeri -0,04 ve basıklık değeri 1,73'tür.

İşgücü değişkeninin ortalama değeri 4,38 , medyan değeri 4,39 , maksimum değeri 4,46 , minimum değeri 4,27 , standart sapması 0,05 , çarpıklık değeri -0,21 ve basıklık değeri 1,84'dür.

Sermaye stokunun ortalama değeri 5,60 , medyan değeri 5,60 , maksimum değeri 5,78 , minimum değeri 5,39 , standart sapması 0,11 , çarpıklık değeri -0,09 ve basıklık değeri 1,80'dir.

Doğrudan yabancı yatırım değişkeninin ortalama değeri 3,37, medyan değeri 3,34 , maksimum değeri 3,91 , minimum değeri 2,56 , standart sapması 0,26 , çarpıklık değeri -0,45 ve basıklık değeri 3,78'dir.

Bağımsız değişkenlere ait ortalama değerlere bakıldığında en yüksek ortalamanın dış ticaret hacmi değişkenine ait olduğu görülmektedir. Bu ortalamayı sermaye stoku, işgücü ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri izlemektedir.

En yüksek medyan değeri GSYİH değişkenine aitken, bunu dış ticaret hacmi, sermaye stoğu, işgücü ve doğrudan yabancı yatırım izlemektedir.

Değişkenler arasında en yüksek değere GSYİH sahipken en düşük değere doğrudan yabancı yatırım sahiptir.

Verilerin standart sapma değerleri incelendiğinde, en yüksek standart sapmaya doğrudan yabancı sermaye değişkeninin sahip olduğu görülmektedir. Onu sırasıyla GSYİH, sermaye stoku, dış ticaret hacmi ve işgücü izlemektedir. Bu sonuç değişkenler arasında en fazla oynaklığa sahip olanın doğrudan yabancı yatırımlar, en az oynaklığa sahip olanın ise işgücü olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Değişkenlerin zaman içerisindeki değişiminin görsel olarak sunulmasının ve istatistiksel olarak tanımlanmalarının ardından, durağanlıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Ardından değişkenlere ait serilerin birim kök içerip içermediği analiz edilecektir. Değişkenlerin durağan hale getirilmesinin ardından, eşbütünleşme analizi için ARDL yöntemi uygulanacaktır. En sonunda ise, asimetric nedensellik ilişkisi ele alınacaktır.

3.3. Durağanlık Kavramı ve Birim Kök Testleri

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak zaman serisi metodolojisinden faydalanılacaktır. Zaman serileri kullanılarak kurulan regresyon modellerinde, değişkenler arasındaki ilişkileri doğru şekilde belirlemek için seçilen değişkenlerin durağan olması gereklidir. Ekonomi klasik ekole göre denge halinde olmalıdır ve durağanlığın sağlanamadığı durumda denge hali bozulacaktır. Dış etkenler zamanla dengenin bozulmasına neden olabilir. Bu şekilde dengeyi olumsuz yönde etkileyecek şoklar kısa sürede yok oluyorsa, ilgili şoklar geçici olarak nitelendirilir ve uzun dönemde ekonominin yeniden denge noktasına geleceği şeklinde yorum yapılır. Sonuç olarak ekonomide denge yeniden elde edildiğinden durağanlık korunur ve oluşturulan regresyon modelleri kullanılmaya devam edilir. Ancak meydana gelen şoklar kalıcı nitelikte ise seriler zamanla dengeden uzaklaşır. Dengenin bozulması durağanlığın yok olmasına yol açar. Bu şartlar altında oluşturulmuş olan regresyon modelleri geçerli olmayacağından kullanılamaz. Çünkü bu modellerle gerçekleştirilen testlerden elde edilen bulgular hatalı sonuçlar verir. Bu sonuçlara dayalı olarak yapılacak olan yorumlar da doğru olmayacaktır. Aynı zamanda durağan olmayan seriler kullanılarak tahmin edilen modellerde sahte regresyon problemi ortaya çıkacağından elde edilen bulgular gerçek ilişkiyi ortaya koymayabilir (Gujarati, 2003: 273).

Özetle ifade etmek gerekirse serinin durağan olması yapılacak analizlerin doğruluğu, elde edilecek bulguların geçerliliği ve bunlara dayanarak yapılacak olan yorumların tutarlılığı bakımından son derece önemlidir. Bu yüzden öncelikle serilerin durağan olup olmadığı değerlendirilmelidir.

Durağanlık için yukarıda sayılan kriterler denklem olarak şu şekilde ifade edilir:

$$\text{Ortalama} = E(Y_t) = u \quad (27)$$

$$\text{Varyans} = E(Y_t - u)^2 = \delta^2 \quad (28)$$

$$\text{Kovaryans} = X_k = E(Y_t - u)(Y_{t+k} - u) \quad (29)$$

Denklemlerde kullanılan t zamanı gösterir, bu denklemlerde ortalama ve varyansın zamanla sabit olduğu görülür. Gecikmeli değerlerinin kovaryansları ise değişkenler arasındaki gecikmeyle açıklanır. Yani ortalama, varyans ve otokovaryanslar her daim sabit kalmaktadır.

Yapılan testlerin ardından elde edilen istatistikler, Mackinnon'nun kritik değerleriyle karşılaştırılır ve şu hipotezlerle sınanır:

$H_0: \delta=0$ seri durağan değildir yani birim kök vardır

$H_1: \delta \neq 0$ seri durağandır yani birim kök yoktur

H_0 hipotezinin reddedilememesi halinde seride birim kök olduğu anlaşılır. Reddedilmesi halinde ise seride birim kök olmadığı yani serinin durağan olduğu anlaşılır.

Zaman serilerinin durağanlığını incelemek amacıyla farklı birim kök testleri uygulanabilir. Büyüme ve dış ticaret hacmi arasındaki ilişkinin analizinde makroekonomik değişkenlere yapısal kırılmalı birim kök testleri uygulanacaktır. Bu testlerin yapılış amacı kullanılan serilerde düzgün yapısal kırılmaların olup olmadığının ortaya konmasıdır. Aynı zamanda ilgili testler klasik birim kök testleri ile karşılaştırıldıklarında daha sağlam bulgular verirler. Bu sebeplerden ötürü çalışmanın bu kısmında Türkiye'de dış ticaret hacmi ve büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla üç aşama izlenerek elde edilen analiz sonuçlarından çıkarım yapılacaktır.

Öncelikle analiz için kullanılmış olan serilerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi amacıyla Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF) ve Zivot Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testleri yapılacaktır. Ardından eşbütünleşme analizi için ARDL metodu uygulanacaktır. En son olarak nedensellik analizi için Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi uygulanacaktır.

3.3.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi ve Sonuçları

Zaman serilerinin durağanlıklarının analiz edilmesi için birim kök testleri kullanılmaktadır. Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından gerçekleştirilen çalışmada

sıfır hipotezi zaman serisinde birim kökün olup olmadığını ortaya koyar. Bu amaçla hazırlanmış oldukları tablo t istatistiklerini içerir. T-istatistiği kullanılarak gerçekleştirilen analizde standart t-tablosu değil, düzeltilmiş t-tablosu kullanılmıştır. Bu şekilde elde edilmiş tablo, Dickey Fuller τ (tau) tablosu olarak isimlendirilmiştir. ADF birim kök testinde, bağımlı değişkene ait gecikmeli değer bağımsız değişken şeklinde modele eklenir. Zaman serisinin gecikmeli değerinin modele eklenmesi ile birlikte, hata terimlerine ait otokorelasyonun yok edilmiş olması amaçlanmıştır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 323).

ADF analizi aşamasında tavsiye edilen sabitsiz, sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli modeller aşağıdaki eşitlikler yardımıyla ifade edilebilir.

$$\Delta Y_{(t)} = \gamma Y_{(t-1)} + \beta_i \sum_{i=1}^m \beta \Delta Y_{t-i+1} + \epsilon_t \quad (30)$$

$$\Delta Y_{(t)} = \alpha_0 + \gamma Y_{(t-1)} + \beta_i \sum_{i=1}^m \beta \Delta Y_{t-i+1} + \epsilon_t \quad (31)$$

$$\Delta Y_{(t)} = \alpha_0 + \beta_t + \gamma Y_{(t-1)} + \beta_i \sum_{i=1}^m \beta \Delta Y_{t-i+1} + \epsilon_t \quad (32)$$

Yukarıda yer alan denklemlerdeki, ΔY_t durağanlık analizi yapılan değişkenin birinci derecen farkını, α sabit terimi, t eğilim değişkeni (trend), ΔY_{t-1} gecikmeli fark terimlerini, m gecikme sayısını ve ϵ_t modelin hata terimini gösterir. ADF birim kök testinde, yukarıdaki eşitliklerde γ katsayısının istatistiksel olarak sıfıra eşit olup olmadığını ortaya koyar. Bu değerlendirme, ADF test istatistiğinin mutlak değer olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde $H_0 : \gamma = 0$ hipotezi seride birim kökün olduğunu ve serinin durağan olmadığını H_1 hipotezi ise seride birim kök olmadığını ve serinin durağan olduğunu belirtir.

H_0 hipotezi reddedilmesi için ADF test istatistiğinin mutlak değerinin, kritik değerinin mutlak değerinden büyük bir değer alması gerekir. Bu durumda H_1 hipotezi kabul edilmiş ve serinin durağan olduğu ortaya konmuş olur. H_0 hipotezi kabul edildiği durumunda ise seri durağan değildir.

Nedensellik analizinde kullanılan doğrudan yabancı yatırım, sermaye stoku, işgücü, dış ticaret hacmi ve GSYİH değişkenlerinin durağanlıklarının tespit edilmesi amacıyla ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testinden faydalanılmış olup elde

edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur. Test sonuçları sırasıyla sabit terim ve sabit terim ile beraber trend içerir.

Tablo 8. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Karar
ln FDI	-5,7748 (0,0000)	-6,6699 (0,0000)	I(0)
Δ ln FDI	-12,4341 (0,0000)	-12,2073 (0,0000)	
ln K	-0,2446 (0,9248)	-3,2159 (0,0940)	I(1)
Δ ln K	-3,9493 (0,0037)	-3,9423 (0,0181)	
ln TR	-0,5136 (0,8795)	-2,2950 (0,4286)	I(1)
Δ ln TR	-6,5024 (0,0000)	-0,64304 (0,0000)	
ln L	-0,6072 (0,8577)	-3,9283 (0,0000)	I(0)
Δ ln L	-2,0667 (0,2586)	-2,0495 (0,5571)	
ln Y	-0,3003 (0,9759)	-2,5863 (0,2881)	I(1)
Δ ln Y	-3,1490	-3,2711	

(0,0301)	(0,0845)
----------	----------

Doğrudan yabancı yatırımlar ve işgücü değişkenlerinin birim kök testi sonucunda serilerin düzeyde durağan olduğu görülmüştür. Sermaye stoku, dış ticaret hacmi ve GSYİH değişkenlerine ait seriler ise düzeyde durağan olmadıklarından, durağanlığı sağlamak için bir kere farkları alınmıştır. Dolayısıyla bu seriler birinci dereceden durağan serilerdir.

3.3.2.Zivot-Andrews Birim Kök Testi ve Sonuçları

Bir çoklu regresyon denkleminde, denklem parametrelerinin örneklem dönemi süresince değişmeyeceği varsayımı yapılır. Ancak ekonomi politikalarındaki farklılaşmalar, belirli bir sektörde köklü değişimler yaratacak şekilde tüketici tercihlerinin değişmesi, ekonomik kriz, savaş ve terör gibi çeşitli nedenlerle ekonomik yapı zaman içerisinde değişebilir. Bu gibi sebepler bağımlı değişkenin dağılımında (özellikle ortalamasında) anlamlı farklılık oluşturabilir. Bu kırılmalar, veri kümesini birbirinden farklı karakteristiklere sahip farklı kısımlara ayırır. Kırılma göz ardı edilerek model tahmin edilirse, modelin fonksiyonel şekli hatalı olacağından tanımlama hatası yapılmış olur.

Serilerde yapısal değişimler söz konusuysa, serilerin ortalamasının, trend patikasının veya her ikisinin birden dışsal bir müdahale olmuş gibi değişerek serilerin bütünleşme derecelerinin değişebilmesi ihtimali mümkündür.

Yapısal değişimlerin ekonometrik analizler bakımından dikkate alınması gereken ilk etkisi, yapısal değişimlerin serilerde sahte birim köke neden olmasıdır. Başka bir deyişle; yapısal kırılma mevcutsa, ADF testi durağanlık söz konusu olsa bile, durağanlık yokmuş gibi sonuç verir. Söz konusu yanlış sonuç serilerin bütünleşme derecelerinin tespitinde doğru olmayan bulgulara neden olur. Durağanlıkları yanlış tespit edilmiş olan seriler, doğru olmayan öngörülere yol açar. Yapısal kırılmaların ikinci önemli etkisi, regresyon parametrelerini kararsız hale getirmesi olup, ilgili parametreler zaman geçtikçe sabit kalmayacaktır.

Zivot ve Andrews'un (1992) geliştirdiği birim kök testi kırılmanın meydana geldiği zamanını içsel bir şekilde tespit eder. Zivot-Andrews birim kök testi aşağıda yer alan üç modeli kullanır. (Zivot ve Andrews,1992: 254)

$$Y_{(t)} = \mu + \beta_t + \alpha y_{(t-1)} + \Theta_1 DU(\omega) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + e_{(t)} \quad (33) \text{ (Model A)}$$

$$Y_{(t)} = \mu + \beta_t + \alpha y_{(t-1)} + \Theta_2 DT(\omega) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + e_{(t)} \quad (34) \text{ (Model B)}$$

$$Y_{(t)} = \mu + \beta_t + \alpha y_{(t-1)} + \Theta_2 DT(\omega) + \Theta_1 DU(\omega) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + e_{(t)} \quad (35) \text{ (Model C)}$$

Model A'da düzeydeki, Model B'de eğimdeki ve Model C'de ise hem eğimde hem de düzeydeki yapısal kırılmalar bulunmaktadır. Burada $t = 1, 2, \dots, T$ zamanı, T_B kırılma zamanını ve $\lambda = T_B / T$ kırılma noktasını gösterir. DU , $t > T_B$ ise 1, diğer durumlarda sıfır değerini alan ve sabit terimde oluşan yapısal değişimi gösteren, DT ise $t > T_B$ iken $t - T_B$, diğer durumlarda sıfır değerini alan ve trendde oluşan yapısal değişimi gösteren gölge değerkenlerdir. Hata terimlerindeki muhtemel otokorelasyonu ortadan kaldırmak amacıyla eşitliklerin sağ taraflarına $\Delta Y_{(t-1)}$ terimleri ilave edilir. (Yılancı 2009 s.327-328)

Zivot ve Andrews birim kök testinde, kırılma noktasını belirlemek için, muhtemel kırılma zamanı için farklı bir gölge değerken yardımıyla $t = 2, \dots, (T-1)$ için En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle ardışık bir şekilde $(T-2)$ sayıda regresyon kurulur ve y_{-1} değerkeninin katsayısı olan α 'nın en küçük t istatistiğine sahip olduğu modeldeki tarih uygun kırılma noktası olarak tespit edilir. Kırılma tarihinin belirlenmesinin ardından α 'nın hesaplanan t istatistiğinin mutlak değer olarak Zivot ve Andrews kritik değerinden büyük olması durumunda yapısal kırılma olmadan birim kökün varlığını gösteren temel hipotez reddedilmektedir. Hesaplanan t istatistiğinin Zivot ve Andrews kritik değerinden mutlak değerce küçük olması durumunda ise trend fonksiyonunda meydana gelen bir yapısal kırılmayla birlikte serinin trend durağan olduğunu gösteren alternatif hipotez reddedilir (Yılancı 2009 s. 328).

Zivot ve Andrews birim kök testi istatistik sonuçları Tablo 9'da rapor edilmiştir. Test sonuçları sırasıyla sabit terim ve sabit terim ile beraber trend içerir. Tablo incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde, doğrudan yabancı sermaye girişi değerkeninin

düzeyde durağan; sermaye stoku, dış ticaret hacmi, işgücü ve GSYİH değişkenlerinin birinci dereceden durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 9. Zivot ve Andrews Birim Kök Sonuçları

	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Karar
Ln FDI	-7,57521*** 2010:4	-10,3976*** 2010:4	I(0)
Δ Ln FDI	-12,8600*** 2010:3	-12,6934*** 2010:3	
Ln K	-3,1683 2012:2	-3,6699 2011:1	I(1)
Δ Ln K	-5,6141*** 2010:1	-6,4475*** 2010:1	
Ln TR	-3,8692 2008:2	N.A.	I(1)
Δ Ln TR	-7,2118*** 2009:3	-7,9720*** 2009:3	
Ln L	-4,4911 2011:1	-3,7845 2011:1	I(1)

$\Delta \ln L$	-11,1612*** 2009:4	-11,1628*** 2012:1	
$\ln Y$	-5,1655** 2008:2	N.A.	I(1)
$\Delta \ln Y$	-7,1114*** 2009:2	-7,8491*** 2009:2	

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade eder.

3.4. Eşbütünleşme Yaklaşımı

Analizlerde durağan olmayan seriler kullanıldığı zaman durağan seriler elde etmek amacıyla serilerin birinci ikinci üçüncü vb farkları alınır. Ancak uygulanan fark alma işlemi sayesinde serilerin geçmişte uğradığı geçici şokların etkisi ortadan kaldırılır. Ayrıca bu seriler arasındaki olası uzun süreli ilişkiler de ortadan kalkmış olur. Böylece durağanlığı sağlanan veriler kullanılarak gerçekleştirilen analizde, seriler arasındaki uzun dönemli ilişki sağlıklı olarak ortaya konulamayabilir. Bu durumda ekonomik seriler durağan değilse de bu serilerin durağan bir kombinasyonu olabilir ve böyle bir durum söz konusuysa, bu eşbütünleşme (cointegrasyon) testi ile tespit edilebilir (Tarı, 2010 s.415)

3.4.1. ARDL Sınır Testi ve Diğer Eşbütünleşme Testlerine Karşı Avantajları

Eş bütünleşme testleri modelde kullanılan değişkenlerin uzun dönemli bir ilişkiye sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Literatürde sıklıkla faydalanılan Engle-Granger (1987), Johansen (1988) eş-bütünleşme testleri ve Vektör Oto Regresif (VAR) modelinde, düzeyde durağan olmayan iki değişkenin durağan bir bileşiminin var olabileceğini savunur. Ancak değişkenler aynı düzeyde durağan olmalıdır. Bu sınırlama uygulamada zorluklara neden olduğundan Peseran ve diğ. (2001) farklı derecelerden bütünleşik değişkenler arasındaki ilişkinin elde edilmesini sağlayan ARDL yaklaşımını geliştirmişler ve bu zorluklar aşılmıştır (Kızıl ve Ceylan 2018, s.202).

Değişkenlerin durağanlığı, düzeyde I(0) ya da birinci farkta I(1) ise bile ARDL metodu uygulanabilir (Duasa, 2007; Adom vd. 2012). ARDL metodunda, durağan

olmayan ikinci dereceden I(2) bütünleşik seriler kullanılmamaktadır. Finansal zaman serileri söz konusu olduğu zaman değişkenlerin sıklıkla I(0) veya I(1) oldukları görülür. Bu sebeple ARDL metodunu uygulamak kolaylık sağlamaktadır. ARDL yöntemi tercih edildiğinde modeldeki değişkenlerin düzey değerleri kullanılabilir. Diğer yöntemlerde ise, analiz yapılırken değişkenlerin durağan hale geldikleri düzeyleri kullanılır. Bilgilerin etkin kullanılmaması nedeniyle değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiler yok olabilmektedir. ARDL yönteminin diğer bir avantajı ise uzun dönem bilgileri koruyarak Hata Düzeltme (ECM) terimini kullanılmasıdır. Böylece tanımlanmış olan uzun dönem dengesi ile verilen değişkenlerin kısa dönem etkilerini bir araya getirmektedir. Böylece, değişkenlerin hem kısa hem de uzun dönem ilişkileri değerlendirilebilir. Klasik eş-bütünleşme metotlarından farklı olarak ARDL metodunda, tüm değişkenin farklı gecikmeleri tanımlanabilir. Bu durum ARDL metoduna esneklik kazandırmıştır. Aynı zamanda, diğer eş-bütünleşme metotları örneklem büyüklüğüne karşı son derece duyarlı iken ARDL metodu küçük örneklemelerde dahi güçlü sonuçlara ulaşılmaktadır (Çeviş v.d. 2018 s.117).

Bu çalışmada, Türkiye’de dış ticaret hacmi ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmektedir. Bu amaçla kullanılacak model;

$$Y=f (K,L,FDI, TR)$$

şeklinde olup; analizde sermaye, işgücü, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret hacmi verileri kullanılmaktadır. Değişken seçiminde Belloumi (2014) çalışmasından faydalanılmıştır. Analizde kullanılan değişken tanımları aşağıdaki gibidir:

Y: GSYİH

K: Sermaye Stoku

L: İşgücü

FDI: Doğrudan Yabancı Yatırım

TR: Dış ticaret Hacmi

Δ : Değişkenlerin birinci farkı;

Uygun ARDL modelleri ise aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{n_1} \beta_{1i} \Delta Y_{t-1} + \sum_{i=0}^{n_2} \beta_{2i} \Delta K_{t-1} + \sum_{i=0}^{n_3} \beta_{3i} \Delta L_{t-1} + \sum_{i=0}^{n_4} \beta_{4i} \Delta TR_{t-1} + \sum_{i=0}^{n_5} \beta_{5i} \Delta FDI_{t-1} + \delta_0 Y_{t-1} + \delta_1 K_{t-1} + \delta_2 L_{t-1} + \delta_3 TR_{t-1} + \delta_4 FDI_{t-1} + \mu_t \quad (36)$$

Yukarıdaki denklemde Δ birinci dereceden fark operatörünü, β_0 sabit terimi, μ hata terimini, β_1 - β_5 hata düzeltme dinamiklerini temsil etmekte iken, denklemin ikinci kısmını oluşturan δ_0 katsayısından δ_4 katsayısına kadar olan kısım modeldeki değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri ifade etmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşmeyi kontrol etmek için Wald f istatistiğine dayalı ARDL yaklaşımı uygulanmıştır. H_0 hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığı yönündedir dolayısıyla şu şekilde ifade edilebilir. $H_0 : \delta_0 = \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = 0$ $H_1 : \delta_0 \neq \delta_1 \neq \delta_2 \neq \delta_3 \neq \delta_4 \neq 0$ (Najid ve Liangsheng 2017 s.528)

Değişkenler arasında uzun dönem ilişki kurulduktan ve değişkenlerin uzun dönem katsayılarını belirlendikten sonra, kısa dönem katsayıları belirlenmelidir. Değişkenler için kısa dönemli model aşağıda ifade edildiği gibi oluşacaktır. (Najid ve Liangsheng 2017 s.528)

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{n1} \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{n2} \beta_{2i} \Delta K_{t-i} + \sum_{i=0}^{n3} \beta_{3i} \Delta L_{t-i} + \sum_{i=0}^{n4} \beta_{4i} \Delta TR_{t-i} + \sum_{i=0}^{n5} \beta_{5i} \Delta FDI_{t-i} + \eta_1 ECT_{t-1} + \mu_t \quad (37)$$

Modelin kurulmasının ardından bilgi aktarma mekanizmalarında karşımıza çıkması muhtemel olan asimetrik etkileri test etmek için, Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi, asimetrik yapıya izin verir aynı zamanda normal dağılıma sahip olmayan aşırı değişkenliklere (ARCH etkisi gibi) karşı dayanıklı olan önemli değerleri üretmek için simülasyonlar kullanır. Nedensellikteki asimetrik etkiyi değerlendirirken verileri pozitif ve negatif şokların kümülatif toplamlarına dönüştürür. Y_{1t} ve Y_{2t} değişkenlerinin rastgele yürüme sürecini takip ettiğini ve ε_{1t} ve ε_{2t} değişkenlerinin beyaz gürültü sürecini takip ettiğini varsayalım:

$$Y_{1t} = Y_{1,t-1} + \varepsilon_{1t} = Y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (38)$$

$$Y_{2t} = Y_{2,t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (39)$$

Pozitif ve negatif şokların tanımlandığı yerler $\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0)$, $\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0)$, $\varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$ ve $\varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$ olarak belirtilebilir. (Lau ve Sheng 2018 s.423)

Ayrıca, her bir temel değişkenin pozitif ve negatif şokları toplu bir şekilde aşağıdaki gibi görülebilir.

$$Y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, Y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, Y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ \text{ ve } Y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (40)$$

Bileşenler arasında asimetrik nedensellik testi yapılabilir daha sonra bir vektör otoregresif modeli (VAR) uygulanabilir. Örneğin, pozitif kümülatif şoklar arasındaki nedenselliğin test edilmesi için model aşağıdaki gibi tanımlanabilir: (Lau ve Sheng 2018 s.423)

$$Y_t = v + A_1 Y_{t-1}^+ + \dots + A_p Y_{t-p}^+ + u_t^+, \quad (41)$$

$Y_t^+ = (Y_{1t}^+, Y_{2t}^+)$ değişkenlerin 2×1 vektörü, v sabit değerleri 2×1 vektörü ve u_t^+ hata terimlerinin 2×1 vektörüdür. r ($r = 1, \dots, p$) gecikme sırası için 2×2 matrix katsayısı A_j iken optimum gecikme sırası p , Hatemi-J (2008) tarafından önerilen bir bilgi kriterini en aza indirgererek belirlenir. (Lau ve Sheng 2018 s.423)

Son olarak, nedensellik olmadığı yönündeki H_0 hipotezi VAR modeli ile Wald testi istatistiği kullanılarak test edilebilir.

3.4.2. ARDL Sınır Testi ve Eşbütünleşme Sonuçları

ARDL yönteminde zaman serisinde eşbütünleşmenin olmaması halinde boş hipotez, eşbütünleşme olması halinde ise alternatif hipotez kurularak test edilmektedir. Bu hipotezlere göre; $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = 0$ ve $H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq \beta_5 \neq 0$ şeklinde ifade edilmektedir. Kurulan hipotezde model ilk olarak alternatif hipotezin doğruluğu kabul edilip tüm değişkenlerin kısıtsız yani $I(0)$, diğer durumda ise kısıtlı yani $I(1)$ olduğu kabul edilir. Eğer değişkenler arasında eş bütünleşme söz konusuysa değişkenler seviye düzeylerinde regresyona tabi tutulabilir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010). Eşbütünleşmenin varlığını değerlendirmek amacıyla modele sınır testi uygulanmalı ve bu test sonucunda elde edilen F istatistiği, alt ve üst sınır bant değerleri açısından analiz

edilmelidir. Buna göre, F istatistik değeri, üst sınır değerinin üzerindeyse H_0 hipotezi reddedilirken, alt sınır değerinin altındaysa H_0 hipotezi kabul edilir. Eğer sınır testi sonucu hesaplanan F istatistik değeri alt ve üst değerler arasında bir değer alıyorsa, bu durumda eş bütünleşmenin varlığı ile ilgili herhangi bir yorum getirilemez. Eş bütünleşmenin var olduğunu söyleyebilmek için, F istatistik değerinin üst sınır değerinin üzerinde kalması gerekir (Nkoro ve Uko, 2016).

Tablo 10. ARDL Sınır Testi ve Eşbütünleşme Sonuçları

Hesaplanan F istatistiği						
13,0599						
F istatistiğinin kritik sınır değerleri						
	10%		5%		1%	
	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)
k=4	3,03	4,06	3,47	4,57	4,4	5,72

Tablo 10’da görüldüğü üzere, hesaplanan F istatistik değeri 13,05 olarak bulunmuştur. Bu değer, kritik değer olan I(1) üst düzeyinden daha büyük olduğundan seride eşbütünleşme olmadığına dair kurulan H_0 hipotezi reddedilerek seriler arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.4.3.ARD L Modeli Uzun Dönem Analizine İlişkin Ampirik Sonuçlar

Değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu tespit edildiğinden, ilk olarak modelin uzun dönem tahmini yapılacaktır. Modelin ARDL yöntemi ile belirlenen genel tahmin sonuçları Tablo 11’de görülmektedir.

Tablo 11. ARDL Modeli Uzun Dönem Analizine İlişkin Ampirik Sonuçlar

Bağımlı Değişken: lnY				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
LNTR	0.260082	0.085654	3.036424***	0.0049

LNL	-0.349129	0.146743	-2.379186**	0.0239
LNK	0.309507	0.046881	6.601989***	0.0000
LNFDI	-0.005699	0.004996	-1.140.805	0.2630

Not: ** ve *** ifadeleri sırasıyla, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade eder.

Modelin uzun dönem sonuçları incelendiğinde, dış ticaret hacmi ve sermaye stoku artışının ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu görülür. Bunun yanında işgücü artışının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği ve doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Dış ticaret hacminin %1 oranında artması ekonomik büyümeyi %0,26 oranında artırır. Sermaye stokundaki %1'lik artış ise ekonomik büyümede %0,31 oranında artırır. İşgücünün %1 oranında artması halinde ise ekonomik büyümenin %0,34 azalacağı hesaplanmıştır. Bu durum istihdam artışı ile birlikte işgücü verimliliğinin azalıyor olması ile açıklanabilir. Verimliliğin düşük olması ise ortalama eğitim seviyesindeki yetersizlik ile ilişkili olabilir. İnsanlar iyi eğitim almaları halinde, işgücü piyasasında verimli ve değerli birer üretim kaynağı olmakta iken, iyi yetiştirilmedikleri durumda ise istihdam edilseler bile ülke ekonomisine katkıları sınırlı olmaktadır.

İstihdam artışının hangi sektörde gerçekleşmiş olduğu da ekonomik büyüme için önemlidir. Örneğin istihdam artışı eğer ağırlıklı olarak tarım sektöründe ise ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nispeten az olacakken; istihdam artışı eğer hizmet sektöründe ise büyüme üzerindeki etkisi daha fazla olacaktır. Dolayısıyla işgücü artışı ile ekonomik büyüme arasındaki negatif yönlü ilişki verimsiz sektörlerde çalışmakta olan kişilerin yoğunluğu ile de açıklanabilir.

3.4.4.ARD L Modeli Kısa Dönem Analizine İlişkin Ampirik Sonuçlar

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkileri ifade eden Hata Düzeltme Modeli (ECM) tahmin sonuçları ise Tablo 12'de sunulmaktadır. Hata düzeltme mekanizmasını tanımlayan tablo incelendiğinde, hata düzeltme teriminin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ifade

etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de incelenen örneklem boyunca dış ticaret hacminden büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik bulgusuna ulaşılmaktadır.

Tablo 12. Hata Düzeltme Modeli (ECM) Tahmin Sonuçları

Case 5: Unrestricted Constant and Unrestricted Trend

Bağımlı Değişken $\Delta \ln Y$				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
CointEq(-1)*	-0.812851	0.094488	-8.602681***	0.0000

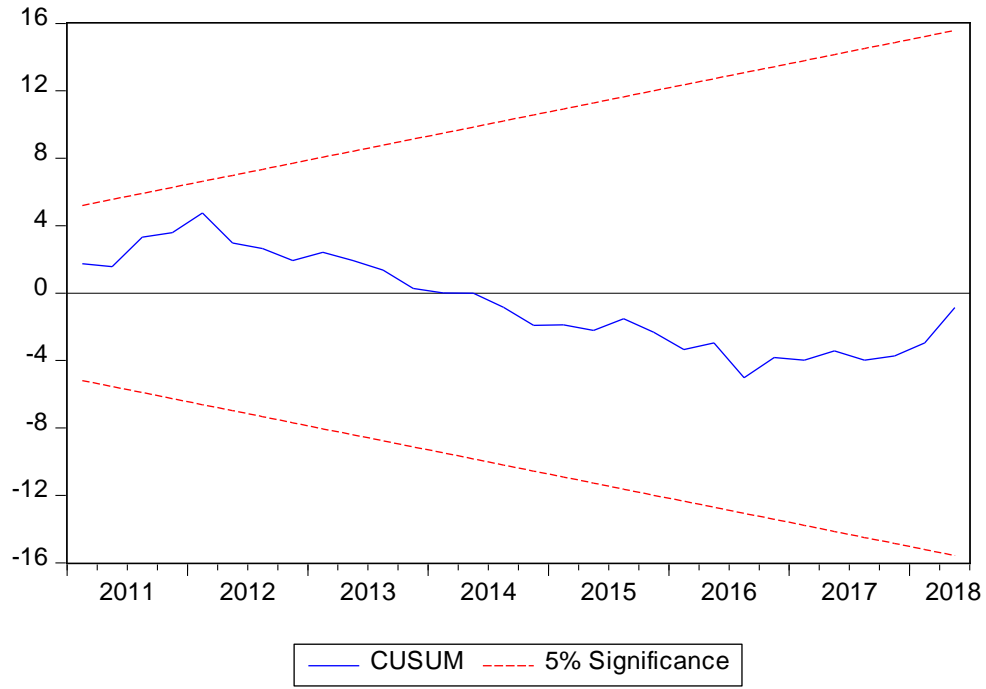
Not: * ifadesi %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

ECM tahminine göre kısa dönemde hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Buna göre dış ticaret hacmi, işgücü, sermaye stoku ve doğrudan yabancı yatırım değişkenlerinden kaynaklanan şokların %81’i bir dönemde giderilmekte ve sistem tekrar uzun dönem dengesine yakınsamaktadır.

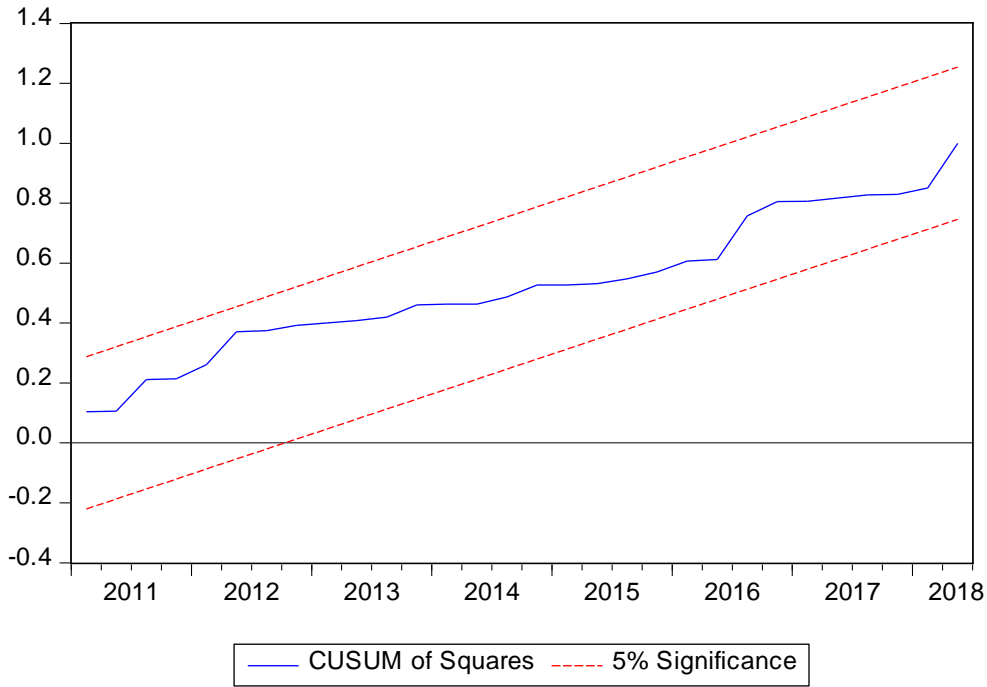
3.4.5. CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

ARDL modellerinde uzun ve kısa dönem katsayılarının istikrarının tespitinde Brown vd. (1975) tarafından geliştirilmiş olan CUSUM ve CUSUMQ testlerinden faydalanılmaktadır. CUSUM testi, n gözlem kümesinin kümülatif hata terimlerine göre ve %5 anlamlılık düzeyindeki güven aralığında uzun ve kısa dönem katsayılarının grafiklerini sunar. Böylece regresyon katsayılarında yapısal kırılma olup olmadığı belirlenmiş olur. Elde edilen grafikte CUSUM değerlerinin alt veya üst güven sınırlarından birini keserse “Yapısal kırılma yoktur.” hipotezi reddedilir ve regresyonda yapısal kırılma olduğu ortaya konmuş olur. Aynı zamanda sınırın kesildiği yer yapısal kırılma noktası olarak tespit edilir. Ancak, CUSUM değerleri sınırları kesmeyerek sınırlar arasında yer alırsa “Yapısal kırılma yoktur” hipotezi kabul edilir.

Şekil 6. CUSUM Test Sonuçları

Şekil 7. CUSUMQ Test Sonuçları

Uygulanan CUSUM testi sonucu Şekil 6'da ve Şekil 7'de yer almaktadır. Görülen kırmızı çizgiler kritik sınırları ifade etmektedir. Kırmızı çizgiler arasındaki mavi çizgi ise modelin stabil olduğunu ifade eder. Grafik incelendiğinde modelin artıklarının sınırlar içinde olduğu ve serilerin kararlı olduğu, herhangi bir yapısal değişimin olmadığı ve istikrarlı bir şekilde seyrettiği görülebilir. ARDL sınır testi hesaplanan uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu ve kırılmayı ifade etmek üzere herhangi bir yapay değişken kullanılmadan modelin tahmin edilebileceğini ortaya koyar (Akel ve Gazel, 2014:36).

Tablo 13. Diagnostik Test Sonuçları

Ramsey Reset Testi :	Prob.F (1.307288)	prob 0,2622
Breusch-Godfrey Ardışık Bağımlılık LM Test	Prob.F(2,28)	prob 0,5766
Değişen varyans Testi:Breusch-Pagan-Godfrey	Prob.F(14,30)	prob.0,5835

Modelde otokorelasyonun varlığını belirlemek amacıyla Breusch-Godfrey LM testi kullanılmış ve otokorelasyon yok şeklindeki boş hipotez kabul edilmiştir.

Modelde değişen varyansın olup olmadığını belirlemek için Breusch-Pagan-Godfrey testi yapılmış ve modelde değişen varyansa rastlanmamıştır.

Kullanılan modelde tanımlama hatası olup olmadığını tespit etmek amacıyla Ramsey Reset Testi yapılmış olup, tanımlama hatası olmadığı yönünde sonuç elde edilmiştir.

3.5.Asimetrik Nedensellik Testi ve Sonuçları

Değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin araştırılma amaçları şu şekilde sıralanabilir : (Işığıçok,1994)

- 1-Model kurma aşamasında hangi değişkenin bağımlı, hangilerinin bağımsız olduklarının tespit edilmesi,
- 2-Bir değişkende bugünkü dönemde oluşan bir değişme etkisinin kaç dönem öncesine kadar dayanacağını belirlenmesi,
- 3- X_t ve Y_t iki zaman serisi olmak üzere Y_t gibi bir değişkenin gelecek dönem değerlerinin sadece kendi geçmiş değerleri ile mi daha iyi öngörüleceğinin belirlenmesi
- 4- Değişkenlerin modellenmesinde ilişkilerin yönünün belirlenmesi,
- 5-Mevcut verilere dayanarak X_t ve Y_t 'nin gelecek dönemlerdeki değerlerinin öngörülmesinde nedensellik testleri kullanılır.

Değişkenler arasındaki nedenselliğın tespit edilmesi amacıyla geliştirilen ilk test Granger (1969) testidir. Daha sonra geliştirilen Haugh (1972), Sims (1980), Toda Yamamoto (1995), Hacker-Hatemi-J (2006), Hatemi-J (2012) testlerinin çoğu Granger nedenselliğine dayanmaktadır.

Akerlof (1970), Spence (1973) ve Stiglitz (1974) ise pozitif ve negatif şokların nedenselliği farklı şekilde etkileyebileceklerini ortaya koyan çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Değişkenlerin pozitif veya negatif etkilerinin sakladığı asimetrik ilişki, değişkenler arasında söz konusu olabilir. Ekonomik veriler şoklara birlikte

karşılık verdiklerinde eşbütünleşik olurlar, şoklara ayrı karşılık verdiklerinde ise eşbütünleşme yoktur.

İlk kez Granger ve Yoon (2002) tarafından pozitif ve negatif şoklar arasındaki ilişkinin, değişkenler arasındaki ilişkiden farklı olabileceği ileri sürülmüştür. Granger ve Yoon (2002) serilerin şoklara beraber tepki vermeleri halinde aralarında bir eşbütünleşme ilişkisi olamayacağını belirtip, serilerin aynı tür şoklara beraber tepki verebileceklerini ifade etmiştir. Granger ve Yoon (2002) veriyi birikimli pozitif ve negatif değişimlerine ayırıştırıp bu parçalar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir. Hatemi-J (2012) ise Granger ve Yoon (2002) yaklaşımını nedensellik testi için geliştirmiştir. Bu asimetrik nedensellik testinde, Granger ve Yoon (2002) eşbütünleşme analizinde olduğu gibi serilerin dinamiğini ortaya koymak ve geleceğe yönelik tahminleri geliştirmeye imkân verecek yapıyı bulmak amaçlanmaktadır. Hatemi-J(2012) asimetrik nedensellik analizinde modele ilave edilecek ek gecikme uzunluğunun belirlenmesi mümkün olduğu gibi Wald test istatistiği için kritik değerleri de elde edilir (Yıılancı ve Bozoklu, 2014: 213-215.)

Vektör hata düzeltme modeline bağlı olarak meydana çıkan nedenselliğin kaynağının belirlenmesi amacıyla, açıklayıcı değişkenlerin bütün katsayılarına Wald testi uygulanır. Aynı zamanda hata düzeltme terimlerinin katsayılarına uygulanan t testi sonuçlarının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Uygulanan Wald testi sonucunda açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının grup olarak F istatistiğine göre istatistiki olarak anlamlı olması halinde veya hata düzeltme terimlerinin katsayılarının t istatistiğine göre anlamlı olması halinde nedensellik söz konusudur.

Tablo 14. Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

H ₀ Hipotezi	Wald İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
LnK ⁺ →LnY ⁺	5,923 (0,115)	20,199	11,613	8,718
LnK ⁺ →LnY ⁻	2,773 (0,428)	18,659	10,784	8,018
LnK ⁻ →LnY ⁺	2,746 (0,432)	22,610	12,328	9,120
LnK ⁻ →LnY ⁻	33,099 (0,0000)***	30,800	16,030	12,372
LnL ⁺ →LnY ⁺	5,232 (0,022)**	8,328	4,470	3,074
LnL ⁺ →LnY ⁻	0,416 (0,519)	8,802	4,688	3,098
LnL ⁻ →LnY ⁺	0,926 (0,336)	8,482	4,394	2,961
LnL ⁻ →LnY ⁻	0,123 (0,726)	10,226	4,715	3,023
FDI ⁺ →LnY ⁺	1,519 (0,218)	8,621	4,670	3,08
FDI ⁺ →LnY ⁻	0,664 (0,717)	13,340	7,600	5,652
FDI ⁻ →LnY ⁺	5,691* (0,058)	13,710	7,778	5,657
FDI ⁻ →LnY ⁻	15,627** (0,004)	27,822	15,288	11,099
TR ⁺ →LnY ⁺	0,360 (0,549)	8,699	4,448	3,038
TR ⁺ →LnY ⁻	14,536** (0,002)	17,865	10,399	7,637
TR ⁻ →LnY ⁺	5,130 (0,163)	27,549	15,439	11,497
TR ⁻ →LnY ⁻	13,011* (0,071)	28,376	15,027	11,237

Sermaye birikimi, belirli bir dönemde mal ve hizmet üretme kapasitesi olup verimlilikte artış sağlaması sebebiyle ülkenin refah artışına ve ekonomik büyümesine

önemli katkılar sağlamaktadır. Sermaye birikimi ya da sermaye stoku kavramı içerisinde fabrika, makine ve teçhizat, binalar, yollar, barajlar gibi altyapı unsurları dâhil edildiği gibi konut yatırımları da eklenmektedir. Ekonomik analizlerde sermaye birikimi; üretim sürecinde faydalanılan fiziki varlıkların değeridir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular sermaye birikimi ile ekonomik büyüme arasındaki teorik ilişkiyi destekler nitelikte olup, %1 anlamlılık düzeyinde, sermaye stokundaki azalış GSYİH'daki azalışın granger nedeni olduğunu ortaya koymaktadır.

İşgücü ile ilgili elde edilen bulgulara göre %5 anlamlılık düzeyinde işgücündeki artış GSYİH'daki artışın granger nedenidir. İşgücü artarken ekonomik büyüme artmaktadır. Daha ileri boyutta işgücüne katılım oranının düşük olması halinde çıktı açığı oluşabilir. Verimliliğin sabit kaldığı ve işgücüne her bir katılımın istihdama dönüştüğü durumda çıktının büyüme oranını emek arzının büyüme oranı belirler. GSYİH'nın büyüme oranı işgücünün büyüme oranından daha az olursa, işgücünün istihdamı azalır. Buna karşın, GSYİH artışı işgücünün büyüme oranını aştığında işsizlik oranı uzun dönemde düşer. İşsizlik, sürdürülebilir büyüme hızına ulaşılmasında en büyük engeldir.

2002 sonrası dönemde Türkiye'de büyümeden çok enflasyon hedeflemesi öncelikli olmuştur. Özellikle genç işsizlik oranlarının ortalama işsizlik oranının üzerinde olduğu için büyüme konusuna daha çok önem verilmesi gerekmektedir. 2011-2014 yılları arasındaki dönemde işsizlik oranları tek haneli iken, 2015 yılından sonra tekrar çift haneye yükselmiştir. Bu durumun oluşmasında istihdam artışının işgücü artışının gerisinde kalması neden olmuştur. 2017 yılında ekonomik büyüme performansının yüksek olması, istihdam seferberliğinin yürürlüğe girmesi ve istihdam konusunda teşviklerin uygulanması işgücü piyasasını olumlu yönde etkilemiş sonuç olarak istihdam edilenlerin sayısı artmıştır. 2016 yılında %10,9 olan işsizlik oranı, 2017 yılında da aynı seviyede devam etmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili elde edilen analiz sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlardaki azalış %10 anlamlılık düzeyinde GSYİH'daki artışın granger nedenidir. Bu durumun sebebi, Türkiye'ye giriş yapan doğrudan yabancı yatırımların yönlendirildiği sektör ile ilgili olabilir. Doğrudan yabancı yatırımların

ekonomik büyümeye etkisinin ortaya konması için, yatırımların sektörel olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların hizmet sektörüne yönlendirilmesi halinde etkisini kısa dönemde göstermekte, ancak direkt olarak üretime katılmadığından büyüme üzerindeki etkisi diğer sektörlerle karşılaştırıldığında daha az olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım geldiği ülke bakımından değerlendirildiğinde faydası en yüksek olan yatırımların imalat sektörüne yönelik olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu tür yatırımlarla birlikte teknolojik yenilikler de gelmektedir ve bu durum sektörün gelişmesini ve rekabet ortamının artmasını sağlayarak ara mal veya yatırım malı üretilmesine katkıda bulunmakta ve ülkenin ithalata bağımlılığını azaltmaktadır. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlardan katkı elde edilmesi için reel sektörde kullanılması gerekmektedir. Hatta ülkenin büyümesi için öncelikli sektörlerin tespit edilerek yabancı yatırımcıların ilgili sektörlerle kanalize edilmesi gerekmektedir.

Dış icarete yaşanan artış %5 anlamlılık seviyesinde GSYİH’deki azalışın granger nedenidir. Elde edilen bulgu, ekonomi yazınında bulunan dış ticaretin ekonomik büyümeye neden olacağı yönündeki pek çok teori ile örtüşmemektedir. Bu durumun sebebi ekonomik büyüme için son derece gerekli olan tasarrufun Türkiye’de sınırlı olmasıdır. Türkiye ekonomisinin yaşadığı tasarruf açıklarını genellikle yabancı fon girişleri sayesinde dengelediği gözlenmektedir. Aynı zamanda yurt dışından sağlanan bu fonların döviz kazandıran alanlarda değerlendirilmediği, dış ticarete konu olmayan inşaat sektörü gibi alanlara kanalize edildiği göze çarpmaktadır. Bu sebeple Türkiye’de elde edilen ekonomik büyüme daha ziyade dış ticarete konu olmayan alanlarda gerçekleşmektedir.

Döviz kurunun nispeten ucuz olduğu bir dönemde fon girişlerinin gerçekleşmesi nedeniyle daha da ucuzlayan döviz kuru ihracatı olumsuz etkilenmiştir. Türkiye ekonomisi büyüme için yabancı kaynaklı fonlara ihtiyaç duyarken aynı zamanda ihracatı da döviz kuruna duyarlı ürünlerden oluşmaktadır.

Türkiye’de özellikle ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin sağlanması için yapısal değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Yapısal değişimlerle teknoloji ve sermaye yoğun ürünlerin ihracatının daha fazla olması ve ihracatın katma değer yaratması, ekonomik büyümeye destek olması, döviz kazanılması, cari açık

sorununun önüne geçilmesi hedeflemektedir. Bu yolla ülkedeki tasarruf açığının önüne geçilebilir ve finansal kırılganlık azaltılabilir.

Cari açık ekonomik büyümenin önündeki en büyük engellerden birisi olmasının yanında dış borçlanmayı gerekli kılar. Dış borçlanma ile sağlanan kaynaklar üretimi veya verimliliği arttırıcı şekilde kullanılmaz ise cari açığın finansmanında yaşanan sorunlar ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine sebep olacaktır. Bu bağlamda ara mallarının ülkede üretilmesinin teşvik edilmesi ve aramalı üreten yerli endüstrilere destek verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında teknoloji ve sermaye yoğun ürünlerin ihracattaki payının arttırılması ve firmaların ucuz ve kaliteli mal üretmeleri ve yurtdışında rekabet edilebilecek bir seviyeye gelmeleri gerektiği önerilmektedir. Bunu sağlamak amacı ile ihracat yapan firmaların desteklenmesi izlenebilecek politikalaradır.

Asimetrik nedensellik test sonuçlarından elde edilen bulgular Türkiye'deki ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik olarak daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalardan farklılık göstermektedir. Sözü edilen çalışmalarda dış ticaret hacmi değişkeni yerine genelde ihracat değişkeninin kullanıldığı görülse de bu farklılık temel olarak ekonometrik analiz yönteminden kaynaklanmaktadır. Literatür taraması kısmında da görüleceği gibi, daha önceki çalışmalarda asimetrik nedensellik yöntemi kullanılmamıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkının kullanılan yöntem olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, sanayi devriminden itibaren iktisatçıların ilgisini çeken önemli konular arasındadır. 19. Yüzyılda Smith'le başlayan ve klasik görüşle devam eden serbest dış ticaret anlayışı, piyasa rekabeti ve uzmanlaşma olgularını öne çıkararak dış ticarete yeni bakış açıları kazandırmıştır. Klasik iktisatçılara göre, dış ticaret sayesinde, ülkeler kaynaklarını en verimli olduğu sektörlerde değerlendirmektedirler. Bu sebeple toplam verimliliğin artması için bu durumun dünya geneline yayılması gerektiğini savunurlar.

Gelişmiş ülkeler 20. Yüzyıl ortalarına kadar yüksek ekonomik büyüme elde etmişlerdir. Ekonomik büyüme performanslarının bu denli yüksek olmasında dış ticaretin olumlu etkisi dikkat çekmiştir. Dış ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki olumlu etkisinin sadece uzmanlaşma ile sınırlı olmadığı; bunun yanında ihracat sayesinde teknoloji transferi sağlandığı, aynı zamanda rekabetten doğan gelişme ile uzun vadede ülkenin kazançlarının çok daha fazla olduğu savunulmuştur. Dış ticaret hakkındaki yeni görüş, artık dış ticaretin ekonomik büyümenin motoru olduğu yönünde değişmiştir.

Ancak 20. yüzyılda birçok gelişmekte olan ülke, dış ticarete dayalı büyüme stratejisi uygulamasına rağmen hedefledikleri büyüme sonuçlarını elde edemeyince; dış ticaret hakkındaki bu olumlu görüşler sorgulanmaya başlanmıştır. 19. yüzyılda dış ticaret ile büyüyen ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları ihraç ederek elde ettikleri gelirleriyle sanayilerini geliştirdikleri ve yatırımlarını arttırdıkları bu sayede büyüdükleri iddia edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelere ithalat yapmaları yerine, tükettikleri ürünü yurt içinde üretip ithalat yoluyla yurtdışına giden kaynakları sınırlamaları tavsiye edilmiştir. Zaman içerisinde ara malı ve yatırım malı üretimine geçmeleri gerektiği savunulmuştur.

20. Yüzyılın ikinci yarısında ithal ikameye dayalı büyüme politikaları uygulayan ülkeler bu politikanın kolay basamağı niteliğindeki tüketim malı üretimini ülkelerinde gerçekleştirip, sonraki basamak olan daha sermaye yoğun ve daha ileri düzeyde teknoloji kullanılarak üretilen yatırım ve ara mallarının ülkelerinde üretilmesi konusunda sıkıntılar yaşamışlardır. Bununla birlikte Asya kaplanları şeklinde tabir

edilen Güneydoğu Asya ülkelerinin dış ticarete dayalı büyüme stratejisi ile başarı elde etmeleri iktisatçıları dış ticaret ile ilgili yeni fikirler üretmek zorunda bırakmıştır. Günümüzde ihracat artışının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu genel kabul görmektedir. Ancak 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşanan deneyimin, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklılaştığı gözlemlenmektedir. Sonuç olarak ihracat artışının doğrudan ekonomik büyüme yaratması için, ekonomide bir yapısal değişiklikle birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir.

Çalışmanın temel amacı, Türkiye’de dış ticaret hacmi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konmasıdır. Diğer çalışmalardan ayrılan özellikleri kurulan modele dahil edilen değişkenler, bu değişkenlerin güncel olması ve tercih edilen ekonometrik yöntemlerdir. İlk olarak büyüme teorileri ve dış ticaret kuramları tarihsel olarak açıklanmış; ardından dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen yerli ve yabancı çalışmaların bir kısmına yer verilmiştir. Sonrasında Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikaları ve ekonomik büyüme bağlantısını incelemek amacıyla, tarihsel bir seyir izlenerek 1923’ten günümüze alınan kararlar ve etkileri tablolar yardımıyla açıklanmıştır.

Tezin uygulama bölümünde ise ilk olarak çalışmada kullanılan serilerin durağanlık düzeylerini tespit etmek için Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF) ve Zivot Andrews yapısal kırılmalı birim kök testleri ve eşbütünleşme analizi için ARDL metodu uygulanmıştır. Ardından nedensellik analizi için Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Dış ticaret hacmi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için kurulan modelde, bağımlı değişken olarak GSYİH, bağımsız değişken olarak ise sermaye stoku, işgücü, doğrudan yabancı yatırım ve dış ticaret hacmi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşmeyi kontrol etmek için Wald f istatistiğine dayalı ARDL yaklaşımı uygulanmıştır. Seriler arasında %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu tespit edilmesinin ardından, değişkenlerin uzun dönem tahmini yapılmıştır. Yapılan uzun dönem analizde dış ticaret hacmi ve sermaye stoku artışının ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkisi

olduğu görülmüştür. Bunun yanında işgücü artışının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği ve doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Dış ticaret hacminin %1 oranında artması ekonomik büyümeyi %0,26 oranında artırır. Sermaye stokundaki %1'lik artış ise ekonomik büyümede %0,31 oranında artırır. İşgücünün %1 oranında artması halinde ise ekonomik büyümenin %0,34 azalacağı hesaplanmıştır. Bu durum istihdam artışı ile birlikte işgücü verimliliğinin azalıyor olması ile açıklanabilir. Verimliliğin düşük olması ise ortalama eğitim seviyesindeki yetersizlik ile ilişkili olabilir. İnsanlar iyi eğitim almaları halinde, işgücü piyasasında üretken olurlarken, iyi yetiştirilmediklerinde ise istihdam edilseler bile ülke ekonomisine katkıları sınırlı olmaktadır. İstihdam artışının hangi sektörde gerçekleşmiş olduğu da ekonomik büyüme için önemlidir. Örneğin istihdam artışı eğer ağırlıklı olarak tarım sektöründe ise ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nispeten az olacakken; istihdam artışı eğer hizmet sektöründe ise büyüme üzerindeki etkisi daha fazla olacaktır. Dolayısıyla işgücü artışı ile ekonomik büyüme arasındaki negatif yönlü ilişki verimsiz sektörlerde çalışmakta olan kişilerin yoğunluğu ile de açıklanabilir.

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkileri ifade eden hata düzeltme modeli tahmin sonuçları hata düzeltme teriminin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'de incelenen örneklem boyunca dış ticaretten büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik bulgusuna ulaşılmaktadır. ECM tahminine göre kısa dönemde hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Buna göre dış ticaret hacmi, işgücü, sermaye stoku ve doğrudan yabancı yatırım değişkenlerinden kaynaklanan şokların %81'i bir dönemde giderilmekte ve sistem tekrar uzun dönem dengesine yakınsamaktadır.

Uygulanan ARDL modelinde uzun ve kısa dönem katsayılarının istikrarının tespitinde Brown vd. (1975) tarafından geliştirilmiş olan CUSUM ve CUSUMQ testlerinden faydalanılmıştır. Modelin artıklarının sınırlar içinde olduğu ve serilerin kararlı olduğu, herhangi bir yapısal değişimin olmadığı ve istikrarlı bir şekilde seyrettiği görülmüştür. ARDL sınır testi hesaplanan uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu ve kırılmayı ifade etmek üzere herhangi bir yapay değişken kullanılmadan modelin tahmin edilebileceğini ortaya koymuştur.

ARDL sınır testinin tamamlanmasının ardından asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Sırasıyla sermaye stoku, işgücü, doğrudan yabancı yatırım ve dış ticaret hacmi değişenlerinin her birinin ekonomik büyüme ile arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Analizde kullanılan sermaye stoku kavramı belirli bir dönemde mal ve hizmet üretme kapasitesi ile ilgili olup; içerisine fabrika, makine ve teçhizat, binalar, yollar, barajlar gibi altyapı unsurları dahil edildiği gibi konut yatırımları da eklenmektedir. Sermaye stoku verimlilikte artış sağladığı için, ülkede refah artışına ve ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlayabilir. Analizden elde edilen bulgular sermaye birikimi ile ekonomik büyüme arasındaki teorik ilişkiyi destekler niteliktedir. %1 anlamlılık düzeyinde, sermaye stokundaki azalış GSYİH'daki azalışın granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İşgücü ile ekonomik büyüme arasındaki asimetrik nedensellik analiz sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde işgücündeki artış GSYİH'daki artışın granger nedenidir. İşgücü artarken ekonomik büyüme artmaktadır. İşgücüne her bir katılımın istihdama dönüştüğü durumda, üretkenlik sabit ise çıktının büyüme oranını emek arzının büyüme oranı belirler. GSYİH'da elde edilen büyüme oranı işgücünün büyüme oranından daha az olursa, işgücünün istihdamı azalır. İşsizlik, Türkiye ekonomisinde iyileştirilmesi gereken konulardan biridir. 2002 sonrasında Türkiye'de büyümeden ziyade enflasyon hedeflemesine öncelik verildiğinden istihdam oranlarında istenen noktaya ulaşamamıştır. 2011-2014 yılları arasındaki dönemde işsizlik oranları tek haneli iken, 2015 yılından sonra tekrar çift haneye yükselmiştir. Bu durumun oluşmasında istihdam artışının işgücü artışının gerisinde kalması neden olmuştur. 2017 yılında yüksek ekonomik büyüme performansı elde edilmesi ve istihdam seferberliğinin yürürlüğe girmesi işgücü piyasasını olumlu yönde etkilemiş, sonuç olarak istihdam edilenlerin sayısı artmıştır. 2016 yılında %10,9 olan işsizlik oranı, 2017 yılında da aynı seviyede devam etmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlardaki azalış %10 anlamlılık düzeyinde GSYİH'daki artışın granger nedenidir. Bu durumun sebebi, doğrudan yabancı yatırımların değerlendirildiği sektör ile ilgili olabilir. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkilemesi için, yatırımların sektörel olarak değerlendirilmesi

gerekmektedir. Sözü edilen yatırımlar hizmet sektöründe değerlendirilirse sonuçlar kısa dönemde kendisini göstermektedir. Ancak yatırımlar doğrudan üretime dâhil olmadığından büyüme üzerindeki etkisi diğer sektörler göre daha az olmaktadır. İmalat sektörüne doğrudan yabancı yatırım yapılırsa, ekonomik büyüme için en yüksek faydayı sağladığı görülür. Çünkü bu tür yatırımlar beraberinde teknolojik yenilikleri de getirmektedir. Teknolojik yenilikler sektörün gelişmesini ve rekabet ortamının artmasını sağlayarak ara mal veya yatırım malı üretilmesine katkıda bulunmakta ve ülkenin ithalata bağımlılığını azaltmaktadır. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlardan en yüksek faydanın elde edilmesi için reel sektörde kullanılması gerekmektedir. Hatta ülkenin büyümesi için öncelikli sektörler belirlenerek yabancı yatırımcıların ilgili sektörler yönlendirilmesi gerekmektedir.

Dış ticaret hacmi ve ekonomik büyüme arasındaki asimetric nedensellik analiz sonuçlarına göre dış ticaret hacminde yaşanan artış %5 anlamlılık seviyesinde GSYİH’deki azalışın granger nedenidir. Elde edilen bulgu, dış ticaretin ekonomik büyüme için önemli olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. 1980 sonrasında Türkiye’de ithal ikamesine bağlı sanayileşme stratejisi yerini ihracata dayalı sanayileşme stratejisine bırakmıştır. Bu süreç sonrasında Türkiye’de ithal edilmek zorunda olunan birçok ara ve yatırım malı, üretimde kullanılmakta ve bu sayede artan çıktı ihracata sevk edilmektedir. Bu bağlamda ara mallarının ülkede üretilmesinin teşvik edilmesi ve aramalı üreten yerli endüstrilere destek verilerek ithalatın yapısı değiştirilmelidir.

İthalat yapısının değiştirilmesinin yanında dış ticaret hacminin ekonomik büyümeye yol açması için ihracatta da bir takım iyileştirmeler elde edilmelidir. Ülkemizin ihracatının yarıya yakını AB üyesi ülkelere yönelik olduğu göz önüne alınırsa, bu ülkeler ile dış ticaretimizi şekillendiren Gümrük Birliği anlaşmasının güncellenmesi ile dış ticaret hacmi artışının ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesi sağlanabilir.

Ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin sağlanması için ihracatımızda da bir takım yapısal değişimlere ihtiyacı vardır. Yapısal değişimlerle teknoloji ve sermaye yoğun ürünlerin ihracatının daha fazla olması ve ihracatın katma değer yaratması, ekonomik büyümeye destek olması, döviz kazanılması, cari açık

sorununun önüne geçilmesi hedeflenmelidir. Bu yolla ülkedeki tasarruf açığının önüne geçilebilir ve finansal kırılganlık azaltılabilir.

Cari açık ekonomik büyümenin önündeki en büyük engellerden birisi olmasının yanında dış borçlanmayı gerekli kılar. Dış borçlanma ile sağlanan kaynaklar üretimi veya verimliliği arttırıcı şekilde kullanılmaz ise cari açığın finansmanında yaşanan sorunlar ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine sebep olacaktır. Bu bağlamda ara mallarının ülkede üretilmesinin teşvik edilmesi ve aramalı üreten yerli endüstrilere destek verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında teknoloji ve sermaye yoğun ürünlerin ihracattaki payının arttırılması ve firmaların ucuz ve kaliteli mal üretmeleri ve yurtdışında rekabet edilebilecek bir seviyeye gelmeleri gerektiği önerilmektedir. Bunu sağlamak amacı ile ihracat yapan firmaların desteklenmesi izlenebilecek politikalaradır.

KAYNAKLAR

- Abel A.B ve Bernanke B.S. (1998). *Macroeconomics*. Wesley Publishing Company. USA: Addison Wesley Publishing Company.
- Acar Y. (1995). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*. Vipaş Yayınları. Bursa.
- Adom P.K., W. Bekoe ve S.K.K Akoena (2012). “Modeling Aggregate Domestic Electricity Demand in Ghana: An Autoregressive Distributed Lag Bounds Cointegration Approach”, *Energy Policy*, (42), 530-537
- Afxentiou P.ve Apostolos S. (2000). “Output Growth And Variability Of Export And Import Growth: International Evidence From Granger Causality Tests”, *The Developing Economics* 38, 141–163.
- Aghion P. ve P. Howitt (1998). *Endogenous Growth Theory* MIT Press, Cambridge. London
- Akel V. ve Gazel S. (2014). Döviz Kurları ile BİST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünlüşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 44, s.36.
- Aktaş R. (2016). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Analizleri, *Uluslararası Ticaret ve Finansman*, Gazi Kitabevi, s.3-20.
- Alimi S. R. ve Muse, B. (2013). “Export - Led Growth or Growth – Driven Exports? Evidence from Nigeria”. *British Journal of Economics, Management and Trade*. 3(2). 89-100
- Alkan M. ve Bakkal S. (2011). *2008 Finansal Krizi ve Bu Dönemde Bankacılık Sektörünün Kâr Etme Nedenleri*, Hiperlink Yayınlar:32, 1. Baskı, Ekim 2011, İstanbul.
- Alkın E. (1992). *Gelir ve Büyüme Teorisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Al Mamun K.A. ve Nath H.K (2005). “Export-Led Growth İn Bangladesh: A Time Series Analysis”. *Applied Economics Letters*, 12: 361-364.
- Aras O. N. (2010). “Türkiye’ye Makro Ekonomik Etkileri Bakımından 2008 Küresel Krizi”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt:47, Sayı:550.
- Argın N. ve Bakkalcı A. C. (2011). *Türkiye’nin Dış Ticaret Tarihi* Ekin Yayınevi İstanbul
- Atalay A. (2007). “Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi” *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review* 7(1) s.s. 337–362
- Atamtürk B. (2007). “Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları” *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* ,22 (1) 89-103

- Ateş S. (1998). *Yeni İçsel Büyüme Teorileri Ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.4.
- Atılğan H. (2004). “*Vergilemenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye’deki Durumunun Analizi*” T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, s.28
- Aydoğan, M. (2002). *Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma* Umay Yayınları. Ankara
- Baldwin R. E. (1972). *Economic Development and Growth*. Second Edition John Wiley and Sons. Canada
- Balmumcu Ö. (2010). “Mortgage Krizinden Türkiye’nin Krizine Giden Süreçte Keynesyen Politikaların Hatırlanışı”, *Finans Politik ve Ekonik Yorumlar Dergisi*, Cilt:47, Sayı:540.
- Barro R.J. ve Xavier S. (2004). *Economic Growth*. The MIT Press Cambridge. London.
- Bayrak M. ve Kanca O. C. (2013). “Türkiye’de 1970- 2011 yılları arasında oluşan ekonomik ve siyasi gelişmelerin seyri” *Akademik Bakış Dergisi*, 35(0), 1-20.
- Belloumi M. (2014). “The relationship between trade, FDI and economic growth in Tunisia: An application of autoregressive distributed lag model” *Economic Systems* (38) p.269-287
- Berber M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi. Trabzon
- Borotav K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. 7. Basım, İmge Kitap Evi, 86 Ankara
- Buluş A. (2003). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri* Tablet Kitabevi. Konya
- Bulut M. (2006). *IMF: Yapısı, Etkileri ve Sonuçları*. Çizgi Kitabevi. Konya
- Burns A.F. Mitchell W. C. (1946). “*Measuring Business Cycles*” Published NBER Book Series Studies in Business Cycles
- Büyük S.S. (2003). Beş Farklı Türkiye. *Capital Dergisi*, 24
- Büyükerşen Y (1991) *İktisada Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Caves R.E. Frankel J.A ve Jones R.W(1999) “*International Economics*”, Addison-Hesley, USA
- Chen H. (2009). “A Literature Review on the Relationship between Foreign Trade and Economic Growth” *International Journal of Economics and Finance* Vol.1 No.1 s.128

- Chow, P. (1987). "Causality Between Exports Growth And Industrial Development"
Journal Of Development Economics, 28, 265-276
- Coe, D., Helpman, E. ve Hoffmaister, A. (1997). North-South R&D Spillovers.
Economic Journal 107: 134-149.
- Cohen D. ve Prusak L. (2001). "In Good Company: How Social Capital Makes Organizations Work" Harvard Business School Press *Ubiquity* Volume 2001 Article No. 3
- Çakmak Ö.(2006). "Türkiye ile Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere Arasında İmalat Endüstrisinde Endüstri-İçi Ticaretin Yapısı: 1991-2004", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Yıl:2, Sayı:1, 3:30-4
- Çetin C. A. (2010). "Küresel Finansal Krizin Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkilerinin Analizi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt:47, Sayı:546.
- Çeviş İ. Ceylan R ve Yayla N. (2018). "AB Borç Krizinin Türkiye Ekonomisini Etkileme Kanallarının Karşılaştırmalı Üstünlüğü", *Sosyoekonomi*, Vol. 26(36), 103-124.
- Çoban Y. (2007).*Türkiye Ekonomisi*, İkinci Sayfa Yayınevi, İstanbul
- Danacı M.C. ve Uluyol O. (2010). "En Son Yaşanan Finansal Krizin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin İşletmeler Bazında Değerlendirilmesi ve Bir Örnek Olay" *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-1 : Küresel Krizler ve Ekonomik Yerleşim* (2010) 15-16
- Demir E. vd. (2008). *İhracat Yönelimli Yabancı Yatırım Ortamı: Karşılaştırmalı Bir Analiz ve Politika Önerileri*, İTO yayını Yayın No: 12
- Duasa J. (2007). "Determinants of Malaysia Trade Balance: An ARDL Bound Testing Approach", *Global Economic Review*, 36(1), 89-102.
- Eğilmez M. ve Kumcu E. (2015). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması* (20. Baskı). Remzi Kitabevi. İstanbul
- Ekanayake E.M.(1999). "Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error-Correction Models", *Journal of Economic Development*, No.44
- Eren A.(2010). *Türkiye Ekonomisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa
- Finch D. ve C Michalopoulos (1988). "Development, Trade, and International Organizations". In A. O. Krueger ed. *Development with Trade*. San Francisco, CA: ICS Press
- Frankel A.J. ve Romer D. (1999). "Does Trade Cause Growth?" *The American Economic Review*, Vol. 89, No. 3 pp. 379-399)

- Fukuyama F. (2001). "Social Capital, Civil Society and Development" *Third World Quarterly* 22,
- Gökdemir L. (2008). "Küresel Krizden Kurtulmanın Yolu Rasyonel Beklentiler Olabilir" *İnönü Üniversitesi, SBE dergisi*, Malatya.
- Greenaway D. ve Milner C. (1987). "Intra-Industry Trade: Current Perspectives and Unresolved Issues", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Bd. 123, H. 1, ss. 39-57.
- Grootaert C.ve Bastelaer V. (2002). Social capital: from definition to measurement in understanding and measuring social capital. A Multidisciplinary Tool For Practitioners, *The World Bank*, Washington D.C.
- Grubel H. ve P. J., Lloyd, (1971), "The Empirical Measurement of Intra- industry Trade," *Economic Record*, V. 470, ss. 494-517.
- Gujarati D.(2009), *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık, İstanbul
- Gujarati D. (2003). *Basic Econometrics*. Mc Graw Hill, America.
- Gürlelel C. F. (2015). 2015 yılı Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu. İstanbul: *Türkiye İhracatçılar Meclisi Yayınları*.
- Gürlelel C. F. (2016). 2016 Yılı Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu. İstanbul: *Türkiye İhracatçılar Meclisi Yayınları*.
- Günsoy B. ve Kar M. (2008). "Küreselleşme ve Kalkınma", Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular, Ekin Basım Yayın Dağıtım Bursa
- Haberler G. (1988). *International Trade and Economic Development*. San Francisco, CA: International Center for Economic Growth
- Halıcıoğlu F. (2007). "A multivariate causality analysis of export and growth for Turkey" *MPRA (Munich Personal RePEc Archive)* Paper No: 3565. S.2-6
- Harrod R. (1939). "An Essay in Dynamic Theory", *Economic Journal*, 15.
- Hatemi-J, A. (2002), "Export Performance and Economic Growth Nexus in Japan: A Bootstrap Approach", *Japan and the World Economy*, 14(1), 25-33
- Henriques I. ve Perry S.(1996), "Export-Led Growth or Growth-Driven Exports? The Canadian Case" , *The Canadian Journal of Economics* Vol. 29, No. 3, pp. 540-555.
- Hepaktan E. (2008). "Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları" *Dokuz Eylül Üniversitesi, 2. Ulusal İktisat Kongresi*. İzmir
- Herrerias M. J. ve Orts, V. (2010). Is the export-led growth hypothesis enough to account for China's growth? *China and World Economy*, 18 (4): 34-51.

- Hiç M.(1994). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul
- Hina A. Fatima F.ve Najma M. (2016) “Trade Openness, External Debt and Growth Nexus in Pakistan: Empirical Evidence from ARDL Modeling Approach & Co-Integration Causality Analysis” *Review of Economics and Development Studies* Vol.2, No 2, s.100
- Hunt E. K. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Dost Kitapevi Ankara
- Husted S. ve Melvin M (1993) “*International Economics*”, Harper Collins College Publishers, New York, s.28-65
- Işığışok E.(1994), *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi*, (1.baskı), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa
- Jones C.I. ve Romer, P.M. (2010). “The New Kaldor Facts: Ideas, Institutions, Population and Human Capital” *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2,
- Jones C.(2007). *İktisadi Büyüme Giriş* Literatür Yayıncılık. İstanbul
- Jörg M. (2001). “Technology Diffusion, Human Capital and Economic Growth in Developing Countries”, *UNCTAD Discussion Paper*, No.154,
- Jung W. S. ve Marshall, P. J. (1985). “Exports, Growth and Causality in Developing Countries” *Journal of Development Economics*, 18 (1): 1-12.
- Kahiloğulları A. (2010). “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*
- Kalça A. ve Ekinci, A. (2008) “Kayıtdışı Ekonomi ve İktisadi Dalgalanmalar İlişkisi: Türkiye (1968-2005)”, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 17, sayı 3
- Karabıçak M. (2004). “Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Platformda Yaşanan Finansal Gelişmeler, Belirsizlikler ve Türkiye’deki Reel Sektöre Yansımaları”, *SDÜ İİBF Dergisi*
- Karagöl E ve Serel A.(2005). “Türkiye’de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Eşbütünleşme Yöntemiyle İncelenmesi”, *İ.Ü.İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt:50, 2005, ss. 1029-1040.
- Karagül M. (2002). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*. Anıt Matbaa. Afyon
- Karagül M. (2010); *Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi*, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, Ankara.

- Kaushik K.K, Arbenser L.N. ve Klein K.K. (2008). "Export Growth, Export Instability, Investment and Economic Growth in India: a Time Series Analysis" *The Journal of Developing Areas*. 41 (2).
- Kazgan G. (2008). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Keesing D.B. (1965). "Labor Skills and International Trade: Evaluating Many Trade Flows with a Single Measuring Device" *Review of Economics and Statistics*, 47(3), 287-294.
- Kenen P.B. (1965). "Nature, Capital and Trade". *Journal of Political Economy*, 73(5), 437-460.
- Keong, C.C, Yusop Z ve Sen V.L.K. (2005). "Export-Led Growth Hypothesis in Malaysia: An Investigation Using Bounds Test". *Sunway Academic Journal*, 2, 13-22.
- Kepenek Y. ve Yentürk, N. (1994). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi İstanbul
- Kızıl B. ve Ceylan R. (2018) *Journal of Yasar University*, 13/50, 197-209
- Koç A. (2013). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Maliye Dergisi*, 165: 241-258
- KOSGEB (2007), *2006 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara.
- Korkmaz S. ve Aydın A. (2015), "Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(3)
- Köse S. (2002) "24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı, ss.119-128.
- Krugman P. (1979) "Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade". *Journal of International Economics*, Vol. 9, 469-479
- Krugman P.(1980) "Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade". *American Economic Review*, No:70, , s. 950-959.
- Lau ve Sheng (2018) "Inter- and intra-regional analysis on spillover effects across international stock markets" *Research in International Business and Finance* 46 (2018) 420-423
- Leontief W. (1954), "Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined", *Econ. Internaz*, 9-38.
- Linder, S.B. (1961). *An Essay on Trade and Transformation*. New York, John Wiley. S.91-94

- Lorde T.(2011),“Export-led Growth: A Case Study of Mexico”, *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 1(1), 33-44.
- Machado M., Paulo S. C ve Costa A. (2014). “Economic Growth and Economic Variables: An Analyze of BRICS”. SSRN
- Marin D. (1992), “Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries?”, *The Review of Economics and Statistics*, 74(4), s.678-688.
- Mert S., Kaynak S. ve Bayraktar, O. B. (2017). Ekonomik Rapor 2016. Ankara: *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları*.
- Mill J. S. (1965), *Principles of Political Economy*, New York: Kelly.
- Najid ve Liangsheng (2017) “Effects of energy production and CO₂ emission on economic growth in Iran: ARDL approach” *Energy* 123
- Nosakhare L. Arodoye ve Iyoha M.A. (2014). “Foreign Trade-Economic Growth Nexus: Evidence from Nigeria” *CBN Journal of Applied Statistics* Vol. 5 No.1 s.123-124
- OECD (2001): *The Well-being of Nations, The Role of Human and Social Capital*.
- Ohlin B. (1933), *International and Interregional Trade*, Harvard University Press.
- Özcan H. A. (1998). Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler *Dış Ticaret Dergisi* 41-76
- Özgüven A. (1988). *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Kitapevi, İstanbul
- Özkale L.ve Kayalıcı Ö. (2008). Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85’inci Yılında Türkiye Ekonomisi, Gülen Elmas Aslan (ed), *Dış Ticaretin Yapısal Değişimi*, S: 5663. Ankara.
- Öztürk, S, Özdemir A, ve Ülger, Ö. (2012), Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye’nin Para Politikaları Üzerine Etkileri. *International Conference On European Economies*.
- Parasız İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Ezgi Kitabevi Bursa
- Posner M.V. (1961). *International Trade and Technical Change*. (Ed.: Lamberton, D.M.) *Economics of Innovation and Knowledge*. London: Penguin Modern Economics.
- Rebello, S.T. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, 510.

- Romer P.M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*,
- Romer P.M. (1990). Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, 79.
- Saatçioğlu C. ve Karaca O. (2004) “Türkiye’de İhracat ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi-1980 Dönüşümünün Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İİE Dergisi*, Sayı: 49
- Schneider P. H. (2005). “International Trade, Economic Growth And Intellectual Property Rights: A Panel Data Study Of Developed And Developing Countries”. *Journal of Development Economics*, 78: 529-547
- Serin V. (2001). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği” *Yeni Türkiye Dergisi*, S: 1214-1225.
- Seyidoğlu H.(2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları İstanbul
- Sevüktekin M. ve Nargeleçekenler M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Views Uygulamalı*, Nobel Yayıncılık 3.Basım, s.379-381 Ankara
- Shan ve Sun (2010) “On the export-led growth hypothesis: the econometric evidence from China” *Applied Economics*, 30:8, 1055-1065
- Shan J. ve Tian G. (1998), “Causality Between Exports and Economic Growth: The Empirical Evidence from Shanghai”, *Australian Economic Papers*, 37(2), 195–202.
- Silverstovs B. ve Herzer D. (2006). “Export-led growth hypothesis: Evidence for Chile” *Applied Economic Letters*, 13 (5): 319-324.
- Smith E. J. (2001), “Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Developing Countries? A Case Study of Costa Rica” *United Nations Conference on Trade and Development Policy Issues In International Trade and Commodities Study Series No:7*
- Solow R. M. (1957). “Technical change and the aggregate production function”. *The Review of Economics and Statistics*, 39 (3): 312-320.
- Sönmez M. (2010). *Teğet’in Yıkımı, Dünyada ve Türkiye’de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek Yordam* Kitap, İstanbul.
- Şamiloğlu F. (2002). *Entelektüel Sermaye*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şerefli M.(2016), “Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, *Kastamonu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Temmuz 2016, Sayı:13, s. 136-143

- Taban S. (2011). *İktisadi büyüme kavram ve modeller*. (2. baskı). Nobel Yayıncılık Ankara
- Takım A. (2010). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27: 315-324
- Tarı ve Kumcu (2005) “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (9) 156-179
- Tarı R. (2010) *Ekonometri*, (6.Baskı), Umuttepe Yayınları, Kocaeli
- TOBB Ekonomik Faaliyet Raporu 2017 s.23-30 *TOBB yayınları* Ankara:
- Tunca Z.ve Karabulut, G. (2001). Küreselleşme; Kriz ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:7
- Uddin M., Salah G. ve Abdullah M. Noman (2011). “Causality Between Industrial Production and Exports in Bangladesh Revisited”, *The Global Journal of Finance and Economics*, Vol: 8, No: 1, pp. 77-87.
- Uludağ İ. ve Arıcan E. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. Der Yayınları. İstanbul
- Ünsal E. M. (2007). *İktisadi Büyüme*. (1. baskı). İmaj Yayıncılık. Ankara
- Vaitsos C.V. (2003). Growth Theories Revisited: Enduring Questions With Changing Answers, *Unu / Intech Discussion Paper*, 10.
- Vernon R. (1966). “International Investment and International Trade in the Product Cycle.” *Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190-207
- Yapraklı S.(2007) “İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz” *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı:34, 2007, 97-112.
- Yıllancı V. ve Bozoklu Ş. (2014) , “Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi”, *Ege Akademik Bakış* ss.211-220
- Yıldırım E. (1996), *“Büyüme ve İktisadi Gelişme”*, İktisadın İlkeleri, Alkım Yayınevi, Ed: Ömer Faruk Çolak, Ankara
- Yülek M. A. (1997), “ İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, *Hazine Dergisi*. 6, s.1-15.

Zivot E. ve Andrews D. (1992). Further Evidence On The Great Crash, The OilPrice Shock, and The Unit Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, vol. 10, no. 3, pp.251-270.

ÖZGEÇMİŞ**KİMLİK BİLGİLERİ**

Adı Soyadı : İrem ÖZCAN
Doğum Yeri : Denizli
Doğum Tarihi : 29.05.1983
E-posta : iremozcan@pau.edu.tr

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Denizli Anadolu Lisesi
Lisans : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü
Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İŞ DENEYİMİ

:T.C. Halk Bankası A.Ş. Denizli Ticari Şube Ticari Pazarlama Uzmanı 2007-2012
Pamukkale Üniversitesi Honaz Meslek Yüksek Okulu Finans- Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Öğretim Görevlisi 2012-...